

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

**TÜRKLERDE SİLAH VE TECHİZÂT
(BAŞLANGIÇTAN XIV. YÜZYILA KADAR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ülkü SAKA**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN**

Ankara–2011

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

**TÜRKLERDE SİLAH VE TECHİZÂT
(BAŞLANGIÇTAN XIV. YÜZYILA KADAR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ülkü SAKA**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN**

Ankara–2011

ONAY

Ülkü SAKA tarafından hazırlanan “Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar)” başlıklı bu çalışma, 25/11/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Tarih Anabilim, Ortaçağ Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN (Başkan)

Prof. Dr. İlhan ERDEM (Üye)

Doç. Dr. Nihat YAZILITAŞ (Üye)

ÖNSÖZ

“Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar)” adlı bu tez çalışması, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk devirlerden itibaren XIV. yüzyıl başına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ancak bazı yerlerde, bilgi yetersizliği sebebiyle, zaman zaman kısıtlı bilgi sunulmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bazen de kan veya mekân bakımından Türklerle yakın veya uzak diğer kavim ve topluluklardaki duruma da temas edilmeye çalışılarak Türklerle aralarındaki benzerlik veya ayrılıklara işaret edilmek suretiyle mukayeseler yapılmaya çalışılmıştır.

“Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar)” konulu tez çalışması giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın Giriş kısmında konunun niteliği gereği, Türklerde Silah ve Techizât konusu, bunların tanımı, özellikleri üzerinde kısaca durulmuş ve çalışmamızda kullanılan birinci elden kaynakların tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın Birinci Bölümünü teşkil eden Silah ve Techizât bahsinde, Nitelik ve Kullanım Amaçlarına göre Silahlar, Silah-hâne (Zeredhâne), Binek ve Yük Taşıyıcılar; İkinci Bölüm’de ise Türk Siyasi ve Sosyal Hayatında Silah ve Techizât hakkında bilgi verilmiştir.

Bu tez çalışmasının sınırlarının başlangıçtan XIV. yüzyıla kadar oldukça geniş bir zaman ve coğrafyayı kapsaması, tez çalışmasının ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesine imkân vermemiş olmakla birlikte tetkik edilen döneme ait Türk, Çin, Arap, Fars, Bizans, v.s kaynaklarında karşılaştığımız her kaydı büyük bir titizlikle değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında her türlü yardım ve kolaylığı sağlayan, desteğini esirgemeyen saygı değer hocam Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN ’a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yaşamım boyunca maddi ve manevi her alanda beni destekleyen bana güvendiklerini her an hissettiren

annem Fadime, babam Mustafa SAKA'ya ve çeşitli konularda yardımlarına başvurduğum arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ülkü SAKA

Ankara, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SİLAH VE TECHİZÂT

A) NİTELİK VE KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE SİLAHLAR	19
1. Hafif Silahlar	19
1.1. Saldırı Silahları	19
a) Ok ve Yay	19
b) Kılıç	29
c) Mızrak (Süngü).....	33
d) Topuz (Gürz).....	37
e) Hançer ve Kama	40
f) Balta.....	41
1.2. Savunma Techizâtı	43
a) Zırh.....	43
b) Kalkan	48
c) Miğfer (Tulga).....	51
2. Ağır Silahlar	54
2.1. Muhasara (Kuşatma) Âlet ve Edevât	55
a) Mancınık ve ‘Arrâde	55
b) Diğer Muhasara (Kuşatma) Âletleri	60
B) SİLAH-HÂNE (ZEREDHÂNE)	65
C) BİNEK HAYVANLARI VE YÜK TAŞIYICILAR.....	67
1. At	67
1.1. At Eğitimi	73
1.2. Binit ve Koşum Takımları.....	74
a) Eyer ve Parçaları.....	74

b) Gem ve Parçaları	77
c) Üzengi	79
d) Yular.....	79
2. Diğer Binek Hayvanları ve Yük Taşıyıcılar.....	80

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASİ VE SOSYAL HAYATINDA SİLAH VE TECHİZÂT

A) HÂKİMİYET VE HÜKÜMDARLIK SEMBOLÜ OLARAK SİLAH	82
B) TÂBİLİK, (BAĞLILIK) VE DAVET SEMBOLÜ OLARAK SİLAH	86
C) TESLİM VE İTAAT SEMBOLÜ OLARAK SİLAH	91
D) YAY KİRİŞİ İLE HANEDAN MENSUPLARININ BOĞULMASI	94
E) İSİM VE UNVAN OLARAK SİLAH	96
F) YEMİN, SİLAH VE AT İLİŞKİSİ	97
G) ATASÖZÜ VE DEYİMLERDE SİLAH VE AT	99
H) HEDİYE OLARAK SİLAH VE AT	101
I) SİLAH VE ATIN DİNÎ HAYATTAKİ YERİ.....	104
 SONUÇ.....	 110
KAYNAKÇA	112
EKLER.....	129
ÖZET	138
ABSTRACT	139

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AKMB	: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
bkz.	: Bakınız
b.	: Beyit
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DKK	: Dede Korkut Kitabı
DLT	: Dîvânu Lügâti't-Türk
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DTCFD	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
ETY	: Eski Türk Yazıtları
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜTE	: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
KB	: Kültür Bakanlığı
Ktb.	: Kütüphane

MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGT	: Moğolların Gizli Tarihi
RTM	: Resimli Tarih Mecmuası
s.	: Sayfa
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Terc.	: Tercüme eden
THTD	: Türk Hukuk Tarih Dergisi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
Yay.	: Yayınlayan
vb.	: Ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı

.

GİRİŞ

Savaş, insanın yaratılışından beri var olan bir olgudur. Tarih boyunca yaşanan bütün maddi ve manevi gelişmeler, bilimsel ve ahlaki ilerlemeler, insanlar arasında süregelen savaşları yok etmeyi başaramamış, hattâ fikri bakımdan kuvvetlenmesine, yayılma alanı ve yıkım gücünü artırmasına sebep olmuştur.¹ Geçmişte yaşanan bu acı tecrübe ve hâtıraların bıraktığı izlere rağmen insanî duygularla bağdaşmayan savaş olgusunun her geçen gün şekil değiştirerek güncelliğini koruduğu da bir gerçektir. Bununla beraber, İnsan, genel deyimini ile “Savaş” diye adlandırdığımız kavgada kendi gücünün yetmediği zorlu mücadelelerde başlangıçtan itibaren kolaylaştırıcı, üstünlük sağlayıcı, güven verici ve kendi gücünü tamamlayıcı araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçların giderilmesini sağlayan araştırmalarında ise en büyük yardımcısı, dar anlamıyla varlığı ile ortam arasında uyumu sağlamak, dış ilişkilerle bağ kurmak ve maddeyi, şekillendirmek görevini yerine getiren zekâsı olmuştur.² Teori de olsa, hayatta kalma kavgasının yukarıda belirtilen amaçları ile insan zekâsının birlikte hareketi, amaca ulaştıran araçların doğuşunu sağlamıştır. Bu araçlar bir yandan günlük hayatı kolaylaştırıcı, iklim şartlarına uyumlu, barınak, tekerlek saban gibi bütün insanlık yararına bir buluş niteliğini taşıırken, diğer yandan ferdin içinde yaşadığı toplumun hayatını huzurlu, güvenli kılan ve diğer fert ve toplumlara karşı üstünlüğünü amaçlayan, muhtelif silahlar niteliğine bürünmüştür³.

Silah; yakın veya uzaktan çeşitli şekillerde, yapısının gerektirdiği en etkili şekilde kullanılan, canlı varlıkları etkisiz hale getiren veya imha eden, cansız varlıkları tahrip ederek, düşmanın karşı tahrip ve imha etkilerinden koruyan araçlardır⁴. Silah kavramı anıldığında bile çoğu zaman insanda bir

¹ Erkan Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2008, s.47.

² Henri Bergson, **Yaratıcı Tekâmül (Hayatın Tekâmülü)**, (çev. Mustafa Şekip Tunç), İstanbul 1934, s. 65.

³ Nejat Eralp, **Tarih boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, TTK Yay., Ankara 1993, s.4.

⁴ Fuat Avcı, **Harp Silah Araç ve Gereçleri Bilgileri**, Ankara 1972, s.3.

ürperti ve tedirginlik yaratıyor olsa da hayatımızın bir parçası olmuştur ya da olmak zorunda kalmıştır.

Türk savaşçıları için silah yerine kullanılabilecek en önemli kelime teçhizattır. Techizât, askerlerin savaş yapmalarını sağlayan her türlü vasıta. Bu vasıtalar teşkilatla birlikte orduyu savaşa hazır hale getirir. Canlı cansız bütün vasıtalar askerin techizâtını temsil eder.⁵ Örneğin, Türk ordusunda en çok kullanılan vasıta olan at da, Türk tarihinde savaşlarda hızlı hareketiyle büyük görevler üstlenmiş olduğunu ve askeri değerinin yanında sivil hayatta da geniş bir kullanım alanı olduğu olmuştur.

Askeri yapı ve askerî kültür içinde silah ve teçhizat çok önemli bir yere sahiptir. Askerî kuruluş, askerî eğitim, strateji ve taktiğin, hatta asker alma sistemi ve askerlik süresinin en önemli etkeni silahlardır denebilir⁶. İnsanlar gibi silah ve teçhizat da gelişim içerisinde olup teknolojinin tüm imkânları dâhilinde her çağda yenilenmiş ve yenilenmeye devam edilmektedir. Çünkü ülkelerin güç yarışları bunu gerektirmektedir.

Türk toplumunda silahın yeri toplum üzerindeki üç temel fonksiyonu ile belirlenebilir.

1. Toplumun yaşama ve gelişmesi için savunma veya saldırı aracı olması,
2. Yapısı, şekli, üzerindeki süsleme, işaret, damga, sembol ve kitabesi ile kişinin rütbe, makam, unvan ve zenginliğini belirlemesi,
3. Kutsal bir güç- kuvvet sembolü olarak toplumun kültür hayatında yer alması.

Bu niteliklerden ilk ikisine ilk çağlardan itibaren hemen her toplumda rastlamak mümkündür. Eski Roma’ da kişinin silâhı aynı zamanda onun mensup olduğu siyasi sınıfı belirliyordu. Eski Hint, İran ve Asurlularda piyade ve süvarilerin silahları da aynı şekilde, şekil ve tür olarak ayrılmıştır. Üçüncü

⁵ Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu Tarihi**, c.III, (Alp Arslan ve Zamanı), TTK Yay., Ankara 2001, s.267.

⁶ Suat İlhan, **Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi**, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.62.

niteliğine bazı toplumlarda rastlanabilir ise de, hiçbir toplumda Türk toplumunda olduğu kadar yaygın değildir.⁷

Dünya tarihinde askerî kültür ve harp sanatı açısından dikkat çeken milletlerin başında Türkler gelir. Türk devlet ve toplum hayatında askerlik ve savaş mefhumların birinci dereceden öneme sahip olduğuna dikkat çeken araştırmacılar Türkleri “doğuştan asker” veya “savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk” olarak nitelendirmişlerdir.⁸ Türk milletinin tarih boyunca elde etmiş olduğu siyasî ve askerî başarılar bunun en belirgin göstergesi olduğu gibi, Türklerin askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejilerden, sahip oldukları gelişmiş silahlardan ve bu silahları kullanma konusundaki maharetlerinden bahseden kaynaklar da bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁹ Örneğin, 1071 Malazgirt, vb. tarihte büyük yankı yapmış savaşlarda hafif silahlarıyla hızlı hareket etmeleri ve zor taktikleri uygulamalarının başlıca rol oynadığı bu kaynaklarda beyan edilmektedir.

Yüksek bir askeri kültüre sahip olan Türklerde silahın, bir savaş aracı ve kişisel değerleri belirleyici özellikleri olduğu kadar, Türk siyasi ve sosyal hayatında da büyük önemi vardı. Tarihin ilk devirlerinden günümüze, Türk toplumunun minyatür sanatında, atasözlerinde, deyimlerinde, destanlarında, vs. silah kavramının işlenmiş olduğu görülür.

Ele aldığımız konuya daha önce de bazı araştırmacılar tarafından dikkat çekilmiş ise de Türk silahlarının gerek teknolojik, gerekse kültürel özellikleri hakkında teferruatlı bir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki tarihi Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri, Türk medeniyetinin gelişmişlik seviyesini; kültürel özellikleri ise Türk kültürünün zenginliğini göstermesi bakımından üzerinde ciddiyetle durulması gereken konulardır. Nitekim çok farklı ve geniş coğrafyalarda hâkimiyet kurabilmelerine imkân tanıyan en

⁷ Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, TTK Yay., Ankara 1993, s. 10.

⁸ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, AÜSBF. Yay., Ankara 1982, s. 4.

⁹ Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, (Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008), s. 1.

önemli unsurun, kendine has özellikler taşıyan ve bu bakımdan başka toplumlar tarafından kullanılan benzerlerinden ayrılan Türk silahları olduğu muhakkaktır. Bunun yanında silahın, hiçbir toplumda Türk toplumunda olduğu kadar toplumsal hayatla özdeşleştiği, saldırı ve savunma aracı olmasının ötesinde bir kültür unsuru olarak benimsendiği söylenemez.

Silahın yapı ve teknik özellikleri ile teçhizatın savaşlardaki rolünün değerlendirilmesi için, geniş bir alandaki yaklaşık 14 asırlık bir dönemin incelendiği bu çalışmanın hazırlanmasında faydalanan kaynaklar da oldukça geniş bir yelpaze arz etmektedir. İnsanlık ile yaşıt savaş kültürü, zaman içerisinde kendine özgü bir literatür de oluşturmuştur. Türklerin siyasi tarihinden bahseden kaynaklar titizlikle incelendiğinde bize o devrin silah ve techizâtının neler olduğunu konusunda bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmamızda özellikle savaşlar, silah ve techizât konusunda teorik bilgiler veren eserler tanıtılacaktır. Faydalanan eserler, Türklerin ortaya çıktığı ilk devirlerden itibaren takriben ortaçağın sonlarına kadar olan dönemde hüküm sürmüş, gerek Türk, gerekse Müslüman-Türk devletlerinin savaşlarda kullandıkları silah ve teçhizatın değerlendirilmesine yardımcı olan kaynaklardır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Türklerin kullandıkları silah ve teçhizat hakkında çalışmamıza dâhil edemediğimiz bazı önemli kaynaklar da araştırmacılara yol göstereceği düşüncesinden hareketle yer vermeyi uygun bulduk. Şimdi bu kaynakları inceleyelim:

İslamiyet öncesi Orta Asya Türk Tarihinin yazılı kaynaklarının başında Çin kaynakları gelmektedir. Çinlilerin tarih yazma geleneğinin çok eskilere dayandığı, M.Ö.841 yılından itibaren Çin kaynaklarının kronolojik bir şekilde yazılmaya başlandığı bilinmektedir. Çinliler kendi tarihlerini yazarken kendilerini doğrudan ilgilendiren komşu kavimlerin tarihlerini de kaleme almışlardır. Gerçi Çin kaynakları bizzat Çin imparatorlarının görevlendirdiği maaşlı tarihçiler tarafından kendi milletlerinin üstünlüğünü ifade etmek ve İmparatorun faaliyetlerini övmek için taraflı olarak yazılan yıllıklardan ibaret olsa da, her yılın sonuna eklenen yabancılarla ilgili bölümler, bu yıllıklara Orta Asya Türk tarihinin önemli kaynağı olma niteliğini taşımaktadırlar. Ayrıca

yıllıkların Çin tarihi ile ilgili bazı bölümlerinde Türk kavimleri ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Bu bakımdan Çin kaynakları konusunda bilgi sahibi olmak ve Türk tarihi ile ilgili araştırmalarımızda söz konusu kaynaklardan istifade etmek zorundayız.

Günümüzde “Çin Tarihi” diye adlandırılan tarihi kitaplar Çin’de kurulan 24 sülalenin resmî tarihi ve Çinli seyyahların seyahatnameleri, elçilerin ziyaret hatıraları kanunnameler, kamuslar, antlaşmalar, mektuplar gibi çeşitli vesikalardan oluşmaktadır. Bu vesikalar sayesinde Çin tarihlerinden, ilişkide oldukları devletlerin tarihleri, kültürleri, toplum ve dini hayatları gibi birçok konuda bilgi edinilmektedir. Nitekim Asya Türkleri hakkında en geniş malumatı bulduğumuz Çin tarihlerinden, Türklerin siyasi, kültürel ve askeri hayatları ile ilgili bilgilerle beraber, onların kullandıkları silahlar ve techizâta dair bilgi edinmek de mümkündür.

Shih-chi (Tarihî Hatıralar), Çin yıllıklarının ilkidir. Çin tarihçilerinin atası olarak kabul edilen **Tsi Ma-ch’ien** tarafından M.Ö 104-91 yılları arasında yazılmıştır toplam 130 bölümden oluşmakta olan bu kaynağın 8, 88, 99, 109,111 ve 123 bölümlerinde Hunlarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Söz konusu kaynağın batı dillerine çevirisi yoktur. Ancak **B.Watson, E.Channes, J.M.DE Groot** gibi bilim adamları bazı bölümleri tercüme etmişlerdir. Bu gün Çin Halk Cumhuriyetine bağlı Uygur Özerk Bölgesi’nde bulunan Xinjiang Üniversitesi İlim Araştırmaları Dairesinin “**24 Tarihteki Orta Asya’ya Dair Materyalleri Tercüme Heyeti**” Shih-chi’nin tamamını Uygur Türk lehçesine tercüme ederek 1989’da Urumçi’de neşretmişlerdir¹⁰.

Han-shu (Hannâme/Han Hanedanı Yılığ), Han-shu Çin’in Han İmparatorluğu’nun kuruluşundan Wang-mang dönemine kadar olan tarihi anlatan resmi tarihtir. **Pan-ku, Pan-chao ve Ma-hsü** tarafından 30 yılda yazılmıştır. Toplam 110 bölümden oluşan bu kaynağın 94. bölümü özel olarak Hunlara ayrılmıştır. Hunlar hakkında Hun Tarihi Hatıralar’a göre daha teferruatlı bilgi vermektedir. Söz konusu kaynağın batı dillerinde henüz tam bir

¹⁰ Varis Çakan, **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, Bin Yıl Yay., Ankara 2009, s.131.

tercümesi yoktur. **E.H.Parker** (1892–1895, **F.Hirth** (1899), **E.Chavannes** (1903), **J.J.M. de Groot** (1926), **Homer H.Dubs** (1939) gibi batılı bilim adamları eserlerin bazı bölümlerini tercüme ederek neşretmişlerdir. Eserin Hunlardan bahseden bütün bölümleri Xinjiang Üniversitesi'nin adı yukarıda adı geçen heyet tarafından **Hannâme** ismi ile 1994 Uygur Türkçesine tercüme edilerek Urumçi'de neşredilmiştir¹¹.

Türkiye'de ise Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili kayıtlar üzerindeki çalışmalar Türk Tarih Kurumu'nun teşebbüsü ile 1990'lı yıllarda başlamıştır. Türk Tarih Kurumunun yürüttüğü bir proje çerçevesi içinde Han-shu'daki Hunlarla ilgili kayıtlar, **Ayşe Onat ve Asistanları, Sema Orsoy ve Konuralp Ercilasun**, tarafından Türkiye Türkçesine tercüme edilerek, "**Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monoğrafisi**", ismi ile 2004 yılında Türk Tarih Kurumu yayınları arasında neşredilmiştir¹².

Bunlardan başka, **Hou Han-shu (Sonraki Hannâme), San Kuo-chih (Üç Padişahlık Tezkeresi), Chin-shu Chin Hanedanı Yıllığı, Sung-shu (Sung Hanedanı Yıllığı)**, gibi Hunlardan bahseden bu yıllıklar Uygur Türkçesine tercüme edilerek Urumçi'de neşredilmişlerdir¹³.

Hunların Avrupa'daki tarihleri hakkında malumat veren kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bunlar da, Hunlarla yaptıkları mücadelelerden zarar gören kavimlerin tarihçilerinin naklettikleridir. Bu sebeple, Hunların tarihlerini aydınlatmada başvurulacak diğer kaynaklar Bizans, Latin ve doğu kronikleridir. Bunlardan, **Priskos**, 448 yılında İmparator II. Theodosios (408–450) tarafından Attila'ya gönderilen Maximinos başkanlığındaki elçilik heyetinde vazife aldı¹⁴. Priskos'un müşahedelerini ihtiva eden bu eseri, V.asır

¹¹ Çakan, **a.g.e.**, s.132,133.

¹² Ayşe Onat, Sema Orsoy, Kunualp Ercilasun, **Han Hanedanlığı Tarihi Bölümü 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monoğrafisi**, TTK Yay., Ankara 2004.

¹³ Çakan, **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, s.134,135.

¹⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, TTK Yay., Ankara 2001, s.1-2.

Avrupa Türk ve bilhassa Attila devri Hun siyasi, kültür tarihinin yegâne ana kaynağı durumundadır¹⁵.

Jordanes (VI. asır), Got asıllı olan Jordanes'in Hunlar hakkında iki eseri bulunmaktadır. Bunlar **De Summa Temporum Vel Origine Actibusque Romanorum ve Romana et Getica**'dır. Hunların ağır şekilde mağlup ederek yurtlarından ettikleri Got kavimlerinden övgü ile bahsetmesi ve mutesup bir Hristiyan olması onun anlattıklarına şüpheyile bakılmasına sebep olmuştur. Hunlara dair kaydettikleri inanılması imkânsız tasvir ve hadiseler tarihi kaynaklar ile hakikatlere değil, kilise efsanelerine, özellikle Got halkı arasında yaşayan hikâyelere dayanmaktadır¹⁶.

Ammianus Marcellinus (IV. Asır), Hunların çağdaşı olmasına rağmen onları hiç görmedi. 353 yılından 378 yılına kadar devam eden hadiselerin anlatıldığı **Res Gestae** adlı bir tarihi eseri bulunmaktadır. C.V. Clark tarafından 1910 yılında Berlin'de tenkitli metni vardır. **Ammianus Marcellinus**, Hunların Avrupa önlerinde görünmeleri ve özellikle Alanları mağlup etmeleri hakkında tafsilatlı bilgi vermiştir. Fakat Bunları yazarken devrindeki gerçekleri değil, **Strabon** ile **Herodotos**'da geçen antik kavimler hakkında anlattıkların büyük ölçüde tesirinde kalmıştır.

Sokrates, 380–440 yılları arasında yaşamıştır. 305–439 yıllarını ihtiva eden kilise tarihi yazmıştır. Olayları kronolojik olarak kaleme almış, efsanelerden uzak durmaya çalışmıştır. Bu yüzden eseri kaynak olarak çok kıymetlidir. Sokrates, tarihinde, Hunların Gotlarla mücadeleleri, Hunlar önünden kaçan kavimlerin imparatorluk arazisine yerleştirilmeleri, Edirne muharebesi ve Hunların 395 yılı akınları, Oklar idaresindeki Hunların Burgundlarla mücadelesine dair bilgiler vermektedir. Eser Migne: Patrologia Graeca 67, Paris, 1864,s.28-842'de neşredilmiştir.

Prokopios (VI. asır), Hun-Türk kavimleri bakımından son derece mühim malumat verir. Hun ismi altında Hun, Bulgar ve diğer Türk boyları

¹⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları**, İstanbul 1995, s. 19.

¹⁶ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, s.5.

ifade edilmiştir. Türk tarihi açısından mühim olan eseri, **Historie** adında ve 8 kitaptan oluşan tarihidir. Bu eserin ilk 7 kitabı 549–51, 8. Kitabı da büyük ihtimalle 554'te yazılmıştır. Eserinde Attila'nın Tuna bölgesindeki Faaliyetleri, Doğu Roma ile mücadeleleri ve batı seferi hakkında bilgi verilmiştir¹⁷.

Hunlar hakkında malumat veren doğu kaynakları arasında Süryani ve Ermeni yazarları yer almaktadır. Süryani kaynaklarındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Sadece 395 yılında Anadolu seferi sırasında Urfa şehrinin kuşatılmasına dair kayıtlar mevcuttur. Bunlar genelde olağanüstü destan ve efsanelerle süslenerek anlatılmıştır. **St. Efraim** (IV. yüzyıl), **Joua Stylites** (VI. Yüzyıl), **Eufémia Legenda** (VI.-VII asır) **Urfa kroniği** (VI. asır), **Antakyalı İsak** (V.asır), **Arbela Kroniği** (V. asrın sonu) gibi, başlıca Süryani kaynaklarında Hunlar hakkında bilgiler bulunmaktadır¹⁸.

Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren Hunların geçiş sahasında Ermeniler vardı. Bu sebeble Ermeni kaynaklarında Hunlar hakkında bilgi verir. Bunlar arasında **Agathangelos** (V.asrın ikinci yarısı), **Phaustos Byzantios** (V. asır başları) **Pharp'lı Lazar** (V. asrın sonu veya VI. asrın başı), **Elisa Vardepet** (V.asır)'ı zikredebiliriz¹⁹.

Göktürkler'den bahseden kaynaklara gelince: İki yüzyıl süren Göktürk tarihini aydınlatan kaynakların en önemlisi hiç şüphesiz onların kendi elleriyle diktikleri abideleridir. Ancak bu abidelerdeki bilgilerin aşağı yukarı tamamı II. Göktürk dönemine aittir denilebilir; çünkü I. Göktürk dönemi (542–630) hakkındaki bilgiler bir iki cümleden ibarettir. Bu sebepten dolayı Orta Asya Türk Tarihini eski çağlardan modern zamanlara kadar aydınlatan en geniş malumata sahip olan Çince kaynaklar, I. Göktürk devri için de ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Göktürklerin kullandıkları silah ve teçhizat hakkında bilgi edinmek için de Çin kaynaklarına ihtiyaç vardır.

¹⁷ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, s. 4, 5.

¹⁸ Gyula Németh, **Attila ve Hunları**, (Türkçe terc. Şerif Baştav), Ankara 1982, s.241.

¹⁹ Németh, **a.g.e.**, s.244-245.

Göktürklerden bahseden Çin Kaynaklarından, “**Chou Shu, Pei Ch’i Shu, Sui Shu, Pei-shih, T’ung Tien, Chiu T’ang Shu, Ts’e-fu Yuan-kui, Hsin T’ang Shu, Tsu-chih T’ung-chien T’ung Chih, Wen-T’ung-kao**”, tarihlerini, Türk Bilim adamı **Ahmet Taşağıl** söz konusu kaynaklardaki Göktürklerle ilgili bölümlerin bazı kısımlarını tercüme etmiştir²⁰.

Türkiye’de Çince metinlere dayalı ilk Göktürk tarihi çalışması, **Bahaeddin Ögel** tarafından (**Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar Notlar, Belleten,81,1957**) yayınlanmıştır. Chou Shu ve Sui Shu’daki Göktürk bölümlerinin meşeyle ilgili kısımları tercüme edilerek açıklanmıştır. Yine Ögel, doktora öğrencisi, **Chang Jen-t’ang’a, T’su-chih T’ung-chien ve Ts’e-fu Yüan-kui**’deki bilgilerin tercümesi yaptırtmıştır(Doğu Göktürkleri, Doktora Tezi, özel baskı, Taipei,1968). Chang Jen-t’ang 618–742 yılları arasına tekabül eden devre de ağırlığı T’su-chih T’ung-chien olmak üzere bazen Ts’e-fu Yüan-kui’deki belgeleri kullanmak suretiyle Türkçeye tercüme etmiştir. Üstelik Göktürklerin askerî ve siyasi alanda üstün oldukları döneme ait vesikaların verilmemesi de dikkat çekicidir²¹.

VI. Asrın ikinci yarısında, Bizans imparatorluğunun da önemli bir meselesi haline gelen Türkler, böylece Bizans kaynaklarında da yer almışlardır. Turan ırkından olan Göktürklerin adının geçtiği 3 önemli kaynak vardır ki bunlardan biri de Zemarchus başkanlığında Göktürlere gönderilen elçilik heyetinde bulunan **Menandros, Protector (Koruyucu)** adlı eserdir. O bu eserde Orta Asya’daki Türklerle ilk karşılaşmasında gördüklerini kaleme almıştır. Eser 558–582 yılları arasındaki devreyi içine alır ve ancak parçalar halinde günümüze gelebilmiştir. Bu kitap kısmen yer yer Türklerin gelenekleri, görenekleri ahlaki değerleri, dış görünüşleri, inançları, yaşayış tarzları ve diğer bazı özellikleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Menandros’un bu kitabı, Orta Asya’daki Türklerden ve “Türk” adından bahseden ilk Bizans Kaynağı olarak da kabul edilir. İki devlet arasında ilişkiler geliştikçe, **Theophylactus Simocattes** ve **İmparator Mauricius**’da Türkler hakkında

²⁰ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler**, c.I, TTK Yay., Ankara 2003, s.2, 3, 4.

bilgi aktarmaya devam etmişlerdir ki bunlardan ikicisi yani **İmparator Mauricius'un** ülkenin etrafında bir güvenlik meselesi oluşturan milletlerin askeri durumundan bahseden **Strategicon (Strateji)** adlı eseri konumuzla ilgili doğrudan bilgi vermektedir²².

Orhun Yazıtları; bu yazıtların tarihi XVIII. Asrın ilk yarısına kadar çıkar. Orhun yazıtlarından ilk olarak Alâeddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihangüşa'sında bahsetmiştir. Türk yazıtlarını ilk defa ilim âlemine tanıtan ise İsveçli bir zabıt olan Yohann von Strahlenbergdir²³. Orhun Anıtlarının 29 Kasım 1893'te Danimarkalı bilgin **Vilhelm Thomsen** tarafından "Tanrı, Türk ve Kültegin" kelimelerinin çözülmesi ile eski bir Türk yadigârı olduğu dünyaya ilan edilmiştir²⁴. Hüseyin Namık Orkun(1936), Muharrem Ergin(1970) ve Talat Tekin(1988) tarafından da Türkçeye tercümesi yapılan bu yazıtlar, Orta Asya Türk tarihinin II. Göktürk dönemine ait en önemli kaynaklarından olup, bu dönemde kullanılan silah ve techizât hakkında da son derece önemli bilgiler içermektedir.

İslamî dönemde, konumuzla ilgili en önemli eserlerden biri de **Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk**'üdür. 1074 yılında tamamlanan ve Abbasî halifesi el-Muktedî Biemrillâh'a sunulan eser, adından da anlaşılacağı gibi, devrin Türk şiir ve ağız malzemesini içine alacak bir kâmus (sözlük) olarak düşünülmüştür. Bu cümleden olarak çeşitli kelimeleri açıklamak için örnekler verilirken Türk coğrafyasına, tarihine, etnografyasına, destan ve efsanelerine ait çok kıymetli bilgilerin eserde yer aldığı dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Türk toplumunun günlük hayatı, adetleri, yiyecek, giyim-kuşam, mesken, silahlar, çeşitli maddi kültür eşyası ve ekonomik hayata ait pek bol malzeme bulunan bu eserde²⁵, atın donu, vücut yapısı, yürüyüş şekilleri,

²² Hatice Palaz Erdemir, **VI. yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2003, s.7, 51.

²³ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, c.I, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s.18.

²⁴ Abdulhaluk Çay, "Türk Kültürü ve Kaynakları", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun 1986, s. 1, s. 56.

²⁵ Türkçe Arapça ansiklopedik bir lügat mahiyetinde yazılmış olan Divânü Lügati't-Türk, Kilisli Rıfat (Bilge) tarafından 3 cilt halinde neşrolunmuştur (Matbaa-i Amire,1333-1335/1915-1917). Bu neşirden sonra eserin tamamı üzerinde yapılan ilk ciddi çalışma C. Brockelmann tarafından yapılmış ve Divân'daki bütün kelimeler alfabe sırasına konularak zikredilmiştir (Mitteltürkischer Wortschatz

beslenmesi ve bakımı ile diğer durumlarını anlatan özel ad, deyim ve terimler geniş yer tutmaktadır.

Yûsuf Has Hâcib tarafından XI. yüzyılda yazılmış, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan “**Kutadgu Bilig**” 462 (1069–1070) yılında Karahanlıların Hakanı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han’a sunulmuştur. Kutadgu Bilig, insana her iki dünyada saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Bu eserin, bazı beyitlerinden konumuzla ilgili olarak o devirde kullanılan silah ve techizât hakkında bilgi edinmek mümkündür²⁶.

Arab edebiyatının en seçkin simalarından birisi olan **Ebû Osman ‘Amr b.Bahr b.Mahbûb el-Câhiz**, Hicri 150–160 (766-777m.) seneleri arasında Basra’da doğmuştur. Arab kültürünün altın çaığında yaşamış olan el-Câhiz, bu kültürün en büyük temsilcilerinden biri olmuştur. El-Câhiz’in eski Arapların, Türkler hakkındaki düşüncelerini derli toplu göstermek maksadıyla kaleme aldığı bu eseri başlıca iki kısma ayrılır. Müellif, kitabın esasını teşkil eden “**Fezâilü’l-Etrâk**” kısmını daha Halife el-Mu‘tasım’ın sağlığında kaleme almış fakat bazı sebeplerden dolayı Halifeye eseri takdim edememiştir. Sonradan eserinin başına hilafet ordusunun muhtelif sınıflarının arasını bulmak maksadıyla yazdığı bir kısmı da ilave ederek Feth b. Hakan’a takdim etmiştir. Cahiz bu eserinde elden geldiği kadar diğer askeri sınıfları daraltmamaya ve onların aleyhinde bulunmamaya çalışmakla beraber veciz bir şekilde Türklerin diğer milletlere üstün oldukları tarafları da belirtmek istemiştir. Bu eser, Türklerin kullandığı silah ve techizat hakkında istifade ettiğimiz en önemli kaynaklardan biridir²⁷.

Nach Mahmud al-Kasgarîs Dıvan Lugat al-Turk, Bibliotheca Orientalis Hungarica I. Budapest Leipzig, 1928). Nihayet Besim Atalay tarafından yapılan tercümesi, Türk Dil kurumu tarafından, Kilisli neşrine uygun olarak 3 cilt halinde 1939–1941 yıllarında yayınlanmıştır. Reşat Genç, **Karahanlı devlet Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 2002, s.XIX,XX.

²⁶ Yusuf Has Hâcib, **Kutadgu Bilig**, (çev. Reşit Rahmeti Arat) TTK Yay.,1974.

²⁷ el-Câhiz (Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz), **Hilâfet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri**, (çev. Ramazan Şeşen), TKAE Yay., Ankara 1967.

Gazneli sarayında muhtelif görevlerde bulunan **Ebu'l-Fazl Beyhakî** (d.996/ö.1059'dan sonra)'nın **“Tarih-i Beyhakî”** adlı eseri, Gazneli Devlet Tarihi niteliğinde olmakla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında da bilgi veren en önemli kaynaklardan biridir. Gazneli Devlet Teşkilatı hakkında ayrıntılı malumat veren eserden, bu dönemde kullanılan silah ve teçhizat için istifade edilmiştir²⁸.

Büyük Selçuklu veziri **Nizâmü'l-Mülk'ün**, **“Siyerü'l-Mülûk”** veya **“Siyâsetnâme”** adlı eseri de müracaat ettiğimiz kaynaklardan biridir. Melikşah'ın devlet idaresine dair açtığı yarışma (470/1077–1078)üzerine yazılan bu eser, elli bir fasıldan ibaret olup kadim hükümdarların devlet idaresine dair uygulamaları ve büyük Selçuklu sultanlarına tavsiyelerden oluşmaktadır²⁹.

Sadre'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali b.Nasır **el-Hüseynî** (ö.1194)'ye isnat edilen **“Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye”** en meşhur Selçuklu vekâyinnâmelerinden biridir. Selçuk Bey'in Cend'e gelişinden Irak Selçuklularının son zamanlarına kadar geçen olayların anlatıldığı eser, 622/1225 yılına kadar gelmektedir³⁰.

Ortaçağ İslâm dünyasının en büyük tarihçilerden olan **İbnü'l-Esîr** (d.1160/ö.1233 Cizre (Cezîretu İbn Ömer)'de doğmuştur. Daha sonra ailesiyle birlikte Musul'a giderek Musul Atabeglerinin hizmetine giren İbnü'l-Esîr, sefaret göreviyle gittiği çeşitli yerlerdeki kıymetli eserleri tedkîk etmiş ve devrin meşhur âlimlerinin görüşlerini almıştır. Onun hilkatten 1230 yılına kadar gelen olayları anlattığı **“el-Kâmil fi't-Târih”** adlı eseri, bütün İslam tarihi için olduğu gibi Selçuklu tarihi içinde en önemli kaynaklardan biridir³¹.

²⁸ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, **Târîh-i Beyhakî**, (be-itimam Ganî ve Feyyaz), Tahran 1324.; Güler Nuhoglu, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.V, Yeni Türkiye Yay., s.302 vd.; aynı yazar, Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür, **İÜ SBE**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

²⁹ Nizâmü'l-mülk, **Siyerü'l-Mülûk (Siyâsetnâme)**, (Türkçe terc. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

³⁰ Sadru'd-Din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Türkçe terc. Necati Lugal), TTK Yay., Ankara 1999.

³¹ İbnü'l-Esîr (Muhammed b. Muhammed Abdu'l İbnü'l-Esîr), **el-Kâmil fi't-Târih**, I-XII, (Türkçe terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Mertol Tulum), İstanbul 1985–1987.

Urfalı Mateos (ö.1136'dan sonra)'un 952-1136 tarihleri arasında meydana gelen olayları anlatan Ermenice vekâyinâmesi, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelişi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi hakkında önemli bilgi vermektedir. Müellifin yaşadığı bölge ve civarındaki olaylara tanıklık etmiş olması eserinin önemini arttırmaktadır. Papaz Grigor tarafından bir de zeyl (1136–1162) eklenen eserin Türkçeye tercümesi mevcuttur. Konumuzla ilgili olarak bu eserden de yararlandık³².

Ebu'l-Ferec (d.1225–26/ö.1286)'nın umumî tarihi de istifade ettiğimiz diğer bir kaynaktır. “**Ebu'l-Ferec Tarihi**” adıyla Türkçeye tercüme edilen eser, kendi devri için ana kaynaklardan biri olduğu kadar, Türk Tarihi için de önemli bir kaynaktır. Ebu'l-Ferec'in eseri üç kısımdan meydana gelmektedir. Eserin birinci kısmında, Hz.Âdem'den başlayıp 1285 yılına kadar gelen tarihi olaylar kaleme alınmıştır. İkinci ve üçüncü kısımlarda ise, din ve kilise hakkında bilgi verilmektedir. Ebu'l-Ferec 1286 yılına kadar olan hadiseleri bizzat kaleme almış, kardeşi Bar Suma ve bazı müellifler ise esere 1297 yılına kadar gelen birer zeyl yazmışlardır³³.

İlhanlı devlet adamlarından olan **Reşîdü'd-dîn Fazullâh** (d.1240/ö.1318)'in “**Câmi'ü't-Tevârîh**” adlı eseri, Oğuzlar, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Selçuklu Türkiyesinin Moğol vesayetine girişi ve sonrası hakkında önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Bu eserden de konumuz ilgili ilgili olarak yararlanılmıştır³⁴.

Sıbt İbnü'l-Cevzî (d.1118/ö.1256)'nin “**Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-'Ayân**” adlı eseri hilkatten 1256 yılına kadar geçen olayları anlatan umumî bir Tarihtir. Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah dönemleri, Anadolu'ya vaki Türkmen akınları ve Selçuklu emirlerinin Suriye bölgesindeki faaliyetleri hakkında bilgi veren eserden zaman zaman istifade edilmiştir³⁵.

³² **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (1092–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)**, (Türkçe terc. Hrant D.Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-Halil Yinanç), TTK Yay., Ankara 2000.

³³ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), **Ebu'l-Ferec Tarihi**, I-II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A.Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul)TTK Yay., Ankara 1999.

³⁴ Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, **Câmi'ü't-Tevârîh** (Selçuklu Devleti Tarihi), (Farsçadan çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yay. İstanbul 2010.

³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, “**Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-'Ayân**”, (Yay., Ali Sevim), **DTCF** Yay., Ankara, 1968.

Selçuklu, Hârezmşâh ve Moğollar döneminin önde gelen ailelerinden birine mensup olan **Ata Melik Alâ'ü'd-dîn Cüveynî** (ö.1282)'nin kaleme aldığı "**Târih-i Cihângüşâ**"dan, Türklerin bu devirde kullandıkları silah ve techizât hakkında zaman zaman istifade edilmiştir³⁶.

XII. yüzyılın ikinci yarısında Nesa'da doğan **en-Nesevî** (ö.1249) Celaledin Harezmsâh'ın münşisi olarak görev yapmış ve onun ölümüne kadar yanında bulunmuştur. Celâleddin Hârezmşâh'ın ölümünden sonra kaleme aldığı "**Sîretu Sultan Celâlû'd-Dîn Mengübirtî**" Harezmsâhlar devri için önemli bir kaynaktır³⁷. Konumuzla ilgili olarak bu eserden de yararlandık.

Meşhur İhanlı devlet adamı ve tarihçisi Ata Melik Cüveynî'nin emri ile yazılıp ona ithaf edilen "**el-Evâmirü'l-'Alâ'ie fi'l-Umûri'l-'Alâ'ie**" Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli yerli kaynağı olup, **İbn-i Bibi** adıyla tanınan **el-Hüseynin b.Muhammed b.Ali el-Caferî er-Rugedî** tarafından kaleme alınmıştır. 1192–1280 yılları arasında meydana gelen olayların zikredildiği eserin önemli bir kısmı Alâ'ü'd-dîn Keykûbâd dönemine ayrılmıştır. Kendi verdiği bilgilere göre İbn-i Bibi'nin babası Mecdeddin Muhammed Tercüman, annesi ise Bibi Müneccime olup, 1231 yılında Celâleddin Hârezmşâh'ın Moğollara yenilmesi üzerine önce Dimaşk, daha sonra da Konya'ya gelerek Türkiye Selçuklu sultanlarının hizmetine girmiştir. İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan İbn-i Bibi, eserinin mukaddimesinde belirttiğine göre, **Ata Melik Cüveynî**, kendisinden Anadolu'nun fethinden başlamak üzere bir Türkiye Selçuklu Devleti tarihi yazmasını istemiştir. Ancak, İbn-i Bibi önceki vekâyinâmeleri iyi inceleyemediğinden ve malzeme yetersizliğinden dolayı, eserine I.Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev devri ile başlamayı uygun bulduğunu belirtmektedir. 1192 yılından itibaren başlayan eser, Türkiye Selçuklu Meliki II. İzzü'd-dîn Keykâvus'un 1280'de Anadolu'ya geçişi ve İhanlı hükümdarı Abaka'nın Harput, Malatya ve Sivas bölgesinde onun hâkimiyetini tanıması bahsi ile sona ermektedir. Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin aşağı yukarı

³⁶ Ata Melik Alâ'ü'd-Dîn b. Bahâü'd-dîn Muhammed b. Şemsü'd-dîn-Cüveynî, **Târih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî**, (Türkçe terc., Mürsel Öztürk) Kültür Bakanlığı Yay., 3. Cilt birleştirilmiş İkinci Baskı), Ankara 1999.

³⁷ Şihabü'dd-Dîn Ahmed en-Nesevî, **Sîretu Sultan Celâlû'd-Dîn Mengübirtî**, (Türçe terc. Necib Âsım Yazıksız), İstanbul 1934.

yüzyıllık bir dönemini kaleme alan İbn-i Bibi, Türkiye Selçuklu ordusu, askeri teşkilatı ve techizâtı konularında sistemli ve geniş malumat vermese de çalışmamız da istifade ettiğimiz en önemli kaynaklardan biri olmuştur³⁸.

Râvend'de doğan ve 1181 yılında Irak Selçuklu sarayına girdiği bilinen **er-Râvendî** (ö.603/1206–1207)'nin "**Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr**" adlı eserini, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev'e takdim edilmiştir. Bazı bölümleri ile siyâsetname niteliği taşıyan eserden genellikle techizât ve teşkilât bahislerinde istifade edilmiştir³⁹.

Türkiye Selçuklular tarihinin diğer bir yerli kaynağı **Kerîmüd-dîn Mahmud Aksarayî** (ö.1333)'nin Moğolların Anadolu valisi Çobanoğlu Timurtaş (1317–23)'a sunduğu "**Müsâmeretü'l-Ahbar**"dır. **Aksarayî**'nin 1323 yılında tamamladığı bu eseri, İbn-i Bibi'nin sona erdiği 1280 tarihinden sonra Türkiye Selçuklu Devletinin yıkılış dönemi hakkında bilgi veren yegâne yerli kaynaktır⁴⁰. Konumuzla ilgili olarak yer yer istifade edilmiştir.

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081–1118)'un kızı ve meşhur tarihçi Nikephoros Bryennios'un karısı olan **Anna Komnena** (d.1083/ö.1153–54?) kaleme aldığı "**Alexiad**", adlı eserinde babası İmparator Aleksios'un İmparatorluk yıllarını anlatır. Sarayda büyüyen ve iyi bir eğitim alan Komnena, 1071–1118 yılları arasında meydana gelen olayları Bizans merkezli anlatmakla beraber Türkiye Selçukluları açısından da önemli bilgiler verir⁴¹.

XII. yüzyıl ortalarında Denizli yakınlarında doğan ve İstanbul'da eğitim gördükten sonra Bizans sarayında görev yapan **Niketas Khoniates** (ö.1213) tarafından kaleme alınan "**Historia**" da istifade ettiğimiz Bizans kaynaklarından biridir. Eserin,1118–1206 yıllarını kapsayan İmparator Manuel'in ölümüne kadar olan kısmı tercüme edilmiştir. Niketas Khoniates, İmparator İoannes devrini idrak etmemiş olmasına rağmen bu devrin önemli

³⁸ İbn Bibi,(el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'ie fi'l-Umûri'l-'Alâ'ie**, (Türkçe terc. I-II, Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

³⁹ Muhammed b. Ali b. Süleyman er- Râvendî, **Kitâb- ı Râhatü' Sudûr ve Âyetü' s- Sûrûr**, (Türkçe terc. Ahmet Ateş), I-II, TTK Yay., Ankara, 1999.

⁴⁰ Kerîmüd-Dîn Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, (Türkçe terc. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2000.

⁴¹ Anna Komnena, **Alexiad**, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.

kaynaklarından biridir. Eser, Kinnamos gibi I.Mesud ve II. Kılıç Arslan dönemi Bizans Selçuklu dönemi ilişkileri, ikinci Haçlı seferi ve Türkmenler hakkında bilgi vermektedir⁴².

Eyyûbîler ve Memlûkler döneminin âlim ve Devlet adamlarından olan **İbn Şeddâd** (d.1217/ö. 1285)'ın, Memlûk Sultanı Baybars'ın hayatını anlattığını **Sîretü'l-Meliki'z-Zâhir** adlı eserin birinci cildi kayıptır. İkinci cilt ise,1272–1277 yılları arasındaki olayları anlatmakta, Anadolu'daki Moğol vesayeti ve Baybars'ın Anadolu seferi hakkında bilgiler içermektedir. Eserin konumuzla ilgili görülen yerlerinden istifade edilmiştir⁴³.

Fahr-i Müdebbir adıyla bilinen Muhammed b. Mansur b. Said Şâh tarafından XIII. başlarında kaleme alınan **“Adâbu'l-Harb ve's-Şeca'a”** Ortaçağ İslâm Devletlerinin askeri teşkilatı, muharebe usulleri, kullanılan silahlar ve sair konularda bilgi veren önemli bir eserdir. 34 bâbdan oluşan bu eserde, ilk 6 bâb hâkimiyet anlayışıyla ilgilidir. Harp ve askerliğe ilişkin kısımlar 7. bâbdan itibaren başlamaktadır. Eser ilk olarak Ahmed Süheyli Hânsârî⁴⁴ tarafından var olan nüshaları karşılaştırılıp tashihi yapılarak 1968 yılında neşredilmiştir⁴⁵.

Mardî b. Ali et-Tarsûsî'nin (ölm.1193), 1187 yılında yazdığı **“Tabsîrat Arbâbi'l-Arbâb fî Keyfiyeti'n-Necâti fi'l Hubûb”** adlı eseri de Ortaçağ İslâm ordularında kullanılan silahlar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Selahaddin Eyyûbî'ye sunulduğu bilinen eser⁴⁶, iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümünde, kılıç, ok-yay, kalkan, mızrak, amud, topuz, zırhlar, siperler, debbâbe, hasek (dikenli demir tel), neft çeşitleri ve tarifleri, yakıcı aynalar ve kullanışlarından bahsedilir. İkinci bölümde ise taktikler ve tabya çeşitleri ele alınır⁴⁷.

⁴² Niketas Khoniates, **Historia** (Ioannes ve Manuel Komnenos Devri), (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1995.

⁴³ Baypars Tarihi, **Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, (Türkçeye çev. Şerefüddin Yaltkaya, TTK Yay., Ankara 2000.

⁴⁴ Fahr-i Müdebbir, **Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a**, (Neşr. Ahmed Süheyli-i Hânsârî), Tahran 1346.

⁴⁵ Mustafa Uyar, **Âdâb el-Harb ve's-Şeca'a'ya Göre “Hisar ve Kuşatma Geleneği”**, AÜDTCF, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 40'dan ayrı basım, Ankara 2006, s.216–217.

⁴⁶ Ramazan Şeşen, **Salahaddin Eyyûbî ve Devri**, İstanbul 2000, s.758.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.et-Tarasûsî, **Tabsîrat Arbâbi'l-Arbâb fî Keyfiyyâti'n-Necât fi'l-Hubûb ve Neşrü'l-A'lâm fi'l-Udâd ve'l-Âlâtü'l-Mu'inna alâ Likâtü'l Aduvv**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr.2848 mükerrer.

Münyetü'l-Guzât, Memlûk (Kıpçak) Türkçesinin askerlikle ilgili elde mevcut nadir eserlerinden biridir. Bu eser, Türk harp tarihiyle ilgili eserlerin en eskilerinden biridir. Eser, Timür Bek adlı emîrin isteğiyle Arapçadan tercüme edilmiştir. Elimizdeki nüsha Gazi Altunboğa adına istinsah edilmiştir. Eserin bilinen yegâne nüshası Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphanesi'nde 3468 numarada kayıtlıdır⁴⁸. Eserde Memlûklerin⁴⁹ eğitimi, silahlar ve silah kullanma usulleri gibi konularda çok önemli bilgiler bulunmaktadır.

İbn Erenboğa ez-Zeredkâş tarafından kaleme alınan “**el-Anîk fi'l-Menâcîk**” adlı eser de Memlûk dönemine ait olup mancınıklar üzerine yazılmış bir mühendislik kitabıdır. Ortaçağ tarihinde eşine az rastlanır bir eser olan “**el-Anîk fi'l-Menâcîk**” de o dönemde kullanılan mancınık çeşitleri, yapım özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır ve en küçük mancınık aksamına varıncaya kadar çizimlerle izah edilmiştir⁵⁰.

Memlûkler döneminde, at, ve at yetiştiriciliği ve terbiyesi gibi konularda da pek çok eser yazılmıştır. Bunlardan birisi Farsça eserden tercüme edilmiş olan **Kitab fî Riyâzet el-Hayl** olup mütercimi, tercüme edildiği yer ve tercüme tarihi bilinmemektedir. İstanbul Bâyezid Genel Kütüphanesi Veliyüddin Efendi kitapları arasında 3176 numarada yazması bulunan eserin diğer bir nüshası da Paris Biblioteqhue National'in Türkçe yazmalar kısmında 197 numarada kayıtlı yazmanın 63a-99b varakları arasındadır. Bu eser, özellikle at ile ilgili genel bilgiler, at terbiyesi, hastalıkları ve at ile alakalı terminoloji konusunda mühim bilgiler ihtiva etmektedir⁵¹.

Doğrudan doğruya at ve atçılığı konu alan eserler dışında muhtelif tarihî ve edebî eserlerde de atla ilgili bölümlere rastlamak mümkündür. Bunlardan birisi **Ömer Hayyâm'ın “Nevrûznâme”** adlı eseridir. Aslında eser, yıl, takvim ve yılbaşı (nevruz) konularında eski İran hükümdarlarının

⁴⁸ Mustafa Uğurlu, **Münyetü'l-Guzât**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987, s.12-19.

Altan Çetin, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, Eren Yay., İstanbul 2007, s.26-27.

⁴⁹ Memlûk kelimesinin manası için bkz. Kâzım Yaşar Koprman, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., c.V, s.99. Aynı yazar, “Memlûkler”, **DİA**, c.29, s.87.

⁵⁰ Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s.XXVIII.

⁵¹ Yusuf Çotuksöken, **Kitâb fî Riyâzet el-Hayl**, (İÜEF Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Mezuniyet Tezi), İstanbul 1970.

uygulamaları ve hesaplamalar hakkında kaleme alınmıştır. Ancak eserde bunların dışında dönemin sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili konular da işlenmiş olup, bunlardan birisi de at ve at türleridir. Ömer Hayyâm, eserinin atlarla ilgili bölümünde, o dönemde atçılık konusunda en ileri seviyede olanların Türkler olduğunu belirtmekte ve dönemin at türleri hakkında bilgi vermek suretiyle Selçuklular döneminde at ve atçılık konularına ışık tutmaktadır⁵².

Diğer bir “Baytariyye” kitabı da Tolu Bey tarafından, “**Baytarat**” isimli Arapça bir eserden tercüme edilen **Baytarat el-Vâzih** adlı eser olup Memlûkler devrinde at ve at hastalıkları, tedavi yolları konusunda bilgi veren bir eserdir. Eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesinde 1695 numara ile kayıtlıdır. Diğeri ise Paris Biblioteque Nationle’de bulunmaktadır⁵³.

Abbâsiler döneminde de bu hususa dair yazılan bir başka eser “**Kitabü’l-Baytara**” adlı eserden Eski Anadolu Türkçesine tercüme edilen **Hâzâ Kitabu Baytarnâmedir**⁵⁴.

Bu eserler dışında, **İbn Fadlan**⁵⁵, **Marco Polo**⁵⁶, **İbn Battûta**⁵⁷ seyahatnamelerinden, **Oğuz Kağan Destanı**⁵⁸ ve **Dede Korkut Kitabı**’dan⁵⁹, **Ed-Dürretü’l-Mudiyye fi’l-lügati’t-Türkiyye** ve **İb-î Mühennâ Lûgat’inden**⁶⁰ de istifade edilmiştir.

⁵²Abid Nazar Mahdum, “Ömer Hayyam’ın Nevruz-Nâme’si Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı:144, Haziran 2003, s.227–232; Erken Göksu, “Ömer Hayyam “Nevrûznâmesi”ne Göre At ve At Türleri, **Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**,4 (Bahar 2009), s.21–34.

⁵³ Can Özgür, **Baytarat el-Vâzih**, (Metin, İndex),(Basılmış Yüksek Lisans Tezi)İÜ SBE, İstanbul 1988. Çetin, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, s.27.

⁵⁴ **Hâzâ Kitabu Baytarnâme** (Tenkidli Metin), (Haz. Mesut Şen), (MÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.

⁵⁵ Ramazan Şeşen, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.

⁵⁶ **Marko Polo Seyahatnamesi**, c.I, (Yay. Haz. Filiz Dokuman), Tercüman Yay., Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

⁵⁷ Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkutun Kitabı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., İstanbul 1973.

⁵⁸ **Oğuz Kağan Destanı** (Haz. W.Bang ve B. Rahmeti Arat), **İÜEF Türk dili Semineri Neşriyatından**, İstanbul 1936.

⁵⁹ İshak bin Murad, **Ed-Dürretü’l-Mudiyye, Fi’l-Lugati’t-Türkiyye**, (Eski Oğuzca Sözlük), Haz.: Bilgehan Atsız, Seyfullah Türkmen, Akçağ Yay., Ankara 2004.

⁶⁰ **İbni Mühennâ Lûgati** (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölümünden Endeksidir), Haz. Abdullah Battal), TDK Yay., Ankara 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİLAH VE TECHİZÂT

A) NİTELİK VE KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE SİLAHLAR

1. Hafif Silahlar

Türklerin kullandıkları hafif silahları kullanım amaçlarına göre iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi, saldırı silahları: *Ok ve yay, kılıç, mızrak, topuz, hançer ve kama, balta*; İkincisi, savunma silahları: *Zırh, kalkan, miğfer*.

Görülüyor ki, bu silahlar umumiyetle her devirde, her kavim ve millet tarafından kullanılan silahlardır. Orijinallik, Türk silahlarının imalinde ve kullanılmasındadır. Türk silahlarının daha hafif, yani taşınmasının ve kullanılmasının daha kolay olması bir üstünlük teşkil ettiği gibi, bunları kullanmada Türklerin gösterdikleri maharet de ayrı bir üstünlük sebebi teşkil ediyordu.

Biz burada bütün bu silahların yapısı, niteliği, saldırı ve savunma savaşlarında oynadıkları roller ve askeri teşkilatı ilgilendirdiği nispette bilgi vereceğiz. Şimdi bu silahları birer birer ele alalım:

1.1. Saldırı Silahları

a) Ok ve Yay

Türk tarihinin başlangıcından günümüze kadar aynı adı korumuş olan *ok ve yay*⁶¹, Türklerin adeta en önemli saldırı silahıdır. Tarihte bu silahı,

⁶¹ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK, Ankara 2002, s.224. Aynı zamanda şunu da belirtmeliyiz ki,Türkçe bir kelime olan “Ok”un Arapça karşılığı “Sehm”, ile Farsca karşılığı “Tir”;

Türkler ve Moğollar gibi, maharetle kullanmış⁶² pek az kavim görülür⁶³. Türkler *ok'u*, daha ziyade uzaktan yaptıkları savaşlarda veya taktik⁶⁴ gereği geri çekilme sırasında kullanmaktaydılar⁶⁵. Nitekim birçok yabancı kaynakta, bu hususa dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin, Çin Tarihçileri'nin dedikleri gibi; “Hunlar, uzaktan yapılan savaşlar için, *ok* ve *yay* kullanıyorlardı. Onlar, savaş sırasında kaçmaktan veya geri çekilmekten de utanmıyorlardı. Bu taktik, onların savaş düzeni ile yakından ilgili idi. Onlar, bu sahte geri çekilmeler ile karşılarındakileri aldatıyorlar ve düşmanın güçlerini tüketmeye çalışıyorlardı. ‘Geri çekilme’ manevrasını uygularken, arkalarına doğru *ok* atmayı da ihmal etmiyorlardı”⁶⁶. Aynı şekilde, IX. Yüzyıl Arap Tarihçilerinden *el-Câhiz*, *Fezâilü'l-Etrâk* isimli eserinde; “Türkler, düşmanla karşılaşınca başlangıçta geri çekilirler bununla beraber çok defa geri dönerler. Fakat bu, askeri tehlikeye maruz bırakıldıktan ve düşmanı hücumu tama ettirdikten sonra vuku bulur. Türk geri döndüğü takdirde öldürücü bir zehir, insanın işini bitiren

yine Türkçe bir kelime olan “Yay”ın, Arapça karşılığı “Kavs”, ile Farsça karşılığı “Keman”da, dilimizde sıkça kullanılır.

⁶² Türk Okçuluğu hakkında bkz. Walter Emil Kaegi, “The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia”, *Speculum*, XXXIX/1(Jan. 1964), s. 96–108. Walter Emil Kaegi, “Anadolu’nun Türkler Tarafından fethine Okçuluğun Katkısı”, (çev. Yusuf Ayönü), EÜEF, **Tarih İncelemeleri Dergisi XVI**, İzmir, 2001, s.239–253. Moğolların okçuluğu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Aknerli Grigor, **Okçu Milleti Tarihi**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1951.

⁶³ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, AÜDTCF Yay., Ankara 1967, s.396.

⁶⁴ Türk savaş taktığının en güzel örneklerinden biri, Batı ile Doğu dünyasının, sonuçları bakımından en önemli karşılaşmalarından biri olan Malazgirt Meydan Savaşıdır (1071) ki, bu olayı yetkili bir tarihçimiz şöyle anlatmaktadır: “Alparslan, ovanın çevresindeki tepelere pusu kurdurup, askerlerinden bir kısmını buralara gizlemişti. Türk ordusu, bir süre çarpıştıktan sonra, harp ede ede geri çekilmeye başlıyor, Bizans ordusu da onları adım adım izliyordu. Türkler saldırılarında olduğu kadar, geri çekilmelerinde de şiddetle ok atıyorlar, yaklaşanları delik deşik ediyorlardı. Akşama kadar geri çekilme devam etti. Bu sırada sağ kanattaki Rumeli Oğuzları ile sol kanattaki Peçenekler, Selçuklu saflarına geçtiler. Alparslan pusudaki birliklerine hücum emri verdi. Bizans ordusu büyük bir kargaşa içinde dağılmaya başladı; gerek karşı duranlar, gerekse kaçanlar kuş gibi uçan Türk süvarileri tarafından takip olunarak telef veya esir edildiler”. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mükrimin Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi-Selçuklular Devri, I. (Anadolu’nun Fethi)**, İstanbul, 1944, s.75-76. Hatice Palaz, **VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.286. Necati Ulunay Ucuzsatar, **Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi I**, Gnkur. Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986. Şerif Baştav, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, **Makaleler**, III, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yay., Ankara, 2005, s.40.

⁶⁵ Rene Giraud, **Göktürk İmparatorluğu**, (çev. İsmail Mangaltepe), Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.142.

⁶⁶ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.237-238. Gyula Németh, **Atilla ve Hunlar**, (Çev. Şerif Baştav), AÜDTCF Yay., İstanbul, 1962, s.39.

bir ölümdür. Zira arkasındaki insana önündeki gibi okunu isabet ettirir”⁶⁷. Yine, XII. yüzyıl Bizans Tarihçilerinden *Niketas, Historia* isimli eserinde; “Türk atını, uçar gibi koşmasını sağlamak için şiddetle mahmuzlar, kendisi iki eliyle yayını kavrayarak geriye doğru ok atar. Arkasından onu geçmek üzere gelen ise onu geçer ama sadece ölmekte. Onu yakalamak isteyen kendisi yakalanır ve birden bire izlenen izleyen olur.”⁶⁸ Şeklindeki kayıtlardan da anlaşılacağı gibi ok, bu dönemde Türklerin milli silahıdır denilebilir⁶⁹.

Gerek İslam öncesi gerekse İslami dönem kaynakları Türklerin ok ve yaylarını kendilerinin yaptığını kaydetmişlerdir⁷⁰. Nitekim *el-Câhiz, Fezâilü'l-Etrâk* adlı eserinde, “Türk silahını başından sonuna kadar bizzat kendisi yapar. Hiç kimseden yardım istemez, hiçbir dostun fikrine müracaat etmez. Hiçbir sanatkârın yanına gidip gelmez...” demektedir⁷¹. Bununla beraber Selçuklular devrinde Türklerin sadece kendilerinin yaptığı silahları değil, başka toplulukların yaptığı silahları da kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim *İbn Bibî, Alâü'd-Dîn Keykûbâd'ın Konya'ya gelişi ve Selçuklu tahtına oturuşu* münasebetiyle verdiği bilgide elli silâhdârın⁷² ellerinde Şam ve Çaç⁷³ yapısı yaylar tuttuklarını söylemektedir.⁷⁴ Yazarın yeri özellikle belirtmesine bakılırsa Ortaçağ Müslüman Türk âleminde Şam-Çaç yaylarının muhtemelen şöhretli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *El- Makdisî, Ahsenü't-Takâsîm fi*

⁶⁷ el-Câhiz (Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz), **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, (çev. Ramazan Şeşen), TKA E Yay., Ankara 1967, s.67.

⁶⁸ Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, (çev. Fikret Işıltan), TTK Yay., Ankara 1995, s.122.

⁶⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s. 396.

⁷⁰ Hun Türklerinin ok ve yaylarını kendilerinin imal ettiğine dair bkz. J. M. De Groot - G. Ahmetcan Asena, **2500 Yıllık Çin Belgelerinde Hunlar ve Türkistan**, Pan Yay., İstanbul, 2010, s.181. Bundan başka *Moğolların Gizli Tarihi'nde* savaşçıların oklarını kendilerinin hazırladıkları açıkça kaydedilmiştir. Bununla beraber savaşçıların sürekli yanlarında taşıdıkları “ok yapmaya mahsus” bir bıçaklarından da söz edilmektedir. Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi) **Moğolların Gizli Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1995, s.30, 46, 92, 103.

⁷¹ el-Câhiz, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, s.82.

⁷² Selçuklulardan itibaren birçok Türk devletinde sultana ait silahların muhafazası ile mükellef saray hizmetlilerinin, Osmanlı imparatorluğunda ise, bu saray memuriyeti ile beraber, vezirler ve devlet adamlarının kapı halkından bir kısmının ismi ve aynı zamanda kapu-kulu süvarileri arasında yer alan asker'i bir sınıfın adı. Bkz. Şerafeddin Turan, “Silâhdâr”, İA, c.X, MEB Yay., İstanbul, 1992, s.640. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, TTK Yay., Ankara, 1984, s.35.

⁷³ Bugünkü Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in eski adı.

⁷⁴ İbn Bibî, (el-Hüseyin b.Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî), **el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye, (Selçukname)**, (Türkçe terc.,Mürsel Öztürk), c.I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s.233. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.350.

Ma'rifeti'l-Ekâlîm adlı eserinde Şaş (Çaç)'ın merkezi olan Bunket'de güzel okların da yapıldığını⁷⁵ ve Şaş'ın sadak (*Okluk, Tirkeş, Kurugluk*) yapımıyla da meşhur olduğu belirtilmiştir⁷⁶.

Ok, genellikle ahşap çubuk (gövde), gez (*ok* çubuğunun arkasındaki kertik), yelek (*ok'un* arkasına takılan tüyler), temren (*ok ucu*), gibi kısımlardan meydana gelmektedir. *Ok'u* meydana getiren bu kısımların malzemesinin, tarihi süreç içerisinde değişikliklere uğradığı görülür. Nitekim *ok'un* ahşap kısmının hangi cins ağaçtan yapıldığına dair; Türk tarihi, kültür ve edebiyatının ana kaynaklarından olan *Dîvânu Lûgati't-Türk*'de, *ok* yapmak için kesilen ağaca "*Koguş*" dendiği ve bu ağacında "*Huş ağacı*" olduğu kaydedilmişken⁷⁷, *Dede Korkut Destanları'nda*, *ok'un* kayın ağacından yapıldığı, hemen her defasında söylenmektedir⁷⁸. Kayın ağacı⁷⁹, güz sonunda, ağaçların büyümesi durduğu bir zamanda, yerden bir arşın yukarıdan kesilir, alt ucundan aşağı yukarı bir buçuk arşın uzunluğunda, budaksız parça, testere ile biçildikten sonra, bıçak veya nacakla iki parmak genişliğinde çubuklara bölünür ve iki ay kurumaya bırakılır⁸⁰. Çam çeşitlerinden ve gürgenden de *ok* yapılır⁸¹.

⁷⁵ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara 2001, s.258.

⁷⁶ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s.325.

⁷⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divânu Lûgat-it Türk*, (çev. Besim Atalay), TDK, Ankara 1985, c.I, s.369.

⁷⁸ Orhan Şaik Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, s.28.59.92.93.99.

⁷⁹ Kaşgarlı, eserinde, kayın ağacına كُرْت "Kürt" dendiğinden ve bu ağaçtan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapıldığından bahsetmektedir (I/s.343). Yine eserin başka bir yerinde kayın ağacına "Kadhıng" dendiğini kaydetmiştir. (III/s.369). Kaşgarlı Mahmut, DLT, bahsi geçen yerler. Ayrıca, kayın ağacına ve kayın ağacından yapılan oka "Hadeng" de denilmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın kitabevi Yay., 21.Baskı, Ankara, 2004, s.308. Hadeng oku için bkz. Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmud Aksarayî), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK, Ankara, 1999, (Türkçe terc., Mürsel Öztürk) TTK, Ankara 2000, s.221.

⁸⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkutun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., İstanbul 1973, s. CCCLIX.

⁸¹ Osmanlı okları çamdan yapılmakta idi. Bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s.396; Osmanlı oklarının yapımında hangi cins ağaçlar kullanıldığına dair bkz. Tahsin Öz, "Türk Okçuluğu ve Atatürk", *Atatürk Konferansları*, II, TTK Yay., 1970, s.139-146. Yine Osmanlılarda Okçuluk, ok ve yayla ilgili konular hakkında bilgi almak için bkz. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999. Joachim Hein, *Bogenwerk und Bogensport Bei den Osmanen, der İslam*, (Berlin und Leipzig) c.XV, 1926. Münyetü'l-Guzât'ta, okun kamıştan, Fars sazından ve söğüt ağacından da yapıldığı yazmaktadır s.76. Şeftali ağacından da ok yapıldığına dair bkz. MGT, s.46.

Ok'un, ahşap çubuğunun arkasına takılan tüy'lere “*yelek*” dendiğini ifade etmiştik. Bundan maksat *ok'un* hedefe giderken dengesinin bozulmamasını, yani dosdoğru gitmesini sağlamaktı⁸². Türkler bunun için kuğu, kartal, ak⁸³ ve benekli güvercin tüyleri kullanmışlardır. Bu tüylerin kuşun aynı kanadından yani ya sağ ya sol kanadından alınması gerekir. Çok eskiden dört ve altı yelekli oklar olurdu. Sonraları üç yelekli⁸⁴ *oklarda* karar kılınmıştır⁸⁵.

Ok'un ucundaki sivri ve delici silah görevi yapan kısma⁸⁶ “*Temürgen*”⁸⁷ yani temren denilmektedir. Ayrıca Türkler bu kısma “*Başak*” da⁸⁸ demektedir. Bu temrenin ucu delinmekte ve *ok* çubuğunun ucu bu deliğe sokulup pekiştirilmektedir⁸⁹. *Ok* temrenleri de çeşitli olup farklı özelliklere sahipti. En eski Türk oklarının temreni kemik⁹⁰ veya demir idi. Hun devrinde kullanılan ok uçları genellikle demirden⁹¹ olup baklava biçiminde ve ortalama uzunluk 5–6 santim idi. *Ok* uçlarının daha geniş şekillerinin yanında amaca göre kemikten hazırlanmış olanları da vardı⁹². Özellikle kemik temrenler, ısıklık çalan oklarda bulunurdu⁹³. Bazen temrenin üzerinde ortada birleşen delikler açılarak, hedefe giderken ses, yani ısıklık çıkaran *oklar* yapılmaktaydı. Bu oklar, genellikle işaret vermek veya hedef göstermek için kullanılmaktaydı. Çin

⁸² Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Kültür Yay., Ankara, 2003, s.92.

⁸³ Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*, s. 83–112.

⁸⁴ Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*, s. 83–112.

⁸⁵ DKK, s. CCCLX.

⁸⁶ T.Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan Silâhlar*, TTK Yay., 1993. s.80.

⁸⁷ DLT, I/552.

⁸⁸ DLT, I/378.

⁸⁹ Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1997, s.286.

⁹⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1962, s.78.

⁹¹ Demir cevheri bakımından Orta Asya'da en zengin yer, Altay Bölgesidir.

⁹² Şerif Baştaç, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.196-197.

⁹³ DKK, s.CCCLX. ısıklık çalan ok temrenlerinin yapımında boynuz kullanıldığına dair, tarihi kayıt *Moğolların Gizli Tarihinde*, Temucin ve Camuha'nın eskiden kurmuş oldukları dostluğu tekrar tazelemeleri sırasında şu şekilde geçmektedir:“Bahar gelince ağaçtan yapılmış yaylarıyla ok atıştılar. O zaman Camuha, iki yaşlık bir öküzün iki boynuzunu kesip ok uçları yapmış ve bunları delip yapıştırmak suretiyle ısıklık çalan [ok] meydana getirmişti. Camuha bunu Temucin'e hediye etmiş ve buna karşılık Temucin'den ucu selvi ağacından yapılmış bir ok hediye almak suretiyle onunla dost olmuştu. Dostluklarını ikinci defa tazelemeleri böyle cereyan etmişti”. MGT, s.52–53.

kaynakları ısıklı *ok'u*⁹⁴ ilk bulan ve kendi birliklerinde uygulayan M.Ö 209–174 yılları arasında Hun tahtının sahibi büyük Türk Hükümdarı Mete (Bagatır/Batur) Kağan⁹⁵ olduğunu bildirirler⁹⁶. Türkler daha sonraları ise bu kemik ve demir *ok* uçlarının yanında çelik ve bakır *ok* uçları da kullanmışlardır. Örneğin Anadolu'ya vâki ilk Selçuklu hareketi olarak bilinen 1016–1021 tarihli Anadolu akını⁹⁷ sırasında Çağrı Bey kumandasındaki Oğuz Türklerinin (Türkmenler) kartal gibi süratli atları, gerilmiş *yayları*, sivri çelik uçlu *oklarıyla*⁹⁸ ilk defa karşılaşan Ermeni askerleri hayrete düşmüştür. Nitekim Ermenistan kralı Senekerim'in Selçuklu askerlerini karşılamak üzere oğlu Davit ile gönderdiği Ermeni kuvvetlerinin Türk okçuları karşısında perişan olmaları üzerine Şapuh isimli bir Ermeni generali, Davit'e : “Ey kral, düşmanın önünden çekil, çünkü askerlerimizin birçoğu oklardan yaralanmıştır. Geri dönelim ve düşmanın elinde gördüğümüz silâhlara mukavemet edebilmek için, oklara karşı başka elbiseler giyelim”⁹⁹ şeklinde teklifinde bulunur. Davit ise başta bu teklife itibar etmeyip muharebeye girse

⁹⁴ İ. Parmaksızoğlu, “Ok (Türklerde)”, Türk Ansiklopedisi, MEB Yay., XXV, Ankara 1977, s.392.

⁹⁵ Lev Nikolayeviç Gumilev, **Hunlar**, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yay. İstanbul, 2002, s. 79. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Kunualp Ercilasun, **Han Hanedanlığı Tarihi Bölümü 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monoğrafisi**, TTK Yay., Ankara 2004, s.5-6. Kafesoğlu, **Türk Milli kültürü**, s. 285. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, I**, s.213.

⁹⁶ Isık çalan oklar Osmanlılar zamanında da kullanılmış olup, bunlara “Çavuş okları” adı verilmektedir.

⁹⁷ Türklerin Anadolu'ya akınları hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz., İbrahim Kafesoğlu, “Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti” Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s.259-274. Claude Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi, (XI. Yüzyıl İkinci Yarı)**, (Çev. Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız), TTK Yay., Ankara 1992.

⁹⁸ Mehmet Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.V, Sayı:8–9, Ankara 1967, s.42. Türklerin Anadolu'ya akınları ve Ermenilerle karşılaşmaları esnasında kullandıkları okların uçlarının “çelik olduğuna dair” yetkili tarihçimizin kaynak gösterdiği eser bkz. Arisdagues, **Histoire d'Arménie**, trad. M.E Prud'home, Paris, 4, s.72. Ermeni Vakanüvisti Urfalı Mateos ise bu olayı anlatırken Türk süvarilerinin kullandıkları okların uçlarının çelik olduğuna dair herhangi bilgi vermemektedir. Urfalı Mateos, **Vekayi-namesi (92–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)**, (Türkçe terc. Hrand D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dularer, Prof. Dr. Halil Yınanç), TTK Yay., Ankara 2000, s.48.

⁹⁹ Urfalı Mateos, s.48. Ermeni Generali Şapuh'un “Türk oklarına karşı mukavemet edebilmek için başka elbiseler giyelim”den kast ettiği hiç şüphesiz zırhtır. Fakat Türk okları uygun mesafelerde kalkan ve zırhları hatta bazen çelik bir miğferi delebilecek güçteydi. Nitekim Ermeni kralı Senekerim'in oğlu Davit'de bunun farkına varmış olmalı ki mukavemetten vazgeçip geri çekilmiştir. Türk oklarının kalkan ve zırhları deldiğine dair bkz. Niketas Khoniates, s.136; Çelik bir miğferi deldiğine dair bkz. Urfalı Mateos, s.181. Ayrıca İbn-i Bibi'in eserinde bu hususla ilgili naklettiği birkaç cümleyi burada kullanmamızda yarar var; “Kayadan suyun sızdığı gibi zırhların arkasından kan sızmaya başladı”(s.94); “Ok, zırhların altına, gece esen rüzgârın gül dalının içine işlediği gibi işliyordu”(s.128)vd, bkz., İbn Bibi, c.I, 1996, bahsi geçen yerler.

de Türk okları karşısında daha fazla direnemeyerek kuvvetlerini geri çekmek zorunda kalmıştır. Yine demirin az olduğu Oğuz memleketlerinde bakır ok uçları da kullanılmıştır¹⁰⁰.

Ok çubuğunun arka kısmının tam ortasına bir kertik açılır ki bu kısma da “*Gez*” (Kez) denir. “*Gez*” vasıtasıyla kirişe yerleştirilen *ok*, yayı bir elle tutmak ve diğer elle kirişi germek suretiyle atılır¹⁰¹.

Bu noktaya kadar muhtelif vesilelerle belirtmiş olduğumuz gibi *ok*, müstakil bir silah değildi. Ancak *yay* ile birlikte kullanılabilmekteydi. Merminin tabanca ve top vasıtasıyla atılabildiği gibi, *ok* da ancak *yay* ile fırlatılabilmekteydi.

Yay’ın yapısına gelince, *yay*’ın iki kısmı vardır: biri sert ve sağlam bir ağaçtan veya boynuzdan yapılmış “kavisli kısım”, diğeri öküz bacaklarının sinirinden veya hayvan bağırsağından yapılmış “gerilen kısım”dır. Bu ikinci kısma “*kiriş*” denilmektedir. Kiriş yani sinir kısmı, kavisli ahşabın iki ucuna son derece gergin biçimde bağlanmak suretiyle yay meydana getirilmektedir. *Yay*’ın üzerine sırim (ince deri parçası)¹⁰² veya sinir sarılmaktadır. Bundan maksat, *yay*’ın hem direncini arttırmak, hem de kuruyup evsafını yitirmemesini sağlamaktır. Ayrıca esnekliğini sağlaması için *yay*’ın üzerine zamk da sürülmekteydi¹⁰³. Bununla beraber *ok* yapımında olduğu gibi *yay* yapımında da Türklerin zaman içerisinde çeşitli malzemeler kullandıkları görülmektedir. Nitekim *yay*’ın kavisli kısmı için de çeşitli hayvanların boynuzundan istifade edilmiştir. Öyle ki, Macaristan’da bulunan Hunlara ait buluntulardan yaylarının kemik kısmının geyik boynuzundan yapılmış olduğu görülmektedir¹⁰⁴. Yine Çin kaynaklarında, Göktürklerin kullandıkları yayların

¹⁰⁰ Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, TTK Yay., Ankara 2001, s.204.

¹⁰¹ Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, s. 93

¹⁰² Yayların üzerine sarılan bu sırima “toz” da denilmektedir. Dede Korkut Destanlarında kahramanların “ağaç tozlu katı yay”larından sık sık bahsedildiği görülmektedir. Gökyay, 1963, s. 13, 22, 30, 31, 46, 83, 111,112.

¹⁰³ Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, s. 93

¹⁰⁴ Ögel, **İslamiyetten önce Türk Kültürü**, s. 103

“boynuzlu yaylar” olduğu bildirilmektedir¹⁰⁵. Bunlardan başka Dede korkut Kahramanlarından Basat’ın *yay’ı* da teke boynuzundandır¹⁰⁶. Yine yayın kavisli kısmında kullanılan ağacın cinsi hususunda da *Dîvânu Lûgatit-Türk’de* “kayın ağacı” gösterilmektedir¹⁰⁷. Sonraları ise akça ağacın da kullanıldığı görülür¹⁰⁸.

Yay’ın gerek giriş kısmı gerekse kavisli kısmı (sırım) için kullanılan sinirler hususunda ise, *F. Sümer*, Oğuz yaylarının sinirinin genellikle sığır sinirinden yapıldığını, ancak kahramanlardan bazılarının kurt sinirli yayları bulunduğunu bildirmektedir¹⁰⁹.

Bilindiği gibi, *yay* ne kadar ağır ve sert olur ve ne kadar güç çekilirse¹¹⁰, *ok* da o kadar uzun mesafeyle ulaşır ve isabet ettiği zaman da o kadar tesirli olurdu¹¹¹. Türk oklarının menzili normal olarak 1000–1281 gez/=660–846 metre arasında değişir¹¹². Selçuklu devrine ait tarihi bir kayıta bu menzilin bir mil (takriben 1600 metre) mesafeye kadar ulaştığı söylenir¹¹³. Bu rakam (Bir mil), mübalağalı gibi görünse de Türklerin *ok’u* ne kadar uzak mesafelere ulaştırdıklarını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Türk savaşçıların *ok* ve *yay* kullanmakta ne kadar usta oldukları malumdur. Bununla beraber Türk hükümdarlarının da bu silahı kullanmakta oldukça maharetli oldukları görülmektedir. Öyle ki Selçuklu Sultanı Alp

¹⁰⁵ Yuliy S. Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, *Türkler Ans.*, (Çev.Dildar Atmaca), c.III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.471. Bahsi geçen Çin Kaynağı, T’ung-Tien, *Gök-Türkler*, Bölüm 197, 1068/B. Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, c.I, TTK Yay., Ankara 2003, s.97. Aynı zamanda bkz. W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları* (çev. Nimet Uluğtuğ), TTK Yay., 1996, s.86. W. Radloff, *Sibirya’dan (Aus Sibirien)*, (çev. Ahmet Temir), c.I, Maarif Vakfı Basımevi, y.y., İstanbul 1954, s.130.

¹⁰⁶ Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*, s. 99. Ayrıca Kaşgarlı, *Divan’ında*, teke’yi açıklarken boynuzundan yay yapılan erkek geyik, şeklinde ifade eder. DLT, III/228.

¹⁰⁷ DLT, I/343.

¹⁰⁸ Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı*, s. 81

¹⁰⁹ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 396. Suat İlhan, *Türk Askeri Kültürünün Tarihî Gelişmesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s.67. Ayrıca yay girişi için en iyi madde boyanmamış ham ipektir. Yine ham deriden de giriş yapılır, bunun en iyisi deve derisidir, çünkü deve derisi de ham ipek gibi yaz kış aynı kalır, büzülmez, gevşemez. Bkz., DKK, 1973, CCCLXII.

¹¹⁰ İbn Bibî, *Türkiye Selçuklu Sultanlarından IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın*, 60 batmanlık yay gerebildiğini kaydetmiştir. (Bir batman 7.697 kg tekabül eder.) İbn Bibî, c.II, s.163.

¹¹¹ Köymen, “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı”, s.45

¹¹² 1 gez=66 cm dir. Bkz., Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.284-285

¹¹³ el-Hüseynî (Sadru’d-dîn Ebu’l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî), *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçûkiyye*, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999, s.46.

Arslan'ın *ok'u*, hedefinden asla şaşmazdı¹¹⁴. Fakat bunun sadece bir istisnası olmuş; o da sultanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır¹¹⁵. Bundan başka Sultan Melikşah'ın da daha şehzadeyken, Iğdır Kalesi'nin zaptı esnasında attığı bir okla kale komutanını boynundan vurması,¹¹⁶ Harizmşah hükümdarı Celâlüd-dîn'in, Hindistan'da Cebel el-Cûdi hâkimi Rana Şarta ile girdiği mücadelede rakibi menzile girer girmez okunu atarak onu öldürmesi,¹¹⁷ Türk hükümdarlarının okçuluktaki maharetlerinin açık bir göstergesidir.

¹¹⁴ er-Râvendî(Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî), **Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, (Türkçe terc.,Ahmet Ateş), c.I, TTK Yay., Ankara 1999,s.115. Ahmed bin Mahmud, Alp Arslan'n ikbâlinin ok'la başlayıp ok'la sona erdiğini şu şekilde kaydeder: “ Alp Arslan, bir gün küçük yaşta hocaya giderken, askerden uğursuz ve çok zalim bir adamın, sakın ve sessiz bir şahsı dövdüğünü, eziyet edip sövdüğünü gördü. Alp Arslan bu durumu gördüğü zaman beklemeksizin o zalimi bir ok ile vurup öldürdü. Onda küçük yaşta bu gayreti ve zulmü ortadan kaldırmadaki çabayı gören halkın kalbine heybet ve büyüklüğü dolar. O hedefini bulan bir ok ile hükümdarlığa ve devlete ulaşır. Sonunda yine hedefini bulmayan bir ok, hükümdarlığının sona ermesine ve ölümüne sebep olur”. Ahmed bin Mahmûd, **Selçuknâme**, (Yay. Erdoğan Merçil, Terc. 1001 Temel Eser, c.I, İstanbul 1977, s.113.

¹¹⁵ Sultan Alp Arslan'ın öldürülmesi hadisesi: Sultan, saltanatının son dönemlerinde 465(1072-1073) senesinde Hân Hânân (Şemsü'l-Mülk Tegin) ile – ki onun (Alp Arslan'ın) annesi Terken/Türkan Hatun, onların kabilesinden idi- savaş için Mâverâü'n-nehr'e yöneldi. Tüccar yolu olan Âmu'ye geçidinde küçük kale bulunuyordu. Ordu evbâşlarından birkaç gulâm, kendi gayretleriyle bu kaleyi kuşatıp Yûsuf adındaki kale Kûtval'ini Sultan'ın huzuruna getirdiler. Sultan ona vilayettin durumunu, (kalenin) vaziyetini ve kaç asker olduklarını soruyor, (Yûsuf ise) doğru söylemiyordu.(Sultan) onun idam edilmesini (siyaset) emretti. Kûtval, canından umudu kesince kâza-yı âsmânî yetiştirdi ve çizmesinin (içinde saklı bulunan) bir hançer (kârd) çıkarıp Sultan'a seslendi. Silâhdârlar ve gulâmlar onu yakalamak istediler. Sultan'ın elinde yay (keman) bulunuyordu ve ok'una (tîr) itimadı tam idi. Onlara (Yûsuf'u bırakmaları için) bağırdı ve ona bir ok attı.(ancak) isabet ettiremedi. (sultan) başındaki ecel ok'unun farkına varamadı. Kûtval önce davranıp Sultan'ın yanına yaklaştı ve Sultan'a bir bıçak (darbesi)vurarak yaralandı. Mukarrebân'dan biri, Sultan'ı darbeden korumak amacıyla kendisini sultan'ın üzerine attı. (Yûsuf) onu da hançerledi, (ancak) o ölmedi. Sultan civâr-ı hakka gidip tahta veda etti., Bkz., Reşîdü'd-dîn Fazullah, **Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti**, (Farsçadan çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş) Selenge Yay., İstanbul 2010, s.122-123. İbnü'l-Esîr,c.X,78., el-Hüseynî, s.37-38;er-Râvendî, s.118; Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmud Aksarayî), **Müsameretü'l-Ahbâr**, (çev. Mürsel Öztürk), TTK yay., Ankara 2000, s.13. Ali Sevim, “İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)” **Belgeler**, TTK Yay., XXVI/30, Ankara 2005, s.52, Ali Sevim, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan adlı eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler,II-Sultan Alp Arslan Dönemi”, **Belgeler**, XIX/23, TTK Yay., Ankara 1998, s.49. Yukarıda ismini sıraladığımız kaynaklarda Alp Arslan'ın ölüm hadisesi hakkında benzer kayıtlar yer almaktadır. Bu hususa dair farklı rivayetler için bkz., Urfalı Mateos, s. 145, Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi** (889-1269), (terc. Hrant D. Andreasyan), **Tarih Semineri Dergisi**, İÜEF, 1937, s.180.

¹¹⁶ Ucuzsatar, **Tarih Boyunca Türklerde Harp Sanatı**, s. 173.Köymen, 1967, s.15.

¹¹⁷ Aydın Taneri, **Celâlü'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, s.27

Okluk ve Yay Kılıfları:

Türk savaşçıları oklarını özel ok kılıflarında muhafaza etmişlerdir. Bu kılıflar “*sadak*¹¹⁸, *okluk*¹¹⁹, *kurugluk*¹²⁰, *kiş*¹²¹, *tirkeş*¹²², *beliğ*¹²³, *ok torbası*¹²⁴” gibi adlarla anılmıştır. *Ok* kılıflarının yapımında genellikle akağaç kabuğu¹²⁵ veya kayın ağacı kabuğu kullanılmıştır. Bu kılıflar daha sonraları deriden yapılmıştır. Bunlardan bazısının alt kısmı ağaçtan, torbası ise deridir.¹²⁶ Bu ok torbaları iki çeşittir: Kapalı olanlarda (kiş), ok uçları kılıfın içine doğru yerleştirilirdi. Bir de açık cepli kılıflar vardı. Bu ok kılıflarında, okların uç kısmı yukarı doğru yerleştirilirdi¹²⁷. Bu kılıfların aldığı *ok* sayısı 30 ile 50 arasında değişirdi¹²⁸. *Ok kılıfı*, ya savaşçının omzunda taşınır, ya da beldeki kemere veya atın eyerlerine, demirden bir çengel takılmak suretiyle, sağ tarafta taşınırdı¹²⁹.

Türk savaşçıları muhtemelen pratik olmadığı için genellikle *yay kılıfı* (kabı) kullanmamıştır. Bununla beraber, yağmurlu hava *yay’ın* baş düşmanı olduğundan¹³⁰-yağmurda yayın üzerindeki zank erimekte, kiriş gevşemekte

¹¹⁸ Gökyay, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, s. 18,22.

¹¹⁹ DLT, I/100.

¹²⁰ DLT, I/ 504.

¹²¹ DLT, III/126, 393, 457, 493, 494. Kaşgarlı, Oğuzlar ve oğuzların kardeşi Kıpçakların bunu (kiş) bilmediğini, belirtmektedir.

¹²² Özden Süslü, **Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989.

¹²³ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s. 396

¹²⁴ Gökyay, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, s.85,89.

¹²⁵ İris Beybutova, “Manas Destanında Askeri Terimler” Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, (Yay. Haz. Emine Gürsoy-Naskali), TDK yay., Ankara 1995, s.94.

¹²⁶ DKK, s.CCCLX.

¹²⁷ Hudyakov, “**Eski Türklerde Silah**”, s.474.

¹²⁸ Köymen, “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı”, s.46. Faruk Sümer, *sadak*’ın yani bir ok kılıfının 80–90 ok aldığını söylemektedir. Sümer,1967, s.396. Moğollarda ise bu sayının 60 olduğu söylenir. Bkz., Jean-Paul-Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, (çev.Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalıcı Yay., İstanbul 2001, s.240.

¹²⁹ Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, s.161. Selçuklular devrinde deftere yeni yazılmış bir acemi gulâmın (asker), ancak eğitiminin üçüncü yılında kiş (okluk) sahibi olabileceğine dair bkz. Nizâmü’l- Mülk; **Siyâset-Name**, (Çev. Köymen, Mehmet Altay), TTK, Ankara, 1999, s.74. Yine, Moğol savaşçısının da gerçek muharip sınıfına girebilmesi için, okluk taşıma hakkını kazanması gerekirdi. MGT, s.58.

¹³⁰ Yağmurun yay üzerindeki önemli etkisine dair: 837 yılında Bizans İmparatoru Teophilos’un (829-842) Müslümanların elindeki Zapetra kalesini ele geçirmesi üzerine, Abbasi Halifesi el-Mu’tasım da 838 yazında bizzat kendisinin komuta ettiği karşı bir sefer düzendi. Bizans Tarihçisi Joseph Genesius, Halifenin sefere katılan kuvvetler arasına 10000 kadar Türk’ü de dâhil ettiğini özenle kaydetmiştir. Mutasım’ın ilk amacı önemli bir thema olan Anotolik themasının en büyük şehri ve Teophilos hanedanının memleketi olan Amorion’u ele geçirmektir. Halife ordusunu üç kısma ayırdı. Kabiliyetli General Uşrusanalı Afşin Tarafından idare edilen kol Bizans Anadolu’sunun içlerindeki Damizon

ve bu durum *yay'ın* kullanılmasını güçleştirmekte-, yağmurlu havalarda *yay'ın* zarar görmesini önlemek ve işlevini tam manasıyla yerine getirmesini sağlamak için aşağıda ismini zikrettiğimiz *yay* kılıflarını kullandıklarını görmekteyiz. Nitekim Kaşgarlı Dîvân'ında Oğuzların ve Kıpçakların *yay* konulan kaba "*kurman*"¹³¹, diğer Türklerin ise "*yasıg*" dediklerini kaydetmiştir. Ayrıca Türkler bazen hem *yay* hem de *oku* içerisine alan kaplar yapmışlardır. Bu kaba da "*kiş kurman veya kiş kuruglug*" denmektedir¹³²

b) Kılıç

Kılıç, Türklerin *ok* ve *yay'dan* sonra kullandıkları en önemli silahtır. Türklerin en eski dönemlerinden itibaren bu silah (kılıç) kelime olarak bütün Türk lehçelerinde hemen daima "*kılıç*", nadiren de "*kılınç ve kilic, kilis, kiliş*" gibi şekillerde görülür. Bununla beraber İslami dönemde Arapça "*seyf*"; Farsça *-kılıcin* yanı sıra Osmanlıca'da da- "*şemşîr*" gibi adlarla da zikredilmiştir¹³³. *Ok* ve *yay* yüzyıllarca uzun menzilli bir silah olarak kullanılmışken, *kılıç* yakın mesafelerin en etkili silahı olmuştur.

kasabasına saldırdı. 22 Temmuz 838 yılında Afşin bu kasabanın yakınındaki Anzen diye anılan dağda seferin sonuncunu belirleyen savaşta imparator ile muharebe etti. Üç Bizans Tarihçisi-Joseph Genesius, Teophanes'in anonim zeyilcisi ve George Cedrenus, bu çarpışma ile ilgili olarak hemen hemen aynı bilgileri vermektedir. Onların belirttiğine göre savaş şafak vakti başlamıştı. Bizans süvarileri kısa sürede Arap birliklerini bozguna uğratmış ve onları kovmaya başlamıştı. Müslümanlar arasında sadece Türk okçuları dayanmaktaydı. Bu Türk okçuları sonucu tersine çevirmek için çarpışmaya katıldığı sırada denge kesin olarak Bizanslıların lehine dönmüş görünüyordu. Sürekli ok atan Türkler bu ok yağmurunu göğüs göğse çarpışma imkânı bulamayan Bizans birliklerini başarıyla püskürmüştü. Türkler, geri çekilmiş olan Araplarla birlikte sonunda imparator Teophilos'u terk eden Bizans birliklerini ve savaş meydanındaki küçük muhafız birliğini bozguna uğrattı. Afşin'in askerleri kısa sürede Teophilos ve muhafızlarının etrafını sardı. Türk okçularının öneminin bir kez daha vurgulanması açısından imparator ve adamlarının kurtulma şekilleri önemlidir. Bizans kaynakları bu durumu aniden bastıran bir sağnak yağmur ve bunun sonucunda Türklerin *yay* kirişlerinin gevşemesi şeklinde izah etmektedirler. Bizans tarihçisi George Cedrenus, eğer gece ve bu yağmur olmasaydı İmparator'un ve askerlerin hepsinin öleceklerini ilave emektedir... bkz. Kaegi, a.g.m., 99-100. Bu hususla ilgili benzer bir kayıt için bkz. Chang Jen-t'ang, **T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler** (Ts'e-fu Yüan-kuei ve Tzu-chih T'ung-chien'e Göre 618-745), Taipei 1968, s.33.

¹³¹ DLT, I/444; III/16.

¹³² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Türk Kültürü araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s.289.

¹³³ Nebi Bozkurt, "Kılıç", **DİA**, XXV, Ankara 2002, s.405.

İlk Türk *kılıçları* hakkında, Berel I, Koska I, Yako-Nur, Katanda I, Kudirge ve Stroski kurganlarından çıkan örneklerden fikir sahibi olunmaktadır. Türk *kılıçlarının* prototipi sayılan en eski eğri *kılıçlar*, Altaylardaki M.Ö II-I. yüzyıllara tarihlenen Kudirge ve Katanda kurganlarından çıkmıştır. Bu tür *kılıçların* son örnekleri ise Türklerin İslam dinine girdikleri Karahanlıların kuruluş ve yükseliş dönemlerine ait olduğu tahmin edilen Stroski kurganında bulunmuştur¹³⁴.

Tıpkı *ok ve yay'da* olduğu gibi, Türklerin diğer milletlerden farklı - şahsiyetlerin damgasını taşıyan- *kılıçları* vardır¹³⁵. Türklerin milli meslekleri olan demircilikle birlikte telakki edilen bu Türk *kılıcı*; kabza¹³⁶, korkuluk¹³⁷ ve namlu diye anılan üç esas bölümden oluşmaktadır. Kabza, kullanırken *kılıcın* elde tutulan kısmıdır. Ağaç¹³⁸, boynuz, kemik ya da madeni maddelerden yapılırdı. Kabzanın süslü olmasına ayrıca önem verilirdi. Örneğin kabzanın başı, bazen Türklerin hayatında önemli bir yer tutan kurt başları şeklinde yapılarak, *kılıçlara* bir sanat eseri özelliği kazandırıldığı görülmektedir¹³⁹. Korkuluk, *kılıcı* kullanmanın elini korumak için yapılan kısmıdır. Namlu ise *kılıcın* kesici kısmının adıdır. Türk kılıçlarının namluları genellikle eğri imal edilirdi. Eğri kılıcın en büyük özelliği, darbe esnasında bütün gücün uca yakın kısımdaki kaviste toplanması, böylece kılıcın kesici gücünün yüksek olmasıdır¹⁴⁰. Bir de namlu üzerinde oluk bulunmaktadır. Bu oluğa -kan oluğu- "*kol*" veya "*kılıç kolu*" denilmekte ve Kaşgarlı'nın ifadesine göre çoğu

¹³⁴ Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, s.61, 159, 301. Suat İlhan, **Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişmesi**, s.64.

¹³⁵ Mehmet Altay Köymen, "Alp Aslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", s. 47.

¹³⁶ Arapça bir kelime olan kabza: tutmak, avuca almak fiilinden tutulan bölüm, tutmak yeri anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca "kabza" Dede Korkut Kitabında yalnız kılıcın tutamağı değil, bir ailenin, bir soyun direği, onun dayanağı, adını sürdürecektir gücü nitelediği de görülmektedir: "Altun ban evimün kabzası oğul" (metin s.24, 56, 79), DKK, CCCLVIII.

¹³⁷ Osmanlılar döneminde bu kısma (korkuluk) "balçak" denilmektedir: savaşta kılıcı kullanan kişinin elini karşı darbelerden korumak için kabza ile namlunun birleştiği yerde bulunan el siperidir. Osmanlı dönemi Türk kılıçları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Eralp, **a.g.e.**, s.60.

¹³⁸ Attila Devleti (Avrupa Hunları) devrine ait buluntularda rastlanan balıksırtı altın plakalarla kaplanmış ağaç kabzalara, hançer ve kılıç kınlarına Şipova kurganlarında da rastlanmıştır. Bahaeddin Ögel, "Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında", **DTCFD**, c.VI, sayı:5, Ankara 1948.

¹³⁹ Koca, Türk Kültürünün ve Temelleri, s.93.

¹⁴⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, MEB Yay., İstanbul 1993, s.257.

zaman bu oluk, yani kol altın ile işlenmektedir¹⁴¹. *Kılıçlar*, “*kın*” denilen kılıflarda muhafaza edilmektedir¹⁴².

Söylendiği gibi Türkler kendi silahlarını kendileri yapmaktadır¹⁴³. Bununla beraber Türkiye Selçukluları devrinde mesleği sadece *kılıç* yapmak olan kimseler bulunurdu. Bu kimselere yani *kılıç* ustalarına *Seyyâf* veya *Şemşîrger* denilmektedir¹⁴⁴. Ayrıca Türkler bu devrinde kendi ürettikleri *kılıçların* yanında kaynakların övgüyle bahsettiği Hint ve Yemen kılıçlarını da kullandıkları görülmektedir. Nitekim *er-Râvendi'nin*, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr* adlı eserindeki şiirin şu satırları: “Türklerden fazla olan Rum ordusunu, Hind'den gelme kılıçlarla, kendine kul ettin” bu tezimizi teyid etmektedir¹⁴⁵. Bu kayıttan hareketle bu *kılıçlar* hakkında bilgi vermekte yarar görüyorum. *Münyetü'l-Guzât'ta*, *Hint ve Yemen kılıçları* hakkında şu kayıtlar yer almaktadır: “*Yemenî kılıç*, Yemen'de Selmanî demir ya da Serendibî demirden yapılırdı. Bu *kılıcın* demiri esnek idi. Demirindeki beneklerde birbirine eşit idi. Bazısının demiri beyaz bazısının kızıl, bazısının ise yeşil idi. Yemenî *kılıcın* üzerine resimler ve dualar bulunurdu. Bunlar kılıcın üzerindeki damarları saklar idi. *Kılıç* üzerindeki bu resimlere kebâki denirdi. Hindî *kılıç* demiri Yemenî *kılıca* benzeyen bir *kılıç* idi. Ancak Hindî *kılıcın* demiri kara

¹⁴¹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, s.290. İbn Bibi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Rum beldelerinin gazası münasebetiyle tasvir ettiği Arapça şiirinden alıntı; “Altın işlemeli kılıcı, belinin etrafını bir hisar gibi çevirdi”(s.126). “Sultan koluna canilerin kalbi gibi sert bir yay, beline mücevherlerle işlenmiş parlak bir kılıç takmış”(s.129)vd. İbn Bibi, c.I.

¹⁴² DLT, I/339; III/140.

¹⁴³ El-Câhizde bu hususa dair kayıt şu şekildedir: Bir adam bir kılıcı kuşanıncaya ve kullanıncaya kadar bu kılıç, birçok ellerden ve çeşitli sanatkârlardan geçer. Onlardan hiçbirisi diğerinin işini yapmaz, beceremez. Bu hususta bir iddiası bulunamaz ve onu yapmaya kalkışmaz. Zira kılıcın demirini eritip akıtan, tasfiye eden, düzgün hale getiren, onu uzatıp dövenden başkadır. Onun demirini uzatıp döven kılıç şekline sokan, doğru ve düzgün hale getiren başkadır. Bileyen, kabzasının kabını ve bu kabı demirine takan başkadır. Kabza kısmını çivileyen, kabzanın kına değdiği yerdeki çıkıntıları ve kının ucundaki demirden kısmı yapan kının ahşabına yontandan başkadır. Kının ahşabına yontan derisini bağlayan başkadır. Derisini de bağlayan tezyînatını yapandan başkadır. Tezyînatını yapan ve ucundaki demiri yerleştiren hamâilini (kılıç bağı) diken başkadır. Bütün diğer silahların durumu da aynı şekildedir. Türk bunların hepsini başından sonuna kadar kendi yapar. El-Câhiz, s.82.

¹⁴⁴ Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, TTK Yay., Ankara 2000, s.160.

¹⁴⁵ Er-Râvendi, s.134. Buna benzer kayıtlar için bkz. el-Hüseynî, s.82; İbn Bibi, c. I, s.307,395, 444 vd.

idi¹⁴⁶. Eğer kırılacak olursa bu karalık fark edilebilirdi”. Ayrıca *Hint kılıçlarının* dört ayrı oluklu olduğundan söz edilmektedir¹⁴⁷.

Ortaçağ İslam âleminde *kılıçları* ile ün yapmış bir başka şehir de Şam (Dimaşk) şehridir. Bu *kılıca* Şam’ın Arapça adı olan Dimaşk ile bağlantı kurarak Dimaşkî adı verildiği birçok kaynakta geçer. Dimaşkî *kılıç*; keskin boyu uzun; uzunluğu dört karış ve genişliği dört parmaktan azdır. Dimaşkî *kılıç* bütün *kılıçlardan* keskindir¹⁴⁸.

Şam’da silah yapımcılığı ve imalathanelerin kuruluşu IV. Yüzyılda Roma İmparatoru Diocletanus zamanına rastlar. Bölgede çıkarılan silah yapımına elverişli cevher dolayısıyla gelişen ve üne kavuşan silah endüstrisi, buranın Timur’un istilasına uğraması ve buradaki ustaları da yanında Semerkant’a götürmesi sonucu büyük bir çöküntüye uğramıştır. Memlûk ve Osmanlı döneminde silah imâlâtı, Şam’da eski canlılığına kavuşamamakla beraber, yeni yetişen silah ustaları aracılığı ile adını duyurmayı ve eski ününü elde etmeyi başarmıştır¹⁴⁹. *Kılıç* imal edilen yere *kılıçhâne* veya Dimaşk’ın bu konudaki şöhretinden dolayı Dimaşkîhâne denmesi de kayda değerdir¹⁵⁰.

Kılıç, Türklerin *ok* ve *yay*’dan sonra kullandıkları en önemli silahtır. Biraz yukarıda da izah ettiğimiz gibi Türkler savaşa *oklarla* başlıyordu. Oklarla iyice yıpratılan düşmanın üzerine hücum edilirdi ve göğüs göğse harp başlardı. İşte *kılıç*, o zaman devreye giriyordu. Soylarından gelen yetenekle *kılıcı* çok iyi kullanan Türkler, *kılıçlarıyla* başarılar sağlıyordu. Bundan başka rüzgârlı bir günde süngünün çok ağır ve kullanışsız olması, yine böyle bir günde *ok’un* hedefine düzgün gitmemesi¹⁵¹ ve yağmurlu havalarda *yay* kullanmanın imkânsız hale gelmesi gibi durumlarda bir savaşçı için kılıcın ne kadar önem arz ettiği malumdur. Bu bakımdan göğüs göğse savaşlarda

¹⁴⁶ Altan Çetin, **Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat**, Eren Yay., İstanbul, 2007, s.225.

¹⁴⁷ Abdulhalık Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi”, **Belleten**, LXI, sayı:232, Ankara, 1998, s.574.

¹⁴⁸ Altan Çetin, **a.g.e.**, s.226.

¹⁴⁹ Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, s.61.

¹⁵⁰ Nebi Bozkurt, “Kılıç”, s.407. Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, (Yayınlanmamış Doktora tezi) Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2008, s. 315.

¹⁵¹ Mustafa Uğurlu, **Münyetü’l-Guzât**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.97.

savaşçıların en fazla tercih ettiği silah *kılıç* olmuştur. Nitekim tarihi kaynaklarda bu hususa dair birçok kayıt mevcuttur. Örneğin Orhun Kitabelerinde, Kutluğ İltiş Kağanın (II. Göktürk Devleti), Türk ilini-töresini tanzim etmek için Çinlilerden ziyade, kendisine itaat etmek istemeyen türlü türlü Türk uruğlarıyla uğraşmak mecburiyetinde kaldığı ve bu maksatla kırk yedi sefer açtığını ve bu kırk yedi seferin yirmisinde, kağanın *kılıç* ve *mızrakla* dövüştüğü ayrıca belirtilmiştir¹⁵². Yine bazı İslam kaynaklarında¹⁵³, Malazgirt savaşında düşmanla göğüs göğse savaşma kararında olan Sultan Alp Arslan, hazırlığını yaparken *ok* ve *yayını* bırakıp *kılıç* ve *topuzunu* aldığı belirtilmektedir¹⁵⁴.

c) Mızrak (Süngü)

En eski zamanlardan beri, Türk kavimlerinin hemen hepsi tarafından kullanılan *mızrak*, kaynaklarda süngü (sünü, sünüg)¹⁵⁵, *kargı*, *cıda*, *gönder*¹⁵⁶, *harbe*, *nize*, *sita*¹⁵⁷ gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. *Mızrak*, Türklerin başlıca saldırı silahlarından biri olup, düşmana dürtmek, saplamak (sançmak) veya fırlatmak suretiyle tesir yapan bir silahtır.

IV. yüzyılın en meşhur Tarihçisi Ammianus Marcellinus'un metinlerinde rastladığımız "Hunlar belli mesafeden keskin, sivri uçlu bronz veya demir *mızraklarla* savaşırlar. Bunları hedefe doğru fırlatmakta müthiş hünperlidirler. Öfke ve savaş anında hedefi hiç şaşırırmazlar, onların atışları mutlaka ölüm getirir..." gibi cümleler Türklerin bu devirde *mızrak* kullanmakta ne kadar usta

¹⁵² Akdes Nimet Kurat, "Göktürk Kağanlığı", *AÜDTCF Dergisi*, c.X, sayı:1-2, Ankara 1952, s.33. Daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., İstanbul 1936; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, MEB Yay., İstanbul, 1970; Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1988.

¹⁵³ Faruk Sümer, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 9,25.

¹⁵⁴ Salim Koca, *Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür*, Berikan Yay., Ankara 2005, s.140.

¹⁵⁵ Orkun, *ETY*, I, s.40,46, vd.; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat) TTK Yay., s.177(b.2376); DLT, III/368.

¹⁵⁶ DKK, s.CCCLXII, CCCLXIII.

¹⁵⁷ Kutadgu Bilig'de 77, 3840, 4892, 4895 ve 5679'uncu beyitlerde geçen "sita" kelimesini R.R.Arat "mızrak" olarak tercüme edilmişse de bu hususta daha fazla bilgimiz yoktur. Arat, KB, s.17, 278, 352, 406. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.228.

olduklarının bir göstergesidir. Nitekim bunun bilinen meşhur ilk örneği Balamir' in mızrağıyla ölen Vithimer'dir¹⁵⁸.

Marcellinus'un başka bir kaydında rastladığımız “uçlarına çok hünerli ve marifetli bir şekilde sivri kemikler bağlanmış *mızraklarını* maharetli bir şekilde düşmanlarına saplarlar” cümlesinden Hunların *mızraklarının* yapısına dair fikir edinmek de mümkündür¹⁵⁹.

Göktürk Alfabesi ile yazılmış (M.S VIII. y.y) yazıtlarda (Orhun Âbideleri) “*mızrak*” anlamına gelen *sünüg* (*süngü*) kelimesine çok rastlamaktayız. Fakat bu yazıtlarda *mızrağın* yapısı veya çeşitlerine dair herhangi bilgi bulunmamaktadır. Eski Türk mızraklarını tasvir eden bazı kaynaklar bu dönem mızraklarının uzun olduklarına dikkati çekmektedir. Şöyle ki bir Çin kaynağı, I.Göktürk Devleti kağanı, İşbara (She-tu) Kağan'ın uzun *mızrağından* bahsetmektedir¹⁶⁰. Yine bu dönemlere ait başka bir kaynakta Türklerin silahları zikredilirken; boynuzdan yay, vızıldayan ok, zırh takımı, uzun *mızrak, kılıç ve bıçaktır*¹⁶¹ denmektedir. Bunlardan başka Yenisey'de, Karayüs Sulek kaya resmindeki süvarinin uzun *mızrağı* vardır

¹⁵⁸ Ostrogot kralı Vithimer'in Hun hâkimiyetinden kurtulma teşebbüslerini haber alan Balamir ordusuyla harekete geçer. Amal ailesinden ve Vithimer'in silah arkadaşı Gensimud'un da yardımıyla Güney Ukrayna'daki Erak nehri kıyısındaki savaşta Hunlar Vithimer'e saldırırlar. Bu harpte Balamir mızrağını Vithimer'in alına saplayarak onu öldürür. Bkz., Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, TTK Yay., Ankara 2001, s.27, 29, 41.

¹⁵⁹ Manole Neagoe, **Üç Bozkırlı (Atilla-Cengizhan-Timur)**, (Çev. Müstecip Ülküsal), Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2010, s.17.

¹⁶⁰ Göktürk Kağanı İşbara (she-tu)'nın uzun mızrağından bahseden Çin kaynağı Ts'e-fu Yüan-kui,'deki kayıt: Göktürklerin (4. Kağanı) T'a-po (Taspar) Kağan, on yıl tahta kaldıktan sonra hastalandı ve öldü. Oğlu An-lo'ya dedi ki: “Ben duydum ki; akrabalarım da kağanlık babadan oğula geçmedi. Benim ağa beyim kendi oğlunu sevmedi ve ondan vazgeçip beni kağan seçti. Ben öldüğümde senin (Göktürk III. Kağanı Mukan Kağan'ın oğlu)Ta-lo-pien'e karşı kenara çekilmen lazım”. Sonra T'a-po (Taspar) öldü. Devletin içinde (merkezinde) Ta-lo-pien'i tahta geçecek onun annesinin asil (Türk olmaması)olmaması sebebiyle halk ona itaat etmedi. An-lo'nun annesi saf Gök-Türk olduğundan, onun etrafına biriktirler. (Devlet meclisinde bu tartışmalardan netice çıkmayınca) Kara Kağanın oğlu She-tu en sonunda devlet meclisinde ortaya çıkarak dedi ki: “Eğer (Taspar'ın oğlu) An-lo'nun tahta geçmesi halinde, ben ağabey ve kardeşlerimle liderlik ederek, ona karşı vazifemizi yaparız. Eğer Ta-lo-pien tahta geçerse devleti korumak için, keskin kılıcım ve uzun mızrağım ile sınırlarda beklerim (muamele ederim)”. She-tu uzun kuvvetli ve kahraman idi. Devlet adamlarının hepsi korktu. Karşı gelmeye cesaret edemediler. Nihayet tahta An-lo geçirildi. Fakat An-lo ülkede tam kontrolü sağlayamaması üzerine devlet meclisi yeniden toplandı. Yapılan müzakereler sonucunda Kara kağanın oğlu She-tu, il Küllüg Şad Baga İşbara Kağan unvanıyla tahta geçti. Taşağıl, **Gök-Türkler**, c.I, s.115–116.

¹⁶¹ Eberhard, “Çin'in Şimal Komşuları”, s.86.

ki¹⁶² bu da Çin kaynaklarını teyid etmektedir. Bu bilgilerden hareketle bu dönem Türk *mızraklarının* genellikle normalden uzun olduğu fikrine varılabilir.

IX. yüzyıl Türk *mızrak* yapısı hakkında bilgi edindiğimiz el-Câhiz “Türk’ün *mızrağının* kargısı (burada muhtemelen temren=başak dürtücü ve delici kısımdan bahsedilmektedir) kısa ve içi boştur. İçi boş ve kısa *kargılı mızraklar* daha iyi saplanır taşımaları daha kolaydır”¹⁶³ demektedir. Türk *mızrakları* genellikle hafif ve kısadır.

Yine Türklerin kullandıkları silahlar hakkında birçok kayda rastladığımız Kaşgarlı’nın Divan’ından, XI. Yüzyılda da Türklerin *mızrak* karşılığı olarak *sünü* (*süngü*) kelimesini kullandığı anlaşılmaktadır. Bu kaynaktaki bilgilerden hareketle *mızrak* anlamındaki *sünü* (*süngü*)’nün yapısı şu şekildedir: *Ok’un* ucunda olduğu gibi *süngünün* ucunda da bir sivri demir parçası bulunmaktadır. Bu demire XI. Yüzyılda Oğuzlar temürgen (Temren), öteki Türkler ise başak demektedir. Ayrıca *ok* ve *sünü*(*süngü*) lerin ucuna takılan bir çeşit yassı temrene aynı yüzyılda “yasıç”¹⁶⁴ denildiği de bilinmektedir. Temrenin içine *ok* veya *süngü* ucu girecek şekilde yapılmış kısmına da temren veya başak borusu denilmektedir. *Süngü’nün* ucu, boru denilen bu kısma geçirildikten sonra iyice berkitiliyordu. Bu berkitme işinin bazen, temrenle *süngünün* birleştiği kısmın üzerine, ince bir sıırım sarılmak suretiyle yapıldığı ve bu sıırıma bu yüzyılda tili denildiği anlaşılmaktadır¹⁶⁵.

İbn Bibi Selçuklu ordu düzeni içinde daima *mızraklı* bir birliğin bulunduğu işaret etmektedir¹⁶⁶. Aynı zamanda I. İzz’üd-dîn Keykâvus ve

¹⁶² Ögel, *İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi*, s.161.

¹⁶³ el-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, s.70.

¹⁶⁴ DLT, III/8.

¹⁶⁵ Reşat Genç, “Süngü”, *Türk Ansiklopedisi*, XXX., Ankara,1981, s. 136; Aynı yazar, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası”, s.291; Aynı Yazar, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.227.

¹⁶⁶ İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* (trc. M.Nuri Gençosman) ,Ankara, 1941, s.123. Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*(haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, c.II, s.50.

IV. Rûknü'd-dîn Kılıç Arslan'ın meziyetlerini sayarken “ata binme ve *mızrak* fırlatmaktaki ustalıklarını da bildirmektedir¹⁶⁷.

Beyhakî, ilk Müslüman Türk Devletlerinden biri olan Gazneli'lerde, *nîze* (*mızrak*), *neyze-i kutab*, *neyze-i dıraz*, *şel* (*kanatlı mızrak*), *beşt* (ortasına takılan ipekten örülmüş halkaya işaret parmağı takılarak fırlatılan *mızrak*) tirad veya mitrad (av için kullanılan zıpkın) diye adlandırılan mızraklardan bahsetmektedir. Gulâmlar¹⁶⁸ kısa mızrak kullanırken piyâdeler *ok* ve uzun *mızrak* kullanarak savaşmışlardır. Bu tür *mızrakların* yanında Dandanakan Savaşında Mes'ud'un kullandığı “*harbe-i zehragin*” olarak adlandırılan bir silahtan daha bahsetmektedir ki ucu zehirli olan bu mızrağın çok etkili olduğu söylenir¹⁶⁹.

Mızrak, hiç şüphesiz Memlûk ordusunun da savaşlarda kullandığı en önemli silahlardan biridir. Münyetü'l-Guzât'a istinaden bu dönemde de mızrağa *süngü* veya *sünü* denildiği görülmektedir. *Süngü* kullanan ise *süngüçi* deniliyordu. Bu işe süngüçilik deniliyordu¹⁷⁰. *Süngünün* iyisi kalın ve etli ve kabuğu yumuşak olanıydı. Sert ve katı olanlar yağmur ve güneş altında ıslanıp kuruyarak dayanıklılığını kaybederek kırılğan oluyordu. *Süngünün* yuvarlak, ortası sağlam, ucu çok ince olmayan, ne uzun ne kısa orta boylu olanı makbul idi. *Süngünün* malzemesinin iyi cins olması önemliydi. Boğumları yuvarlak ve olgunlaşmış kamıştan yapılması, budak ve çukur yerlerinin olmaması gerekirdi. Üzerinde bıçak izi bulunmaması gerekirdi. Çok sert ve dolgun olmamalı, ancak çok ince de olmamalıydı. *Süngünün* en uzununu on bir arşın olurdu¹⁷¹. *Süngüde* kırık olması, çok sert olması, titrek olması, kurt yeniği olması, üzerinde küçük delikler (akal) olması

¹⁶⁷ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l Umûri'l-'Alâ'iyye* (Selçuknâme), c.I, s.149, c.II,163; M.Said Polat, “Türkiye Selçuklularında Askeri Teşkilat”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 17, İstanbul 2005, s.51.

¹⁶⁸ Gulâm, İslam Devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli askeri birliklerdir. Osmanlı'da kapıkulu olarak devam etmiştir. “Gulâm” kelime itibariyle Arapça kökenli olup, erkek çocuk anlamına gelmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, Erdoğan Merçil, Abdülkadir Özcan, “Gulâm”, *DİA*, c.XIV, İstanbul, 1996, s. 178–184. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, s.109, vd.

¹⁶⁹ Güler Nuhoglu, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, *TA*, c.V, Yeni Türkiye Yay., s.302.

¹⁷⁰ Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilât*, s.223.

¹⁷¹ Ugurlu, *Münyetü'l-Guzât*, s.93–94. Bir arşın, 68 cm'ye tekabül eder.

kusurlardan sayılırdı. *Süngü* ilk alındığında birkaç gün yağlanıp güneşten korunuyor, bir bezle ovuluyor ve aşağısı yukarı, yukarısı aşağıya getirilmek suretiyle konuluyordu¹⁷². Ayrıca bu dönemde süngünün tutuş şekliyle ilgili birçok tabirin kullanıldığı görülmektedir.

d) Topuz (Gürz)

Türkçe “*topuz ve bozdoğan*”¹⁷³, adının yanı sıra, Farsça “*gürz*”, Arapça “*debbûs (debâbis), el-matârik (mitraka) ve amûd*”¹⁷⁴ adlarıyla da bilinen bu silah, Türk savaşıncısının yakın muharebe silahlarından biri olup, vurucu, ezici, parçalayıcı bir saldırı silahıdır.

Gürz, baş kısmı yuvarlak bir küre biçiminde, ağaç veya taştan yahut demir, bakır, tunç ve pirinç gibi madenlerden yapılmış bir silahtır. Genellikle sapı ahşap, topuz kısmı maden olanların tercih edilmesine karşılık tamamı maden ya da tamamı ahşap örneklerle de rastlanmaktadır; madenden olanların içleri bazen boştur. Taşıma kolaylığından dolayı ahşap ve hafif *gürzleri* bellerine sarılı kuşak ya da kemere sokulmuş şekilde piyadeler, *zırh* parçalama amacıyla yapılan dikenli ve ağır madenîleri ise eyerlerinin sol tarafına asarak taşıyan süvariler kullanırdı¹⁷⁵.

Gürzün, İslamiyet öncesi Türk ordularında kullanıldığına dair Marcellinus’un kayıtlarında rastladığımız “ (Hunlar) göğüs göğse geldikleri zaman düşmanlarını *gürzle* döverler; düşman bu silahın kullanıldığını fark edince, aniden onu bir kayışla sarar, atlı veya yaya olanlar onun karşı

¹⁷² Uğurlu, **a.g.e.**, s.96.

¹⁷³ *Gürz*, Osmanlı devleti döneminde “bozdoğan” adıyla bilinmektedir. Bozdoğan denilmesinin sebebi, bazı tiplerinin şeklen bu yırtıcı kuş türünün kafasına benzetilmesidir. Osmanlı döneminde kullanılmış 16 çeşit bozdoğan bulunmaktadır. Bunları gerek elde mevcut örneklerden, gerekse XVI. yüzyıldan başlayarak Osmanlı minyatürlerinden tespit etmek mümkündür. Bozdoğanlar esasen topuzun yuvarlak küre biçiminden geliştirilmiştir. Baş burada üçgen karakterli şekiller, çeşitli tarzda kıvrımlar ve dikey olarak uzanan dilimlerden meydana gelir. Dilimlerde bazen sivri ve keskin, bazen da yuvarlak hatlar hâkimdir.

¹⁷⁴ Çetin, **Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât**, s.228.

¹⁷⁵ Tülin Çoruhlu, “*Gürz*”, **DİA**, c.XVI, İstanbul, 1996, s.327.

harekete geçmesine, engel olurlar. Böylece onların bütün savaşçıların en ustaları olduklarını tereddütsüz söyleyebilirsin” gibi cümleler bunu doğrulamaktadır¹⁷⁶.

Diğer taraftan *gürzün* en ilkel şeklinin çomak olduğu düşünülebilir. Şöyle ki çomak, kökü ile birlikte çıkarılan ağaçların, kök kısmının yontulması suretiyle bir *topuz* haline getirilmesi sonucunda elde edilen bir değnektir. Bilindiği gibi değnek de gerek hayvanları gerekse insanları yaralamak veya dövmek amacıyla kullanılan bir araçtır¹⁷⁷. Zaman içinde bu değneğin *topuz* kısmının -yaralama ve ezici gücünü daha da arttırmak için- yapımında çeşitli madenler kullanılmış, bazılarında da konik veya piradimal çivi ve çıkıntılar konularak bu kısmın etkileri geliştirilmiştir. Böylelikle çomağın geliştirilmiş şekli olan *gürz*, etkili bir silah çeşidi olarak savaşlarda yerini almıştır diyebiliriz. Nitekim Faruk Sümer’in “*çomak*, Türkler arasında her zaman her yerde kullanılmış bir silah olup, ağaç veya demirden yapılıyordu”¹⁷⁸ şeklindeki ifadesine bakılırsa, *çomak* hem *gürzün* ilk ismi hem de ilk şekli olduğunu teyit etmek çok da zor değildir.

Gürzün, İslami dönem Türk ordularının hemen hepsi tarafından kullanıldığına dair birçok kayıt vardır. Bazı kayıtlar *gürzün* Karahanlı ordusunda daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanıldığına işaret etmektedir. Nitekim *Nizamî-i Aruz’i*, Batı Karahanlılarından Hızır Han hakkında bilgi verirken, onun her hangi bir yere gidişi esnasında, atının önünde diğer silahlardan başka 700 altın ve gümüş *gürz* taşıdığını bildirmektedir¹⁷⁹. Bundan başka *Sadrüddin el-Hüseynî* de Şemsü’l-Mülk Han’ın, adeta Sultan Melikşah’ı tehdit eder mahiyette ona 50 men ağırlığında bir *topuz* ve 10 men ağırlığında bir *kılıç* göndererek: “Biz bu *kılıçla* savaşmaz, oynarız. Bu *topuz* da vurduğu *zırhı* param parça eder; biz bununla savaşırız” şeklinde haber göndermiş. Buna cevaben Melikşah da ata binip meydana çıkar ve o topuzu

¹⁷⁶ Manole Neagoe, *Üç Bozkırlı (Attila-Cengizhan-Timur)*, s.17.

¹⁷⁷ Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri)*, KB Yay., Ankara 1981, s.40.

¹⁷⁸ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 396.

¹⁷⁹ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.230.

yedi defa başının üzerinde çevirdikten sonra 80 adım öteye fırlatır. *Kılıç* ile de bir hamlede bir devenin boynunu ikiye böler. Arkasından da Han'ın elçisinin önüne bir *yay* atarak: “bize kamçı ve *yay* yeter” diye karşılık verir¹⁸⁰. Görüldüğü üzere, *Sadrüddîn el-Hüseynî'nin Ahbâr'ındaki* bu kaydı değerlendiren İbrahim Kafesoğlu'nun da dediği gibi, iki tarafın harp taktiği arasındaki fark belirlemektedir¹⁸¹.

Öte yandan Selçuklu ordusunda da yakın muharebenin en önemli silahlarından birinin gürz olduğu İbnü'd-Devâdârî'nin, Malazgirt Savaşı münasebetiyle verdiği bilgiden anlaşılmaktadır. Şöyle ki “Cuma namazı gelince iki taraf (Bizans-Selçuklu) askeri karşı karşıya geldiler. Bu esnada Sultan Alp Arslan atının üzerinde doğrularak *yay*'ını atıp eline demir bir topuz (gürz) aldı. Askerleri de onun gibi yaptılar Sultan “Allahu ekber, Tanrı zafer versin” diye haykırıp, Bizanslılar üzerine şiddetle saldırdı. Onu takiben de askerler hep birlikte hücumla geçtiler.”¹⁸² şeklindeki bu kayıt, *gürzün* en az Karahanlı ordusunda olduğu kadar Selçuklu ordusunda da yaygın olarak kullanıldığını gösterir.

Yine mevcut kayıtlardan, sadece Türk savaşçıların değil Türk hükümdarlarının da bu silahı kullanmakta oldukça maharetli oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim *Beyhakî*, Gazne Sultanı Mes'ud'un Gûr seferinde 20 men ağırlığında bir *gürz* kullandığını, yine Taberistan'a yaptığı seferde de *gürz* ile savaştığını bildirmektedir¹⁸³. Bundan başka Selçuklu hanedanının atası Selçuk'un babası Dukak, Oğuz Yabgusunun bir Türk boyu üzerine yapmak istediği sefere itiraz etmiş ve çıkan kavgada kendisi, yüzünden yaralanırken *gürz* ile vurarak yabguyu atından düşürmüştür¹⁸⁴. Yine *İbn Bibî*, Anadolu Selçuklu sultanlarından I.Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Rum

¹⁸⁰ El-Hüseynî, s.41; Ahmed bin Mahmûd, c.I, s.127–128.

¹⁸¹ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İÜEF Yay. İstanbul 1953, s.28.

¹⁸² Faruk Sümer, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s.58. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî'nin El-Muntazam adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430–485=1038–1092), çev. Ali Sevim, *Belgeler*, c.XXVI, sayı:30, Ankara 2005; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., İstanbul 1972, s.57.

¹⁸³ Güler Nuhoglu, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, *Türkler*, c.V, Yeni Türkiye Yay., s.302.

¹⁸⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, *İA*, MEB Yay., c.X, s.354.

meydanında Frenkle kavgaya tutuşmasını şöyle aktarır: “Önce Frenk mızrağıyla saldırdı. Sultan siperiyle o saldırıyı uzaklaştırdı. Bir defa daha aynı işi yaptı. Sultan onu da savuşturdu. Frenk’in saldırıya geçtiği anlarda kâfirlerden ve taraflardan coşkulu sesler yükseliyordu. Üçüncü saldırı sultandan geldi. O bir anda Frenk’in canını burnuna getirdi. İnek derisiyle kaplanmış olan *gürzünün* darbesiyle İsa’nın eşiğine tapan o kâfirin yüzünün bir yanını yere uçurdu”¹⁸⁵. Aynı şekilde I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Bizansla yaptığı ve şehit düştüğü savaşta (1211) “omuzunda düşmanların canını alan fil ağırlığında bir *gürz*” bulunduğunu bildirmektedir¹⁸⁶. Bunlardan başka *İbn Bibî’de* olduğu gibi çağdaşı diğer kaynaklarda, gerek Müslüman Türk ordularının gerekse hükümdarlarının savaşlarda *gürz* kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur¹⁸⁷.

e) Hançer ve Kama

Her toplumda olduğu gibi Türkler tarafından da kullanılan bıçağın, savaş aleti olarak daha özelleşmiş şekline *kama* veya *hançer* denilmektedir. *Hançer* ortalama 30–35 cm. uzunluğunda eğri, sivri uçlu, çift veya tek ağızlı bir bıçak türü olup eğriliğinden dolayı düz ve çift ağızlı *kamadan* ayrılır. *Hançerin* eğri olmasının sebebi, ilk vuruş anında eğri kılıcın daha iyi kesmesi gibi bunun da daha iyi ve daha kolay saplanmasıdır¹⁸⁸.

Ok, kılıç, mızrak ve gürz kadar önemli olmasa da Türklerin kullandıkları savaş aletleri veya saldırı silahları arasında sayabileceğimiz bir bıçak türü olan *hançer ve kama*, genellikle göğüs göğse çarpışmalarda kullanılmıştır. Nitekim Marcellinus’un kayıtlarında rastladığımız “(Hunlar) kışkırtıldıklarında, hemen hemen her zamanda savaşır ve muharebelerin içine girerek *kama* şekilli cisimleri kullanırlar. Bir yandan da vahşi çığlık atarlar. Hızlı ve ani hareketler için teçhiz edildiklerinden, aniden amaca uygun

¹⁸⁵ İbn Bibî, c.I, s.75.

¹⁸⁶ İbn Bibî, c.I, s.129.

¹⁸⁷ Niketas, *Historia*, s. 126; Urfalı Mateos, s.251.

¹⁸⁸ Tülin Çoruhlu, “Hançer”, *DİA*, c.XV, İstanbul 1997, s.548.

olarak çizgi halinde dizilirler ve saldırırlar”¹⁸⁹ gibi cümleler Hun savaşçısının göğüs göğse çarpışmalarda kama kullandığı doğrulamaktadır. Yine başka bir kayıttan, Selçuklu askerinin, yanında bir veya birkaç *bıçak* bulunduğu ve onların bu *bıçağı* göğüs göğse çarpışmalarda kullandıkları anlaşılmaktadır. Şöyle ki Sultan Alp Arslan’ın komutasındaki Selçuklu ordusu 1064 yılında Ani şehrini düşürüp içeri girerken, her Selçuklu askerinin ikisi iki elinde, biri de dişlerinin arasında olmak üzere üç keskin bıçağı vardır¹⁹⁰. Yine Anadolu Selçukluları dönemindeki savaşlarda da askerlerin hançer kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur. Nitekim *İbn Bîbî*, Alâü’d-dîn Keykubâd’ın Suğdak seferinde, Çinçin Kalesi kuşatmasında ve 1230 yılında Celâlüd-dîn Hârezmşahla yapılan Yassıçemen savaşı ve sair savaşlarda Selçuklu askerlerinin diğer silahların yanında hançer de kullandıklarını kaydetmiştir¹⁹¹. Ayrıca I. Alâüd-Dîn Keykubâd’ın özelliklerini sayarken onun birçok maharetinin yanında bıçak yapmakta da büyük bir bilgi ve beceriye sahip olduğundan bahsetmektedir¹⁹².

f) Balta

Türkçe “*balta*” adının yanı sıra Farsça “*teber*” adıyla da bilinen bu silah, ilk çağlardan başlayarak¹⁹³ XVI. yüzyılın başlarına kadar etkili bir silah olup, yakın dövüş silahı olarak Türk savaşçıları tarafından kullanılmıştır.

Balta, bir kenarı keskin, çeşitli formlarda yapılmış geniş demir veya çelik yüzey ile bunu taşıyan ahşap veya az görülmekle beraber demir bir saptan meydana gelir.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla savaşlarda kullanılan baltaların muhtelif çeşitleri olup, küçük *baltalara* “*nacah/nacak*” veya “*teberzîn*”, büyük

¹⁸⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s.160.

¹⁹⁰ Urfalı Mateos, s.120.

¹⁹¹ Bu savaşlar hakkında daha geniş bilgi için bkz., İbn-i Bibi, c.I, s.325, 329, 331, 350, 393,402.

¹⁹² İbn Bibi, c.I, s.247.

¹⁹³ Dağlık Altay’da, Eski Türk abidelerinden metal savaş baltaları bulunmuştur. Yuliy S.Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, s. 475.

baltalara ise teber denilmektedir. Sapları iki metre veya daha uzun olan teberlerin, kılıç gibi kesici özellikleri de olup bazılarının tek yüzü keskindir. Ayrıca bazılarının da sırtlarında dürtmeye yarayan sivri bir uç bulunmaktadır. Teberlerin bir tarafı *balta*, diğer tarafı keser olanlarına ise “*teber bîşe*” denilmektedir¹⁹⁴. Bunlardan başka Memlûk ordusunda geniş yüzlü bir *balta* olan ve *es-sükker es-sulb* da denen teberler kullanılır, bu teberler teberdârlar tarafından taşınırdı¹⁹⁵.

Yusuf Has Hâcib’in savaşlarla ilgili olarak *baltalardan* söz etmesi, bu silahın XI. Yüzyılda Karahanlı ordularında yaygın bir silah olarak kullanıldığını göstermektedir. Nitekim *Yusuf Has Hâcib*, savaş sırasında saflar birbirine karıştıktan sonra *kılıç* ve *balta* ile savaşılmasını tavsiye ettikten başka, “*kılıç ile balta memleketin bekçisidir*”¹⁹⁶, “*kılıç ve balta ile düşmanını yenen...*”¹⁹⁷, “*kılıç ve baltayı kendine muhafız yap*”¹⁹⁸, “*kimisi savaşta kılıç ve balta yer*”¹⁹⁹ ve *kılıç, balta, ok-yay, kuvvet ve cesaret varken yiğit adam mal için endişe etmemelidir*”²⁰⁰, gibi ifadeler kullanmış olması, bunun somut örnekleridir²⁰¹.

Selçuklu ordusunda da *nacak* kullanıldığına dair kayıtlara rastlamaktayız. Fakat bu kayıtlar naçağın bir silah değil de savaş teçhizatı olarak kullanıldığı şeklindeki kayıtlardır. Örneğin *Sadrüddîn el-Hüseynî* Ahbâr’ında, Sultan Melikşah ve Nizamülmülk’ün, surları sert taşlarla yapılmış ve bu taşlar çiviler ve demirden levhalarla bir diğerine kenetlenmiş Meryemnişin denilen şehri fethi sırasında Selçuklu ordularının surları delmek maksadıyla *nacaklar* kullandıklarından bahsetmektedir²⁰². Yine bu hususa dair kayıtlara *İbn Bîbî*’de rastlamaktayız. Şöyle ki Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddîn Keykâvus’un, Şam seferi sırasında Tell-Başir Kalesini fethetmeyince, zered-hânedden her askere birer *balta* verilmesini ve sabaha dek kale dışındaki bütün ağaçların kesilmesini emrettiği ve bu duruma

¹⁹⁴ Erkan Göksu, s.324.

¹⁹⁵ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, s.228.

¹⁹⁶ KB, b.2140.

¹⁹⁷ KB, b.2141.

¹⁹⁸ KB, b.2143.

¹⁹⁹ KB, b.1736.

²⁰⁰ KB, b. 2055, 2377 vd.

²⁰¹ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.229.

²⁰² El-Hüseynî, s.25.

dayanamayan kale halkının sultana teslim olduğudur²⁰³. Yine, Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddîn Keyhüsrev döneminde yaşanan Cimri olayı sırasında (1277), Türkmenlerin *balta* ve tokmaklarla kervansarayları tahrip ettikleri kaydedilmiştir²⁰⁴. Diğer taraftan Selçuklu ordusunda nacakçılar (nacahtârân) denilen birliklerin varlığı, *nacak/baltanın* sadece savaş techizatı olarak değil silah olarak da kullanıldığının kanıtı niteliğindedir.

1.2. Savunma Techizatı

Bir savaşçı için, saldırı silahları ne kadar gerekli ve önemli ise, savunma vasıtaları da o kadar gerekli ve önemlidir. Çünkü her savaşçı, savaş esnasında *ok, kılıç, mızrak, topuz, bıçak* ve *balta* gibi silahlarla düşmana bertaraf edici darbeler vurduğu gibi, kendisi de karşı taraftan aynı türden silahlarla darbeler almaktadır. Savaşçının bu darbeleri savuşturabilmesi veya darbelerin etkisini azaltabilmesi için bir takım savunma âleti kullanması gerekmektedir. Nitekim tetkik ettiğimiz dönem içinde Türk savaşçılarının kullandıkları savunma vasıtalarının başında da *zırh, kalkan* ve *miğfer* gelmektedir.

a) Zırh

Kaynaklarda “*yarık*²⁰⁵, *kuyağ*²⁰⁶, *çokal*²⁰⁷, *savut*²⁰⁸, *kaz-agand*²⁰⁹, *çevşen*²¹⁰, *zerrapaş*, *demir don*²¹¹, *zırh*²¹² gibi adlarla zikredilen zırh,

²⁰³ Salim Koca, **I. İzzeddîn Keykâvus**, TTK Yay., Ankara, 1997, s.54.

²⁰⁴ İbn Bibi, c.II, s.205.

²⁰⁵ DLT, c. III, s.15.

²⁰⁶ KB, b.1036.

²⁰⁷ Bahaeddin Ögel’e göre *çokal*, İran’da giyilen bir nevi pamuklu bir savaş elbisesi olan kaftanla aynı şeydir. İçine ham ipek de konur. Buna Türkistan’da “kalmakî” denir. Anadolu’da da *çokal* denmektedir. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, V, Ankara 1991, s.5.

²⁰⁸ Celal Esat Arseven, “Zırh”, **Sanat Ansiklopedisi**, c.IV, s.2288.

²⁰⁹ İbn Bibi, c.I, s. 129.

savaşlarda silah darbelerinden korunmak için, savaşların giydikleri demir elbisedir.

Gerek arkeolojik buluntular ve tasvirlerden, gerekse muasır kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Türklerin çok eskiden beri demir, deri ve tahta gibi çeşitli malzemelerden yapılmış zırhlar kullandıkları bilinmektedir. Örneğin Orta Asya'nın muhtelif yerlerinde yapılan kurgan kazılarında *zırhlara* rastlanıldığı gibi Kopen buluntularından da bize kadar gelen bir zırh tasvirini görüyoruz. Ayrıca Çin Kaynakları da, Yenisey Kırgızları'nın ağaçtan yapılmış *zırhlarının* bulunduğunu ve atlarını da aynı bu tip *zırhlarla* koruduklarını kaydetmektedirler. Karayüz-Sulek bölgesinde, kaya üzerine yapılmış resimlerde de aynı *zırhın* bir tasvirine rastlamaktayız²¹³. Bununla beraber Kırgız Türklerinin milli destanı olan Manas'ta, *Kırgızların* metal *zırhlar* kullandıklarından da bahsedilmektedir²¹⁴. Yine Çin Kaynakları Hunların deriden yapılmış *zırhlar* kullandıklarından bahsetmektedir²¹⁵. Bu *zırhlar*, Çinlilerin (kia) dedikleri *zırh* çeşidinden idi. Ev hayvanlarının derilerinden hazırlanırdı. Ayrıca, günlük bir giyim olabilecek biçimde yapılırdı. Üzeri deriden yapılmış süsler ile süslenirdi. Bunun üzerine de keçeden bir aba giyilirdi²¹⁶. Bunlardan başka zırhların demirden yapılmış olanları da vardır²¹⁷. Nitekim Barthold Laufer, Hunlar ile Çinliler arasındaki bir savaş tasvirinin, Hiao-t-ang dağındaki taş anıtlar üzerinde bulunduğunu ve bu tasvirten anlaşıldığı kadarıyla Hunların zincirlerden hazırlanmış zırhlar giydiklerinden bahsetmektedir²¹⁸. Yine *Dede Korkut Destan* kahramanlarının giydiği *zırhlar* demirdendir. *Zırhın* adı çok yerlerde “*demir don*” diye geçer ve zırh giymiş olana da “*demür donlu*” denir. Demir don bedene giyilen bir zırhtır. *Zırhların*

²¹⁰ Farsça asıllı olduğu kabul edilen *cevşen* kelimesi sözlükte “bir tür *zırh*, savaş elbisesi” anlamına gelmektedir. Mehmet Toprak, “Cevşen”, *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s.462–464.

²¹¹ Gökyay, *Bugünkü Dille Dede Korkut*, 1963, s.112.

²¹² İshak bin Murad, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye, Fi'l-Lugati'it Türkiye, (Eski Oğuzca Sözlük)*, Haz.: Bilgehan Atsız, Seyfullah Türkmen, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.39,130.

²¹³ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.220.

²¹⁴ İris Beybutova, “Manas Destanında Askeri Terimler” *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, s.193.

²¹⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, s.237. Hun Türklerinin ağaçtan kalkanları ve deriden zırhları vardı. Bkz., W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, 1996, s.76.

²¹⁶ Ögel, *a.g.e.*, s.238.

²¹⁷ Eberhard, *a.g.e.*, s.94.

²¹⁸ İlhan, *Türk Askeri Kültürünün Tarihî Gelişmesi*, s.73.

kolu ve bedeni korumak için olan parçalarının ayrı adları vardır. Kolu korumak için olana “*karucuk*”, dizi korumak için olana ise “*dizcik*” denir²¹⁹.

Türkler, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra da ordularında *zırh*’ı kullanmışlardır. *Yusuf Has Hâcib* ve *Kaşgarlı Mahmud’un* verdiği bilgilerden anlaşıldığı gibi Karahanlı ordusunun savunma vasıtaları arasında *zırh*’ın mevcut olduğu görülmektedir. Şöyle ki Kaşgarlı’nın ifadesine göre Türkler *zırh*’a “*yarık*” diyorlardı. Ancak *Yusuf Has Hâcib* kaydına göre, bu anlamda bir de “*kuyag*” deyimini kullanılıyordu. Ancak “*kuyag*” hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. *Yarık*’a gelince; bunun başlıca iki çeşit olduğu anlaşıyor. Bunlardan cebe tarzında olanına “*kübe (veya küpe) yarık*”, sadece göğsü örten *zırha* ise “*say yarık*” deniliyordu. *Say*’ın bugün dahi dilimizde düz demek olduğuna bakılırsa, bunun göğsü örtecek şekilde düz ve tek parça olduğu söylenebilir. *Cebe* tarzındakine gelince, kübe kelimesinin de göstereceği gibi herhalde *örme zırh* olmalıdır²²⁰. Maalesef bu hususta yeterli bilgiye sahip değiliz.

Savunma techizâtı olarak özellikle meydan savaşlarında başta ordu komutanı olmak üzere ordunun çoğu *cevşen (zırh)* ve *kalkan* ile kendilerini savunmuşlardır. Nitekim Gazneli Mes’ud Gurgân seferinde *zırh* giymiş, Ulya-âbâd savaşında *zırhlı* 1000 saray gulâmı savaşın akışını değiştirmiş, Dandanakan yenilgisinden sonra yenilen ordunun bıraktığı, *zırh*, *kalkan* ve silahlar yollar doldurmuştu²²¹.

Savaşlarda düşman saldırılarına karşı korunmak için kullanılan zırh birçok çeşidiyle Memlûklerde de vardı. Bunlar baştan ayağa kadar savaşılan askerleri korumak için tanzim edilmişlerdi. *Zırh* yerine bazen *keçe* veya sırimdan örülmüş yelekler giyilmekteydi. Savaşta giyilen kıyafet genel olarak lâmet el-harb olarak geçmektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesinde *yarık* ve *kuba (kübe) zırh* manasına geliyordu. Yarıkçı *zırhçı*, *zırh* imal eden kişi anlamına gelmekteydi²²².

²¹⁹ DKK, s.CCLXV. Özden Süslü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s.183.

²²⁰ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.231.

²²¹ Nuhoglu, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, s.302.

²²² Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilât*, s.238.

Hiç şüphesiz *zırh*, Büyük Selçuklu ordusunun da savunma silahlarından biri olup, yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim Selçuklular ile Karahitaylılar arasında vukû bulan Katvan Savaşını (1141) tasvir eden *Reşîdü'd-Dîn'in*, "Sultan (Sencer) demir *zırhlarla* gark olmuş üç yüz nâmdâr atlı ile kâfir ordusuna atıldı" ifadesinden de anlaşılmaktadır²²³. Yine Tuğrul beyin Dandanakan savaşı esnasında günlerce *zırhını* çıkarmadığı, geceleri ise *kalkanını* kendisine yastık yaptığını Beyhaki kaydetmektedir²²⁴.

Zırhın, Türkiye Selçukluları Devletinde de kullanıldığı, hatta gelişen teknoloji göre daha kullanışlı ve sanatsal yönü ağır basan *zırhların* yapıldığı bilinmektedir. Şöyle ki Süleyman Şah ile Tutuş arasında yapılan ve Süleyman Şahın ölümüyle neticelenen savaş sonunda, Tutuş'un askerleri, savaş alanında dolaşırken, ölümler arasında, üzerinde yakut ve zarif som altınlarla işlenmiş *zırhlı* bir giysi bulunan bir ceset görmüşler ve bunu, Tutuş'a haber vermişler. Bunun üzerine Tutuş bu zırhı yanına getirtmiş ve "Bu, hükümdarlardan alınan *zırha* benziyor" diyerek hemen *zırhın* alındığı yere gitmiş ve *zırhın* sahibini görünce onun Süleyman Şah olduğunu söylemiştir²²⁵.

Zırh silah darbelerine karşı vücudu koruduğu gibi, yine de ağırlığı ile de hareketi büyük ölçüde engellemekteydi. Nitekim Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan, Haleb Meliki Rıdvan, Mardin Emîri İl-gâzî, Musul Emîri Çavlı ile Habur Nehri kenarında yaptığı çarpışmayı kaybedince, hayatını kurtarmak için atını nehre sürmüştü, ancak kendisi ve atı zırhlı olduğu için karşı tarafa geçememiş, kısa sürede nehirde boğulmuştur²²⁶.

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1211 yılında Bizansla yaptığı ve şehit düştüğü savaşta üzerinde "şeref burcunda parlayan bir güneş gibi

²²³ Reşîdü'd-Dîn Fazullah, *Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, s.174. Katvan Savaşı hakkında bkz., Er-Râvendî, s.169;İbn'ül Esir, XI, s.84.

²²⁴ Güler Nuhoglu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilat ve Kültür*, (İÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 343.

²²⁵ Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler", *Makaleler*, II, (Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005, s.658. Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Süleyman Şah*, TTK Yay., Ankara 1990, s.38.

²²⁶ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), Ebu'l-Ferec Tarihi, II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999, s.346-347. Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yay. Ankara 1996, s.58.

üzerine Bedařşan²²⁷ lâlini andıran bir *kaz-agand* (zırh) bulunduğu kaydedilmektedir²²⁸.

Bilindiği gibi, bir devleti temsil eden kişilerin her yönden gösterişli ve ihtişamlı tutulması ve değerli cevherlerden yapılmış silahlarla donatılmış askerlerle korunması, o devleti ekonomik ve askeri yönden güçlü göstermektedir. Nitekim Türkiye Selçuklu Sultanlarından Alâeddin Keykubad döneminde Hüsameddin Emir Çoban’a sulh ricasında bulunmak maksadıyla ordugâha yaklaşan Rus elçisi, askerlerin intizamına, kumandanlık dergâhının azametine bakınca aklı başından gitmiş gibi sükûta varmış, içinden Allaha yalvarmaya başlamıştı.

Melikü'lümera Hüsâmeddin Emir Çoban’a, Rus elçisinin geldiği haber verildiği vakit, mihmandarlara karşı gitmesini emretmiş, çadırında tam bir misafirperverlik göstermiştir. Ertesi gün, karargâh çadırını her türlü azamet ve ihtişamla süsledikten sonra, silahlarını kuşanmış seçkin delikanlıların saf saf dizilmelerini, atların nöbetle takım ve başlıklarıyla çadırın hizasına çekilmelerini ve geride kalan bütün askerlerin bölük bölük tepelerinden tırnaklarına kadar altın yaldızlı demir zırhlarını giyinmiş ve mızraklarını omuzlarında tutmuş oldukları halde beklemelerini emretmişti.²²⁹

Kaynakların ifadesine göre 1243 tarihli Köseadağ Savaşından sonra Moğolların ele geçirdiği ganimetler arasında bulunan zırhlar 40 araba yükü kadar olmuřtu²³⁰ ki bu kayıt Türkiye Selçuklu ordusundaki *zırhların* miktarı hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda bu dönemde “*zırhbâf* (زرهباف)” ve “*zırhger* (زرهكر)” denilen *zırh* yapım ustaları ve satıcılarının olduğu da bilinmektedir²³¹.

Yukarıda muhtelif vesilelerle belirttiğimiz gibi Türk savaşçıları, kendileri zırh giyindikleri gibi atlarına giydirmektedirler. Zira atın da silah darbelerinden korunması gerekmektedir. Genellikle at üzerinde savaşan

²²⁷ Doğu Türkistan’da lâlleri ile ünlü bir şehir.

²²⁸ İbn Bibî, c.I, s.129.

²²⁹ İbn Bibî, *Târîh-i Al-î Selçuk, Muhtasar Selçuknâme*, (Yay. M. Th. Houtsma), Leiden 1902., (Türkçe terc. M. Nuri Gençosman, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihî*, Anadolu Selçuklu Gününde Tarih Bitikleri I, Ankara 1941, s.123.).

²³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 457.

²³¹ Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, s.160.

Türkler için bu savaş aracı, son derece önemliydi. Bunun için karşı güç, savaşçının kendisini olduğu kadar atını da hedef almaktaydı. Atını kaybeden Türk savaşçı, büyük ölçüde savaşma yeteneğini ve avantajını yitirmiş olmaktaydı²³².

Zırhın, tarih boyunca Türk ordusunda kullanıldığı, hatta giderek daha rahat taşınır bir halde üretildiği bilinmektedir.

b) Kalkan

Kalkan, savaşçıları *ok*, *kargı*, *mızrak*, *kılıç* ve benzeri silahların darbelerinden korumak için elde tutulan bir savunma silahıdır²³³. Savaş zamanı dışında omuzda veya atların terkisinde taşındığı, savaş zamanında ise bileğe geçirilen kulpu sayesinde elde tutulduğu bilinmektedir²³⁴.

Türklerin kullandığı *kalkanlar*, demirden, bakırdan, fil ve gergedan derisinden, hasırdan, söğüt dalından, kamıştan, ipten ve ağaç kabuğu gibi çeşitli nesnelerden yapıyordu. Kullanılış amacına göre yuvarlak, göbekli veya düz olarak yapılan kalkanların yanında üzerinde pek çok süslemenin bulunduğu iki tarafı deri kaplı kalkanlar da kullanılmıştır²³⁵.

Arkeolojik kazılardan anlaşıldığına göre Hunlar'ın ve İskitler'in kullandığı *kalkanlar*, oval veya kenarları yuvarlak, dört köşe biçiminde, örme saz üzerine geyik ya da sığır derisinin kaplanması ile yapılmıştır. Bunlardan başka demir *kalkanlar* da kullanılmıştır. Yine bazı kalkanların üzerlerine

²³² Atlara giydirilen zırhlara Türkçe'de "*keçim*" denmekteydi. Gökyay, 1973: CCCLXVI.

²³³ *İbn Mühennâ Lûgatı*, s.36; Pakalın, II, s.151.

²³⁴ Erkan Göksu, *a.g.t.*, s.332.

²³⁵ DKK, s.CCCLXVI; Celâl Esat Arseven, "Kalkan", c.II, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1947, s.924. Ayrıca, kalkanların, düz (yassı), ortası çukurlu dikdörtgen, ortası kubbeli ve etrafı eğri yuvarlak olmak üzere muhtelif çeşitleri mevcuttur. Bunlardan her birinin kendine kullanım amaçları ve özellikleri vardır. Ortası kubbeli ve etrafı eğri olan kalkanlarla kargı darbelerine karşı koyulamazdı. Çünkü kargı buna saplanıp kalırdı. Bu çeşit kalkanlar ile ok, taş ve kılıca karşı korunabilirdi. Dikdörtgen şeklinde olan kalkanlar ile de oktan korunurdu. Çünkü kalkanın üst kısmı, süvarinin başını ve vücudunu gizlerdi. Süvari bir gözü ile kalkandaki meyilli yerden bakarak başını göstermezdi. Düz (yassı) kalkan ise kargı darbelerine mani olmak için kullanılırdı. Bazen iki kişi bir düşman ile savaşırken kalkanlar ile yekdiğerlerine vurur ve darbelerinden muhafaza ederlerdi. Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, I, s.261–262.

hayvan motiflerinin işlendiği görülmektedir²³⁶ Güney Rusya İskitleri'nin kullanmış olduğu, çubukların yan yana getirilip bir çit şeklinde bağlanmasıyla oluşturulan kalkan türünün örneğine Pazarık'ta çıkartılan Hun kalıntılarında rastlanılmıştır²³⁷.

Kalkan, daha ziyade göğüs göğse yapılan vuruşmalarda kullanılıyordu. Bu nedenle uzaktan *ok* atmak suretiyle savaşmayı tercih eden, hareket kabiliyeti ve süratiyle şöhret bulan Türk süvarileri için çok kullanışlı bir silah olmadığı düşünülebilir. Örneğin Batı Hun Hükümdarı Çiçi Han, geniş *kalkanlar* taşıyan yeni yaya birlikleri oluşturmuş ancak başarılı olamamıştır. Bu yaya birlikleri, o güne kadar alışılmış birliklerin dışında bir strateji ile savaşa hazırlanmıştır. O zamana kadar uzaktan savaşlarda iyi ok atan ve yakından savaşlarda iyi kılıç kullanan askerlerin manevra güçleri, bu taşınması güç *kalkanlar* yüzünden düşmüştür. Nitekim Çin saldırılarında Türk askerleri balıksırtı şeklinde kaleden çıkmışlar ve kısa sürede Türkler yenilgiye uğramışlardır²³⁸ Çiçi'nin bu yeni uygulamasının başarısızlığa uğramasının asıl nedeni ise, süvari birliklerinin hantal *kalkanlı*, manevra gücü düşük yaya birliklerine dönüştürmesidir.

Kâşgarlı Mahmûd'dan edinilen bilgilere bakılırsa, İlk Müslüman Türk devletlerinde de **kalkan** savunma silâhı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde bu silâh "*kalkan*"²³⁹ ve "*kalkang*"²⁴⁰ olarak adlandırılıyordu. İnsanın kendini korumak için kendine siper ettiği herhangi bir nesneye "*tura kalkan*"²⁴¹ denirdi. Kalkanla korunmak "*kalkan yapınmak*"²⁴² olarak kullanılıyordu. Kalkan, Balasagunlu Yusuf tarafından "*kalkan*"²⁴³ olarak kaydedilmiştir. Yine onun demir kalkan için "*temür kalkan*"²⁴⁴ ifadesini kullanması o dönemdeki

²³⁶ M. Taner TARHAN, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimerler ve İskitler" **Türkler**, I, Ankara 2002, s.6001.

²³⁷ Şerif BAŞTAV, "Avrupa Hunları", **Türkler**, I, (Ankara, 2002) 883. Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, 1962, s.66. Tülin Çoruhlu, "Kalkan", **DİA**, c.24, İstanbul 2001, s.261.

²³⁸ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV, İstanbul 1988, s.77

²³⁹ DLT, I/441.

²⁴⁰ DLT, III/386.

²⁴¹ DLT, III/221. Balasagunlu Yusuf'a göre "tura" kelimesi daha çok siper anlamını ifade etmektedir. Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, s.232.

²⁴² DLT, III/82.

²⁴³ KB, b.3840.

²⁴⁴ KB, b.4262.

kalkanların daha çok demirden yapıldığı izlenimi vermektedir. Yine onun, “kıza baktı yirdin sîta kalkanı” (kızarmış mızrak ve kalkan ufuktan gözüdürken) sözlerinden *mızrak* ve *kalkanların* “tunçtan” yapıldıkları anlaşılmaktadır. Demirin aksine, tuncun kızılımsı parlak görünümde olması bu sonuca götürmektedir.

Ortaçağ Müslüman Türk dünyasında her memleketin, kendine özgü kalkan şekilleri olduğu bilinmektedir. Memlûkler döneminde de ahşap, demir ve deriden yapılmış *kalkanlar* kullanılmıştır. Deriden yapılan kalkana dereka/darah ismi verilmiştir. *El-Hacef* (*Hacfe*) denilen tahta ya da kirişten bağlantı kısmı olmayan bir kalkan da kullanılmıştır. Memlûkler kalkan kelimesini kullanmakla birlikte “*basîra, cunne, ceneviyye, torlamak, cevbe, hacfe, durka, zu’l-bakar, et-tevarik, anbar, fard, kurrâ, kafe’, kenîf, lây, meecn, muhbâ’, micneb, mucûl, mitrak, yalab*” gibi isimler alan muhtelif *kalkanlar* kullanmışlardır.²⁴⁵

Kalkan, savaş haricinde bir ihtişam alameti olarak da kullanılmıştır. Nitekim Gaznelilerde Dergâhta 50 Deylemlî askerlerden oluşmuş altın ve mücevherlerle süslü *kalkan* taşıyan bir birlik vardı. Bu birlik, merasimlere böylece katılırdı²⁴⁶.

Büyük Selçuklular devrinde kullanılan kalkanların daha hafif ve daha küçük olduğu bilinmektedir²⁴⁷. Ayrıca değerli madenlerden yapılmış kalkanların bu devirde de ihtişam alameti olarak kullanıldığı görülmektedir. Zira *Siyâset-nâme*’de belirtildiği üzere Nizâmü’l-Mülk’ün dergâhta müfred denen kişilerin kullanması için yaptırılmasını istediği silâhların içinde 20 tane altından ve 120 tane gümüşten kalkan da vardır. Bu durum bize dergâhta görev yapan askerlerin silâhlarının altın ve gümüşten yapıldığını gösteriyor. Zira devletin yönetim kurumu olarak da düşünülebilecek dergâhın, her yönden gösterişli ve ihtişamlı tutulması ve pahalı madenlerden yapılmış

²⁴⁵ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, s.228.

²⁴⁶ Nuhoglu, *Gazneli Devlet Teşkilatı*, s.302

²⁴⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c.III, s.268

gösterişli silahlarla donatılmış askerlerle korunması, devleti ekonomik ve askerî yönden güçlü gösteriyordu.²⁴⁸

Türkiye Selçuklu ordusunda da *kalkan (siper)* kullanıldığı²⁴⁹ ve “*siper-ger*” denilen kalkan yapım ustalarının olduğu bilinmektedir.²⁵⁰ Kaynaklarda Türkler tarafından kullanılan Frenk, Gürcü ve Gil (Gilan) *siper*lerinden bahsedilmektedir ki bunların her birinin kendine özgü yağı, teknik ve şekil özellikleri olmalıdır.²⁵¹ Bunların dışında Tibet, Lemtiye²⁵², Sam, Irak ve Gırnata kalkanlarından da söz edilmekle beraber bu kalkanlarının özellikleri hakkında bilgi verilmemektedir.²⁵³ Yine bu döneme ait minyatürlerde, bir elinde *kılıç* diğer elinde kalkan bulunan süvariler resmedilmiştir. Genellikle yuvarlak olduğu görülen *kalkanlardan* bazıları altın yaldızlıdır²⁵⁴.

c) Miğfer (Tulga)

Miğfer, savaşçının başını korumak için giydiği demir başlık olup, erken devirlerden itibaren Türk orduları tarafından kullanılan bir savunma silahıdır.

Çin kaynaklarından edinilen bilgiler *miğfer* kullanımının Türkler arasındaki önemine işaret etmektedir. Hatta bu kaynaklara göre Türk kelimesinin “*tolga*”dan (*miğfer*) geldiği dahi iddia edilir. Şöyle ki “Soyun (Türk) hepsi Altay Dağı’nda ikamet ederek demir işinde çalıştılar. Altay dağlarının şekli *tulga*’ya benzediği için, onların dilinde *tulga (miğfer)* karşılığı *T’u-chüe* dendiğinden, bu onların unvanı oldu”²⁵⁵.

²⁴⁸ Nizâmü’l- Mülk, *Siyâset-Name*, s.67.

²⁴⁹ İbnî Bibî, I, s.395.

²⁵⁰ Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, s.160

²⁵¹ İbn Bibî, I, s.444.

²⁵² Şeşen, *İslam Coğrafyalarına Göre Türk Ülkeleri*, s.218.

²⁵³ Göksu, *a.g. t.*, s.333.

²⁵⁴ Süslü, *a.g.e.*, s.18, 23, 25, 26, 34, 35 (resim 3, 4, 13, 17, 19, 20, 21, 33, 35)

²⁵⁵ Taşağıl, *Gök-Türkler*, I, s.95, 110, 111 (Çin yıllıkları: T’ung-Tien Bölüm:197, 1067/1C;Ts’e-fu Yüan-kui, Bölüm:956, s.11251,30/b; Bölüm:958,s.11278, 23/a); Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.44; aynı yazar, “Tarihte Türk Adı”, *Türkler Ansiklopedisi.*, c.I, s.311;ayrıca bkz. Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, Çizgi Yay., Konya 2004, s.11; Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, *Türkler*, s.469.

Orta Asya'nın muhtelif yerlerinde yapılan kazılarda *miğferlere* rastlanması onun yaygın bir biçimde savaşçılar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Bununla beraber Gök-Türk kültürüne ait Kurikan resimlerinde de süvarilerin başlarında “*tulga*” bulunmaktadır²⁵⁶. Yine Gök-Türk dönemi Kızılgaz atlılarında da *miğfer* görülmektedir. *Miğferlerin* tepeleri genellikle sivri, bazen de tek veya çift boynuz idi ²⁵⁷.

İslâmiyet'in kabulünden sonra da *miğfer* savaşçılar tarafından kullanılmıştır. Demir başlık demek olan *miğfer* anlamında, XI. Yüzyılda Karahanlı Türklerinin “*ışuk*”²⁵⁸ veya “*yışuk*”²⁵⁹ kelimesini kullandığını görüyoruz. Ayrıca bu dönemde bu demir başlığın yani ışıuk'un altına başı acıtmaması için tüyden yapılmış bir takke giyildiği ve buna da “*kedük*”²⁶⁰ denildiği anlaşıyor. *Kaşgarlı Mahmud'un* anlattığına göre, *tulga'nın* tepesine şahin kanadı takmak bir Türk âdeti idi. Uygur sanatında görülen bu özellik Sasanilerde de vardır. Çoğu kez Kuzey-Asya Alpleri'nin²⁶¹ resimlerinde alplerin *miğferlerinde* perçem, tüyler, küçük bayraklar vardır. Yine Kaşgarlı, beçkem (perçem) denen bu işaretlerin savaşlarda takıldığını kaydeder. Selçuklu alplerinin *tulgası* da İç – Asya Türk geleneğinden kalmıştır. Türk *tulgası*, küçük, sivri kubbesi ve ancak kulaklar ile enseyi koruyan bombeli perdeleri ile seçilirdi. *Tulga'nın* tepesinde, Kaşgarlı'ya göre, Oğuzlar'ın perçem dedikleri alplik alameti tüy, sorguç veya bayraklar göze çarpar²⁶².

Türkiye Selçukluları döneminde askerlerin *miğfer* kullandıklarına dâir kayıtlar mevcuttur.²⁶³ Örneğin *İbn Bibî*, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsres'in 1211 yılında Bizansla yaptığı ve şehit düştüğü savaşta başında “parlak yıldızlı gök kubbeye benzeyen bir *miğfer*” bulunduğunu kaydetmektedir²⁶⁴.

²⁵⁶ Kafesoğlu, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.205.

²⁵⁷ Emel Esin, “Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü”, *Türk Kültürü*, sayı:34, Ankara, 1965, s.769; Süslü, *Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s.183.

²⁵⁸ DLT, I/67.

²⁵⁹ DLT, III/50.

²⁶⁰ DLT, I/390.

²⁶¹ Alp, Eren, ve Alperen tabirlerinin kadim Türklerdeki yeri ve anlamları için bkz., M. Fuad Köprülü, “Alp” *İslam Ansiklopedisi*, I, MEB Yay., İstanbul, 1988, s.379-384; aynı yazar, (Yay. Haz. Yahya Kemal Taştan) *Tarih Araştırmaları*, I, Akçağ Yay., Ankara, 2006, s.367.

²⁶² Gökyay, s.CCCLXV.

²⁶³ İbn Bibî, s.118, 130, 256, 327, 342, 444 ve muhtelif yerler.

²⁶⁴ İbn Bibî, c.I, s.129.

Gerek yazılı kaynaklar gerekse tasvirler, Anadolu Selçuklu *miğferlerinin* Osmanlı dönemine en yakın örnekler olduğunu göstermektedir. İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler, Selçuklu dönemi minyatörlü yazması olan Varaka ve Gülşah'taki tasvirlerle uyum içindedir²⁶⁵.

Memlûk sahasında “*yışık*” ve “*aşık*” kelimeleri savaş başlığı anlamında kullanılıyordu. Savaş başlıkları kaynaklarda el-hûz ez-zeheb el-bahadırîyye adıyla da geçmektedir. *Miğferler* deri ve metalden yapılmakta idi. Memlûk miğferlerinde sırt tarafından bağlı refref ed-dır denilen bazen kollara kadar inen kısım da bulunurdu. Bundan başka mudamdım adını alan ense ve kulakları saran ve boynu koruyan bir başlık *zırh* bulunmaktaydı. Ayrıca cemma', hayda'a, devmas, rabi'a, 'irme, 'amâme, muammeme, muavveme gibi başlıklar da kullanılmaktaydı.²⁶⁶ Haçlı yazarı Joinville Müslümanların savaşırken kılıcın ağır darbesini hafifleten sarık kullandıklarını kaydetmiştir²⁶⁷.

Miğfer koruyucu olmakla birlikte dikkat çekici görünüşüyle de törenlerde, askeri merasimlerde ihtişamı artırıcı bir unsur olarak da kullanılmıştır.

Bilindiği gibi gerek elçi kabulleri, gerekse çeşitli merasimlerde askeri birliklerin değerli madenlerden yapılmış silahları taşımaları o devletin gücünü ve ihtişamını yansıtmaktaydı. Nitekim bu silahlar içinde miğferlerin de bulunduğu malûmdur. Örneğin Memlûk Sultanı Baypars, oğlu al-Melik es-Said'de düğün hazırlığı yapmasını ve Kale'nin altındaki Meydan-ı Esved'e güzel giyimli olarak askerlerin çıkmalarını emreylemiş. Bunlar pek parlak giyinmiş olarak meydana gelmişler ve altlarındaki atlar üzerinde türlü türlü askeri oyunlar ve yarışlar yapmışlardı. Sırtlarında *zırhları*, başlarında *tulgalar* ve ellerinde *kılıçlar* var idi. Manzaraları gözleri ve gönülleri dolduruyor ve dost ve düşmanı hayrette bırakıyorlardı. Bunlar; iki bin kadar memlûk idi.

²⁶⁵ Tülin Çoruhlu, “Miğfer”, *DİA*, c.30, İstanbul, 2005, s.22.

²⁶⁶ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, s.239.

²⁶⁷ Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Terc.Cüneyt Kanat)Vadi Yay., Ankara, 2002, s.112.

Sırtlarındaki *zırhlardan* maada yalnız başlarındaki *tulgaların* değeri bin dirhem'den üç bin dirhem'e kadar çıkıyordu²⁶⁸.

2. Ağır Silahlar

Sadece harp tarihinin değil, Ortaçağ devlet ve toplum yapısının şekillenmesinde büyük rol oynayan ağır silahların Türkler tarafından ilk defa ne zaman nerede kullandığını tespit etmek oldukça zordur.

Türk ordularında muhasara usulü ve ağır silah teknolojisinin gelişimi, Türklerin İslam Medeniyeti dairesine girdikleri ve ön Asya'ya yerleşmeye başladıkları X.yüzyıldan itibaren yaşanmıştır. Bu dönemde Mâverâü'n-nehr, Horasan ve Ön Asya'nın muhtelif bölgelerine yerleşen Türkler, kısa zaman içinde bölgenin siyasi, askeri ve kültürel yapısına uyum sağlamışlar ve bölgenin hakim gücü haline gelmişlerdir. Bu süreçte her alanda olduğu gibi bir yandan eski ananelerini devam ettirmek suretiyle geleneksel Türk devlet ve teşkilat yapısını korurken diğer yandan da yeni coğrafi ve kültürel muhitin gerektirdiği yenilikleri yapmışlardır. Bu etkileşim birçok alanda olduğu gibi askeri teşkilat ve harp teknolojisinde de kendini göstermektedir. Mâverâü'n-nehr ve Horasanda kurulan Karahanlı ve Gazneli devletlerinden sonra Ön Asya'da hâkimiyet tesis eden Selçuklular, Türk hayat tarzı ve harp sanatının izlerini taşıyan eski Türk silahlarıyla girdikleri bu yeni coğrafyada, karşılaştıkları teknolojik yeniliklere ayak uydurmuşlar ve muhasara usulü ve ağır silah teknolojisinde çok belirgin bir gelişme kaydetmişlerdir. Oldukça gelişmiş yapı ve teknik özelliklere sahip olan eski Türk silahlarını muhafaza etmekle beraber, mancınık arrâde, kuşatma kuleleri, koçbaşı, neffate vb ağır silahları da kullanmaya başlamışlardır. Selçuklu fetihlerini teknik açıdan değerlendiren Mehmet Altay Köymen de bu duruma dikkati çekerek "Türklerin meydan muharebesini önceden beri iyi bilmelerine rağmen

²⁶⁸ Şerefüddin Yaltkaya, **Baypars Tarihi, Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, TTK Yay., Ankara 2000, s. 82.

muhasara usulünü sonradan öğrendiklerini ve bu konu da hayret verici bir gelişme kaydettiklerini” söylemektedir²⁶⁹.

2.1. Muhasara (Kuşatma) Âlet ve Edevât

a) Mancınık ve ‘Arrâde

Mancınık germe, bükme veya çekme suretiyle bir direğin mihveri etrafında dönmesiyle işleyen veya dengeli bir hareketle büyük bir güçle taş, ok ve nef gibi sair cisimler fırlatan savaş aletidir²⁷⁰. Daha küçük bir tür mancınığa da ‘arrâde adı verilir.

Mancınığın ilk olarak Çin’de icat edildiği ve Türkler kanalıyla batıya tanıtıldığı düşünülmektedir. Eski Çin kaynaklarından yapılan iktibaslardan mancınığın tarihinin milattan önce V. Yüzyıla kadar götürülebileceği anlaşılmaktadır²⁷¹. Nitekim milattan önce IV. Yüzyıla ait metinlerde, dört ayaklı bir rampa üzerine kullanılan ve kol gücüne nispetle menzili oldukça uzatan ve birçok ok’u da aynı anda atabilen düzeneklerden söz edilmektedir²⁷².

Diğer taraftan *mancınığın* ilkel şekli olarak kabul edilen, bazı mekanik savaş makinelerinin, M.Ö 4–3 yüzyılda Eski Yunan’da²⁷³ da mevcut olduğuna

²⁶⁹ Orhan Avcı, **Mehmet Altay Köymen Derslerinde Türk Tarihi ve Tarihçiliği**, Bilge Yay., Ankara 2003, s.41.

²⁷⁰ Corci Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri: Mümin Çevik, İstanbul 1971, s.265.

²⁷¹ Joseph Needham, **Science and Civilisation in China**, V/6, Cambridge, 1985, s.206. Nebi Bozkurt, “Mancınık”, c.XXVII, *DİA*, Ankara 2003, s. 565.

²⁷² Needham, **a.g.e.**, s. 188-189.

²⁷³ Barton C. Hacker, “Greek Catapults and Catapult Technology: Science Technology, and War in the Ancient World”, **Technology and Culture**, IX/1 (Jan 1968), s.34–50.

ve Büyük İskender²⁷⁴ ve Roma orduları²⁷⁵ tarafından geliştirildiğine dair bilgilerde mevcuttur²⁷⁶.

İslam kaynaklarında *mancınığın* Hz. İbrahim'i ateşe atmak için Nemrud'un adamlarından Heyzen tarafından icat edildiği söylenir²⁷⁷. Öte yandan başka bir görüş de İslam ordularının muhasara silahlarıyla ilk defa karşılaşmalarının Hayber'in fethi sırasında olduğudur. Hayber kuşatması sırasında Hayber müdafileri Müslümanlara karşı *mancınık* kullanmışlardır. Bu *mancınık*, Hayberin fethinden sonra ele geçirilen ganimetler arasında bulunmuş ve daha sonra bölgedeki hisarların ele geçirilmesinde kullanılmıştır. Nitekim bazı yazarlar da Hz. Peygamber'in Taif muhasarasında kullandığı *mancınığın* Hayber'de elde edilen *mancınık* olması ihtimaline dikkati çekmişlerdir²⁷⁸.

Hulefâ-i Râşidîn, Emeviler ve Abbasiler döneminde hızla gelişen ağır silah teknolojisi, İslam ordularının başarılarına büyük katkıda bulunmuş ve zamanla İslam medeniyetine has bir ağır silah teknolojisi ortaya çıkarak gerek teknik özellikleri gerekse yapımı ve kullanımı gibi konularda diğer İslam devletlerine model teşkil etmiştir²⁷⁹.

İslam öncesi Türk devletlerinde *mancınık* kullanıldığına dair herhangi bir vesikaya rastlanamamıştır. Bununla beraber Türk-İslam devletlerinde *mancınık* ve 'arrâde gibi muhasara silahlarının kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur²⁸⁰. Nitekim yukarıda zikredilen hafif saldırı ve savunma silahlarının yanında muhasara silahları olarak nitelendirilen *mancınık* ve 'arrâde gibi ağır silahlar da Gazneli savaşçıları tarafından kullanılmıştır²⁸¹. *Mancınığın* farklı

²⁷⁴ Lewis Vance Cummings, *Alexander the Great*, (Grove Press), New York 2004, s. 44–46, 139–143, 176, 181–189.

²⁷⁵ Brian Campbell, *Roman Army, 31 BC-AD 337: A Source book*, (Routledge Press), New York 1994, s.92, 101–102, 120–127.

²⁷⁶ Göksu, *a.g.t.*, s.334–335.

²⁷⁷ Bozkurt, "Mancınık", s.565.

²⁷⁸ V. J. Parry, "İslam'da Harp Sanatı", *İÜ EFTD*, Sayı:28–29, İstanbul, 1975, s.199.

²⁷⁹ Philip K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul 1980, s. 357, 504. Mancınıkların çeşitleri ve çalışma prensipleri hakkında bkz. David Nicolle, *Medieval Siege Weapons (2), Byzantium, The Islamic World & India, AD 476–1526*, Oxford 2003.

²⁸⁰ Karahanlıların mancınık, arrâde gibi muhasara silahları kullandıklarına dair her hangi bir bilgiye rastlayamadık. Bununla beraber Karahanlılarında da diğer Müslüman Türk devletleri gibi bu silahlardan faydalanmış oldukları şüphesizdir. (Genç, *Karahanlı devlet Teşkilatı*, s.223.)

²⁸¹ Nuhoglu, *Gazneli Devlet Teşkilatı*, s.302.

türlerinin varlığı bilinmekte ise de *Beyhakî Tarihi'inde* sadece *mancınık* ve hafif *mancınık* olan '*arrâde*'den söz edilir. Müellifin ifadesine göre 426/1035'de Buhara hâkimi Alitekin'in oğulları, Mesud'un Horasan'dan uzakta bulunmasını fırsat bilerek Harezm'in asi valisi Harun ile anlaşp Tirmiz kalesini fethetmek istedikleri vakit Alitekin'in oğullarının bu işle görevlendirdikleri "Evkar" adlı ordu kumandanı Gazneli ordusunun kullandığı '*arrâde* ile öldürülmüş böylece kalenin Ali Tekînîlilerin eline geçmesi önlenmişti. Bu '*arrâde* ile fırlatılan taşların ağırlığı beş-altı men²⁸² ağırlığında idi. Ve bu taşın bir kişiye isabet etmesi onun ölümüne sebep olabiliyordu. Bu örnekde göstermektedir ki '*arrâde* nispeten hafif taşların fırlatıldığı bir *mancınık* idi.

Beyhakî'in ifadesine göre *mancınık*, '*arrâde*'ye göre daha ağır silah olup, genellikle surların yıkılması veya lağım açmak için tercih edilmekte idi. Ayrıca fırlatan maddeler itibariyle de *arrâdeden* farklı olduğu görülmektedir. '*Arrâde* ile sadece taş fırlatılırken *mancınık* ile taş toprak ve muhtemelen patlayıcı maddelerin karışımlar da fırlatılırdı²⁸³. Bu bakımdan tahrip edici gücü '*arrâde*'ye göre daha fazla idi. Nitekim 411/1020 Mesud Gur üzerine yaptığı bir sefer sırasında Gurluların önemli kalelerinden birini *mancınıklar* sayesinde fethetmiştir ki bu *mancınıklarının* fırlatıldığı maddelerin isabet ettiği yerlerde toz, toprak duman ve ateş çıkarmaları yukarıdaki ifadeyi teyit eder mahiyettedir.

Gazneli ordusunda kullanılan *mancınıkların* sayısı hakkında bir şey söylemek güçtür. Fakat Mesud'un Gur seferinde zikredilen kalenin fethi esnasında üç *mancınık* kullanıldığı ve bu *mancınıkların* savaş alanında hazırlandığı zikredilmektedir²⁸⁴.

²⁸² Veya batman. Bazı yerlerde altı bazı yerlerde üç kilo karşılığında bir ağırlık ölçüsü.

²⁸³ Moğolların, Harezm'i muhasara 617 (28Kânunuevve 11220-27 Kânunusani 1221), için Harezm civarında hazırlanırken, *mancınık*, tosağa, döner kale gibi muhasara aletleri yaptıkları ve bu *mancınıklara* lazım olan taşların, Harezm civarında bulunmadığından orada yetişmiş olan dut ağacı köklerinden sert ve kuvvetli yuvarlaklar vücuda getirdikleri ve bunu da suda ıslatarak taş gibi sert ve ağır bir hale getirerek bununla *mancınık* mermisi yaptıkları rivayet edilir. Bkz. Necip Asım Yazıksız, **Celâlüttin Harezşah**, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, 1934, s.60; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**, (çev.Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı, Yay., Ankara 1999, s.148. İbrahim Kafesoğlu, **Harezşahlar Devleti**, TTK Yay., Ankara 2000, s.173.

²⁸⁴ Güler Nuhoglu, **a.g.t.**, Gazeliler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayhakî, Abu'l-Fazl Muhammed Husayn, **Tarih-i Bayhakî**, (nşr: Gani Fayyaz), Tahran h.ş. 1324/m. 1945.

Mancınığın Büyük Selçuklular döneminde hem kuşatma hem savunma silahı olarak kullanıldığına dair kaynaklarda birçok kayıt mevcuttur²⁸⁵. Örneğin Urfalı Mateos, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in, Malazgirt muhasarası sırasında şehri düşürebilmek için Bitlis'ten on beş çemberli *mancınık* getirttiğini kaydeder²⁸⁶. Şehir savunmasına dair ise İbnü'l Esir'in, Selçuklu tahtına hak iddia ederek ayaklanan Muhammet Tapar'ın, ağabeyi Sultan Berkiyaruk karşısında mağlup olup İsfahan'a sığındığında şehri savunmak amacıyla *mancınıkları* da kullandığına dair kaydı mevcuttur²⁸⁷.

Mancınığın atış menzili aşağı yukarı bir *ok'un* atış menzili kadardı²⁸⁸, ve 300 metreden başlıyor ve her halde 1600 metreye kadar çıkıyordu²⁸⁹.

Büyük Selçuklu Devletinin tabî bir uzantısı olan Türkiye Selçukluları'nın da kuşatma savaşlarında *mancınık* kullandığı malumdur. Nitekim devrin kaynaklarında bu hususa dair birçok kayıt mevcuttur²⁹⁰. Örneğin İbn Bîbî'ye göre Sultan Alâeddîn Keykubâd, adı sonradan Alâ'iyye (Alanya) olan Kalonoros kalesinin fethi için 100 tane "*ağır mancınığı*" savaş meydanına birden götürmüştü. Bu *mancınıklarla* kale savunucularını iki ay topa tabi tutmuştur. Sonunda kale savunucuları pes edip, teslim olmuşlardı²⁹¹. Yine Alâed-Dîn Keykubâd zamanında Harput kalesi kuşatmasında da 18 *mancınık* kullanılmıştı²⁹².

Türkiye Selçukluları devrinde *mancınık* güllerinin büyüklüğü ağırlığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız *İbn Bîbî'nin* bir kaydına göre, Amid (Diyarbakır) şehrinin kuşatılması için Konya'da demirciler

²⁸⁵ er-Râvendî, s.125; Faruk Sümer, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, (Metinler ve Çevirileri), s.42.

²⁸⁶ Urfalı Mateos, s.101. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Aritakes'in Historia'sına dayanarak, adı geçen mancınığın takriben 55 kilo taş fırlatabildiğini ve ancak 400 kişinin manevra ettirebildiğini söyler. Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı", s.49.

²⁸⁷ İbnü'l-Esir, (Muhammed b. Muhammed Abdu'l vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esir), **el-Kâmil fi't-Târîh**, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın-Mertol Tulum), X, Bahar Yay., İstanbul 1987, s.333.

²⁸⁸ el-Hüseynî, s.46.bir ok atımından fazla olduğuna dair bkz. Philip K. Hitti, **Memoirs of an Arab-Syrien Gentleman**, Beirut 1964, s.143.

²⁸⁹ "K. Huuri'nin, Zur Geschichte Des Mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen, Helsinki, 1941, s.165" istinaden. (Köymen, **a.g.e.**, s.50.

²⁹⁰ İbn Bibi, c.I, s.117, 165, 184, 205 vd. İbn Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, s.111,113.

²⁹¹ İbn Bibi, c.I, s.261.

²⁹² İbn Bibi, c.I, s.441.

tarafından “iki men, üç men, beş ve on men ağırlıklarında demirden *mancınık* gülleleri” dökülmüştür²⁹³.

Diğer bir Müslüman-Türk Devleti olan Harezmşahların da muhasara silahları arasında mancınığın mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Nesevî²⁹⁴, Harezmşah hükümdarı Celâlü'd-din'in Ahlat muhasarası (1229) sırasında her biri sekiz kişi ile idare edilebilen 12 mancınık kurdurduğunu rivayet eder²⁹⁵.

Memlûklar dönemine gelince, bu dönemde, *mancınıkların* attıkları maddenin cinsine göre isimlendirildikleri görülür. Nitekim *İbn Erenboğa Ez-Zeredkâş “el-Anîk fi'l Menâcinik”* adlı eserinde atılan maddenin cinsine göre mancınıklar altı kısma ayırmıştır. Bunlar taş atan mancınıklar, *ok atan mancınıklar*, *neft* ve ateş topu atan *mancınıklar*, *bakır*, *cam* ve *gaz* gibi maddelerden yapılan bombaları atan *mancınıklar* yılan ve akrep atan *mancınıklar* ve pis hastalıklı veya çürümüş insan veya hayvan cesetleri atan mancınıklardır²⁹⁶.

Mancınık, Memlûk ordusunun da başlıca kuşatma silahlarından biri olup savaşlarda etkili bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim Memlûk devletinin başlangıcı ve Eyyûbîlerin sonu denebilecek bir dönemde Dimyat'a saldıran Haçlılara karşı 16 *mancınık* kurularak cephe alınmıştı²⁹⁷. Yine Sultan Baypars devrinde, 1265 senesinde Safed'in fethi sırasında *mancınıklar* kullanıldığı görülmektedir. Arsuf, Kayseri'ye fetihlerinde de mancınık kullanılmıştır. Sakif kuşatmasında 26 *mancınık* bulunmaktaydı. Kalavun devrinde, Hısn Markab muhasarasında, 3 büyük frencî'ye, 3 karaboğa ve 4 şeytanî'ye *mancınığı* kullanılmıştı. Akkâ kuşatmasında 92 *mancınık* kullanılmıştı. Bunlar içinde ifrencî, karaboga²⁹⁸ ve şeytanî tipi *mancınıklar*

²⁹³ İbn Bibi, c.I, s.447.

²⁹⁴ en-Nesevî (Şihabeddîn Ahmed en-Nesevî), *Sîretu Sultan Celâlü'd-Dîn Mengübürtî*, (Türkçe terc. Nesip Asım Yazıksız), İstanbul 1934.

²⁹⁵ Taneri, *Celâlü'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, s.130.

²⁹⁶ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 341.

²⁹⁷ Jonville, *Bir Haçlı Hatıraları*, s. 48.

²⁹⁸ Bu mancınık, ağır taş gülleleri fırlatmaya yaramaktadır ve menzili ayarlamak ve hedefi hesaplamak için ölçekle ve de palanga ve etki gücünü arttırmak için bocurgart ile techiz edilmiştir. Bkz. Fuad Sezgin, (Eckhard Neubauer'in Katkısıyla), *Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu Katoloğu*, (Türkiye Bilimler Akademisi Adına Çev. Abdurrahman Aliy, Yay. Haz., Abdurrahman

vardı. Bu *mancınıklar* 4 günde kurulabilmişti. El- ‘Aynî, Akka kuşatmasında 52 ila 72 arasında *mancınık* kullanıldığını kaydeder²⁹⁹.

Mancınık, her savaşçı tarafından kullanılabilen bir silah değildi. Bu silah genellikle uzmanlaşmış kişiler tarafından kullanılmaktaydı. Baypars Tarih’inde rastladığımız “(Baypars) herhangi bir kale üzerine yürünecek olursa askerlerini kendi tertip eder ve bütün tedbirleri de kendisi tanzim eylerdi. Deliciler bir düşman kalesinin bir yerinde gedik açtıkları vakit hiç korkmadan o delikten içeri en evvel kendisi girer ve istikşafta bulunurdu. Düşman kalelerinden taş yağmuru yağdırırken bu kale etrafına konulmuş olan mancınıkların ipini çeker ve bunlara atılmak üzere taş seçer ve koyardı” gibi cümleler Memûk Sultanı Baypars’ın bu silahı kullanmakta oldukça maharetli olduğunun bir göstergesidir³⁰⁰.

b) Diğer Muhasara (Kuşatma) Âletleri

Türk orduları, kale ve şehir kuşatmalarında, *mancınık* ve ‘*arrâde* dışında, “*koçbaşı (şâhmerdan, kebş)*³⁰¹, *merdiven*³⁰², *tahta kule (köşk encir, burc, debbâbe)*³⁰³, *delik açıcı (nakkâb, nakbzen, lağımcılar)*³⁰⁴, *neft atıcı*

Ali), **İslam’da Bilim ve Teknik**, V, Türkiye Bilimler Akademisi ve T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Ortak Yay., İstanbul 2007, s.97.

²⁹⁹ Çetin, **Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat**, s.213.

³⁰⁰ Yaltkaya, **Baypars Tarihi,(Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi)**, s.149.

³⁰¹ Koçbaşı (siege ram), surlar veya kale içerisinde tahkim edilmiş, iç kale ve saray kapılarını kırmak için kullanılan bir silahtır. Uç kısmı, kafasını boynuz vurmak üzere öne eğilmiş bir koçbaşı formunda olduğu için bu ad verilmiştir. Başı takip eden gövde 4-5 metre uzunluğunda ve 30-40 cm çapında dayanıklı ve sağlam bir ağaç kütükten ibarettir. Koçbaşı savaşçılar tarafından taşınabildiği gibi, ağacı harekete geçiren personeli korumak amacıyla yapılmış özel arabalarda da taşınırdı. Dört tekerlek üzerinde sağlam ağaçlardan yapılmış yanları açık üstü açık ve önünde ahşap bir kalkanı bulunan bu arabalara koçbaşı yere pareler olarak asılırdı. Öndeki kalkan üzerinde ise koçbaşının girip çıkabileceği bir yuva bulunurdu. Araba hedefin önüne getirildikten sonra araba içerisindeki personel ileri geri hareketlerle koçbaşını hedefe vurarak, tahrip etmeye çalışırlardı. Göksu, a.g.t, s.358–359.

³⁰² Münecimbaş, **Münecimbaşya Göre Anadolu Selçukîleri**, (Çev.Hasan Fehmi Turgal) Türkiye Yay., İstanbul, 1935, s.7.

³⁰³ Kuşatma savaşlarında en çok kullanılan âletlerden biri olan kuleler (siege tower) mancınıktan daha eski bir savaş aracı olup, ilk olarak Eski mısırlılar ve Asurlular tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Mezopotamya’da M.Ö 745–27 yıllarına ait bir kuşatmada da hareket ettirilebilen bir kuşatma kulesi resmedilmiştir. Kalın ve sıkı ağaçtan yapılmış hareketli bir alet olup tekerlek üzerine kurulmuş seyyar bir kaleye benzetilebilir. Savaşların surlar üzerindeki müdafilere hücum edebilmesi ve surlara

(kara yağ, neffatan, kârura)³⁰⁵, çark/çarh (yeten, zenberek, kavs el-ziyâr=toplu ok fırlatma âleti)³⁰⁶, kement (kalın ip)³⁰⁷, nacak, balta, tünel kazma âletleri (kazma, kürek v.s)” gibi muhasara âlet ve edevâtının kullanıldığı görülmektedir. Mevcut kaynaklarda bu silahlara dair fazla kayda rastlanılmaması bu silahların ayrıntılı olarak incelenip, değerlendirilmesine imkan vermemektedir. Biz burada adı geçen silahları genel olarak değerlendirmeye çalışacağız.

Hunların surlarla tahkim edilmiş yerlerin ele geçirilmesinde *koçbaşı*, *merdiven* gibi v.s kuşatma silahlarını kullandıkları görülmektedir. Bunun en güzel örneği, Naissus şehrinin Hunlar tarafından kuşatılarak ele geçirilmesi sebebiyle Priskos’un verdiği bilgilerdi. Bu konu da şöyle yazılmıştır: “İskitler İlyria’daki Danubium’da kurulmuş bir şehir olan Naissus (Niş) abluka ile kuşatmışlardı. Bu şehrin Constantinus tarafından kurulmuş olduğu söylenir. Hatta Constantinus, Bosporus (İstanbul Boğazı) isimli şehri de Bizans bölgesinde inşa etmiştir. Böylece Barbarlar önce insanları kalabalık olan şehri ele geçirdiler. Sonra da, iyice tahkim ederek hiçbir şeye karışmadılar.

çıkabilmeleri amacıyla kullanılırdı. Ağacın üzerine müdafilerin atacağı ateşe karşı bir zırh görevi yapan sirkeye batırılmış keçe yahut deri geçirilirdi. Tekerlekler vasıtasıyla hareket ettirilerek surlara yanaştırılır ve böylece askerlerin surlara çıkmasına imkan sağlanırdı. Bununla beraber debbâbeyi, surların üzerine devirmek veya ucuyla vurmak suretiyle surların tahribi içinde kullanılırdı. Bu maksatla kullanıldığı takdirde askerler debbâbeye binerek surlara yaklaşır, surun önünde hendek varsa üzerine direkler atılarak köprü kurulur ve üstün geçilirdi. Hendek köprü yapamayacak derecede, geniş ise çarpalar ile götürülen odun, toprak v.s atılarak hendeğin bir kısmı doldurulurdu. Bu işi geri hizmet kitaları yapar, askerler ise onları kalkan v.s ile korurlardı. Nihayet çarpa sura dayanınca suru delmeğe başlanırdı. Suru delerken açılan yerin çökmemesi için direk ile destek kurulurdu. Şayet debbâbenin boyu surun üstüne yetişmezse merdivenler kurularak suru aşmaya çalışılırdı. Buna imkân olmazsa karşı karşıya muharebe yapılırdı.

³⁰⁴ İbn Bibi, c.I, s.300, 303, vd.

³⁰⁵ Selçuklu ordusunda neffât denilen neftçiler ve nakkab denilen duvar deliciler büyük miktarda bulunurdu. Neftçiler şehri yakmak için neft hazırlarlar ve bunu tutuşturup ve bunu mancınık veya arrâdelerle kale veya şehre atarlardı. Uzunçarşılı, **Medhal**, s.118; Râvendî, c.II, s.31; Marzî b.Ali al-Tarasûsî’nin verdiği aşırı yanıcı neft tariflerinden iki tanesi şu şekildedir: Birincisi, “Bir miktar çam reçenesi, bir miktar sinderus (veya sündürs) reçenesi, ağaç kavunu yağı ve biraz petrol tuzu (herhalde tortusu) iyice karıştırılır ateşte ısıtılır kullanılır”. İkincisi, “küçük ağaç kavunu (Citrus Medica) kabuğu soyulur, rengi soluncaya kadar bekletilir ve yağı sıkılır. Defalarca ateşte pişirilir. Sonra üzerine pelesenk (Balsam ağacı Commiphora Opabalsamum) yağı eklenir ve kullanılır.

³⁰⁶ Çarh, mancınık nev’inden olup kale muhasaralarında düşman tarafına ok atan bir çeşit alettir ki bir adı da zenberek veya zenbereklerdir. Uzunçarşılı, **Medhal**, s.117.

³⁰⁷ İbn Bibi, c.I, s.72, 117, 118, 138, 164, 185, 297,438; İbn-i Bibi, c.II, s.46,73; Ahmed Bin Mahmud, **Selçuk-nâme**, s.28; Ayrıca Kement’te Moğolca “Ugurga”, denilmektedir. John R. Krueger, “Eski Türkçede Moğolca”, (çev. Mustafa S. Kaçalın), Манас Университети "Коомдук илимдер" журналы Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISBN:9967–20–615–2, 2002, № 4, s.213.

Gerçekten de halk savaştan korktuğundan, askeri birliklere kolay bir geçiş olması için, şehre güneyden akan nehri bir köprüyle bağladılar. Daha sonra da aletleri surlara götürdüler ve Trabsları (kalas) önce kolay bir şekilde taşınmaları için tekerleklerle (savaş arabalarına) koydular. Çünkü bunlar harekete müsaitti. Bunlar üzerinde duran askerler oklarla kasabaları taciz ediyorlardı. Aynı zamanda iki taraftaki direklerde duran askerler de, ayakları ile tekerlekleri ilerleterek makineleri yaklaşıyorlardı. Kapakları açık olan pencerelerden sur önündekilere *ok* atıyorlardı. Öyle ki, kalaslarda ayakta duran askerler tehlike olmadan emin bir şekilde savaşıyorlardı. Kolay bükülen sepet çöpleri örülerek, bunlara deri parçaları örtülmekte ve işlenmiş derilerle kendilerini yanan ve ateş saçan *oklara* karşı koruyorlardı. Bu tarzda birçok makine ile şehir tahkim edildikten sonra, mazgallarda (kule) bulunan vatandaşlar geri çekilerek, kendilerini emniyete aldıktan sonra koçbaşları getirildi. Bu makine pek büyüktür. Yani kalas gevşek zincirlerle kapı direklerinden sarkıtıldıktan sonra - ki o kalasların demirden mızrağı vardı ve çalışanların güvenliği için söylediğimiz örtüsü vardı- bunu arka kısımda olan boynuzdan iplerle bazıları büyük bir güçle geri çekiyorlardı. Yani darbenin yöneltildiği yere nazaran geri çekiyorlardı. Sonra kalası bırakıyorlardı. Öyle ki, onun vuruşuyla sarsılan surun herhangi bir kısmı tahrip ediliyordu. Gerçekten uzaktan savunma yapanlar bu gaye ile hazırlanmış olan büyük kayaları sulardan uzaklaştırılmış makinelerle atıyorlardı. Bazı kadınları adamları ile birlikte yok ediyordu. Fakat kadınlar kalabalık olup onlarla baş edemiyorlardı. Ayrıca düşmanlar merdivenler getirdikleri zaman burada sur *koçbaşlarıyla* yıkıldıktan, orada mazgallardan savunmada bulunanlar tarafından makineler def edildikten sonra, şehir barbarlar tarafından ele geçirildi. Barbarlar koçbaşları ile duvarın yıkan kısmından kısmen de merdivenlerle içeri girdiler³⁰⁸.

Ortaçağ Türk-İslam Devletlerinin askeri teşkilatı, muharebe usulleri ve kullanılan silahlar hakkında önemli bilgiler veren *Fahr-i Müdebbir, Âdâbu'l-*

³⁰⁸ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s.161.

Harb ve’ş-Şeca’a adlı eserinde, kuşatma için gerekli donanımı tanımlamaktadır. Bu donanım, kendi içinde şu şekilde tasnif edilebilir:

Tırmanma Araçları: Lif ve halat, merdiven; ucu kancalı sicim ve zincir.

Hisar duvarını tahrip eden araçlar: Duvar delmeye yarayan aletler, mınkab, mancınık seyyar ve sabit arrâde.

Tünel açma araçları: kazma, demir kürek, çeşitli kazıcı aletler.

Sur seviyesinde mücadele araçları: iskeleler, kancalı ve dişli mızraklar.

Huruç harekâtını kırma araçları: korkuluklar ve tüm kuşatma makinelerini inşa etmek üzere bol miktarda ahşap.

Eserde bu tip araç ve gereçlerin ismi zikredilmekte fakat mahiyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi verilmemektedir³⁰⁹.

Tarihi kaynaklarda, Harezmşah ordusunda da, muhasara aleti olarak *mancınık, merdiven, koçbaşı* ve sair silahların kullandığına dair bilgiler yer almaktadır³¹⁰.

Büyük Selçuklu ordusunda *mancınık* ve ‘*arrâde* gibi muhasara silahlarının yanında *sapan* ve *neft* gibi silahların da mevcut olduğu bilinmektedir. Hüseyinî’nin, metinlerinde rastladığımız “harp had bir şekle girdiği vakitte Sultan (Alp Arslan) bir tepe şeklinde görülmesi için bir takım çuvallara saman ve toprak doldurarak birbiri üzerine yığılmasını emretti. Bu suretle koydular, bunun üzerine *sapan atanlar, neftçiler çıktılar*³¹¹” gibi ifadeler Büyük Selçuklu ordusunun muhasara silahları arasında *sapan* ve *neft*’in bulunduğunu teyit etmektedir. Prof. Dr. Osman Turan, Selçukluların muhasara aleti ve yangın vasıtası olarak kullandıkları *neffâtelerin neftleri* ve katranlarını Erzurum’dan ve Arap coğrafyacılarının “yanar göller” dediği Antalya şimalinden temin edildiğini söylemektedir³¹².

İbn Bibî, Türkiye Selçuklularında muhasara silahları hakkında bilgi verirken, Melikü’l-Ümera Emir Kemaleddin Kâmyâr ve Çaşnığır Emir

³⁰⁹ Mustafa Uyar, Âdâb el-Harb ve’ş-Şeca’a’ya Göre “Hisar ve Kuşatma Geleneği”, AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:40’dan ayrı basım, Ankara 2006, s.220.

³¹⁰ Taneri, Celâlî’ d-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı, s.130.

³¹¹ Mevzusu geçen harp, Alp Arslan’ın (1064) Ani şehrini fethidir. Bu hususa dair daha geniş malumat için bkz. el-Hüseyinî, s.26. İbnü’l-Esir, X, s.52. Müverrih Vardan, Türk Fütühatı Tarihi (889–1269), (Çev. Hrnt D. Andreasyan,), Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul 1937, s.177.

³¹² Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, s.366.

Mübârizeddin Çavlı kumandasında düzenlenen Gürcistan Seferinde *mancınık*, *'arrâde*, *neffâtân*, *nâkkâbân*, *taş atan*, *yaycılar* ve diğer harp araç ve gereçlerini kullananların bulunup bütün *zeredhâne* âletlerinin tertip edildiğini kaydetmiştir.³¹³ Bu kayıt Türkiye Selçuklu ordusundaki mevcut muhasara silahlarının listesini içermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu sefer sırasında sağlam surları ve mamur binaları olan 40 parça kale; Hah (Gag) ve Nahah gibi büyük vilayetlerde kısa süre içerisinde ele geçirilmiş ve çaresiz kalan Gürcü Melike'si Rosu'dan, Alâü'd-Dîn Keykubâd'ın tabiiyetini kabul etmiştir³¹⁴.

İbn Bibî'de, kaydına rastladığımız diğer bir muhasara aleti de *çarh*'tir. Alâü'd-Dîn Keykubâd devrine ait olan bu kayıtlar şu şekildedir: Türkiye Selçuklu tabiiyetini kabul eden Kilikya Ermeni kralı Leon (doğrusu I. Hetum olacak), tabiiyet şart ve mükellefiyetlerin biri olarak göndermeyi taahhüt ettiği kuvvetler arasında bin süvari ve 500 *çarhçı* bulunuyordu³¹⁵. Diğer kayıtta ise Pervâne Tâcü'd-Dîn ve Emir Sinânü'd-Dîn Kaymaz'ın, Hârezm emirleriyle görüştükleri Tatvan'dan ayrıldıkları sırada yanlarında *çarhçılar*, öncü birlikleri ve ellerinde *kılıç*, sırtlarında *siper* (*kalkan*) olan askerlerden oluşan kalabalık ve haşmetli bir ordu bulunduğuzikredilmektedir³¹⁶.

Sultan İzzed-Dîn Keykâvus tarafından Antalya'nın düşürülmesinde (1216) ise, geniş merdivenler (*nerdübân-ı ferah*) başlıca rol oynamıştı. Selçuklu sipahileri Antalya surlarının üzerine çıkabilmek için önce dar merdivenler kurmuşlardı. Kale savunucuları, bu merdivenleri ya kolayca devirmişler, ya da bu merdivenlerden çıkan sipahileri hemen bertaraf etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan 10 kişinin birden çıkabileceği geniş merdivenler yapılmasını emretmişti. Artık kale savunucuları, ne bu merdivenleri devirebilmişler ne de çok sayıda yukarı çıkan sipahiyi bertaraf edebilmişlerdi. Geniş merdivenler vasıtasıyla burçlara (kongre) çıkmış olan

³¹³ İbn Bibî, c.I, s. 421.

³¹⁴ İbn Bibî, c.I, s.424.

³¹⁵ İbn Bibî, c.I, s.352.

³¹⁶ İbn Bibî, c.I, s.428.

sipahiler, sûratle aşağı inerek kale kapısını açmışlar böylece Selçuklu ordusu Şehre girip Antalya fethini tamamlamıştı³¹⁷.

Memlûk ordularının *mancınık* ve *'arrâde* dışında *Debbâbe* veya *koçbaşı* gibi muhtelif muhasara silahlarını kullanıyorlardı. Debbâbe dört katlı hareketli bir kule idi. Askerler surlara yaklaşmak, saldırmak ve tırmanmak için bu kulenin içine giriyorlardı. En altı ahşap, üstü kurşun, demir ve bakırdan mamul idi. Bu kuleler tekerlekler üzerinde hareket eder idi. *Debbâbeden taş, yanan küreler, ok* v.s atılabiliyordu. Bunların içinde surları yıkmakta kullanılan *kebş, kebûş, ekbûş* denilen *koçbaşları* da bulunuyordu. Bunun yanında mukavemetli ağaçlardan imal olunan çok katlı üzerine *mancınıkların* dahi yerleştirilebildiği demir ve deri ile kaplanmış burc el-hisar denilen kuleler vardı. Bunların üzerine kulelere çıkmak için köprüler bulunuyordu. Bunlar tekerlekler ya da kütükler üzerinde hareket ediyorlardı. Memlûk ordusunda ez-zehafe (zehefât) denilen tekerlekli burçlar da bulunmaktaydı. Baypars devrinde, 1264 senesinde Kayserîyye kuşatmasında debbâbeler kullanılmıştı. Kal'at er-Rum kuşatmasında da debbâbelerin kullanıldığı görülmektedir³¹⁸.

B) SİLAH-HÂNE (ZEREDHÂNE)

Kaynaklarda “*zeredhâne*”, “*zerrâd-hâne*”, “*hizâne-i silâh*”, “*silâh-hâne*”, gibi isimlerle zikredilen silah-hâne'nin bugünkü ismi cephaneliktir.

İslami dönem Türk devletlerinden Gazneliler'de silahlar, *zered-hâne* diye adlandırılan silah-hânede muhafaza edilirdi. Sultanın sefere çıkması durumunda *zered-hâne'nin* muhtemelen bir kısmı beraberinde bulunurdu. Nitekim Mesud'un 426/1035'deki Gurgan seferinde *zered-hâne'sini* 500 deve taşımıştı. Elbetteki bu miktar *zered-hâne'nin* tamamı değildi. Çünkü aynı sultan babası Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan kardeşi Muhammed'den

³¹⁷ Salim Koca, *Sultan I.İzzeddîn Keykâvus* (1211-1220), TTK Yay., Ankara 1997, s.37; İbnî Bibî, c.I, s.118.

³¹⁸ Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, s.219.

kendisini tahtın gerçek varisi olarak görmesi itibariyle ve aynı zamanda da batıda yapacağı fetihler için 5000 deve yükü silah istemişti. Buradan anlaşılmaktadır ki sultan'ın seferi esnasında gerekli gördüğü kadar silah savaş bölgesine nakledilirdi. Ordu mensuplarının sefere kendi ferdi silahlarıyla katıldıkları ve gerekli görüldüğü durumlarda savaşın yapılacağı günün gecesinde askere takviye veya yedek olarak silah dağıtıldığı *Beyhakî* tarafından zikredilmekte ancak dağıtılan silahların türü hakkında bir bilgi verilmemektedir. Buna dayanarak bütün seferlerde zered-hânenin bir kısmının ordunun beraberinde olduğu söylenebilir³¹⁹.

Reşîd'üd-Dîn, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünün ardından, eşi Terken/Türkân Hatun'un, Berkiyaruk'un dayısı Melik İsmail'i İsfahan'a çağırıp, Berkiyaruk'ı öldürmesi şartıyla oğlunun atabeyliğini vereceğini, kendisiyle evleneceğini ve ona hazineler vermeyi vaad ettiğini, ona birçok âlet, savaş araç gereci ve hazineler gönderip, zeredhâne-i İsfahân'ın hepsini ona verdiği kaydeder. Bütün bunlar Büyük Selçuklularda zered-hânenin mevcut olduğunun kesin delilleridir³²⁰.

Diğer Müslüman-Türk devletlerinde olduğu gibi Harezmşahlarda da silahhane veya cephaneye zeredhâne denildiği bilinmektedir³²¹.

Memlûk Devletinde ordunun silahları Kale'de bulunan silâhhâne/hazâin es-silâh da muhafaza edilirdi. Buraya zeredhâne, zeredhâne es-sultânîyye de deniliyordu. Bunun yanında Dimaşk, İskenderiye,, Gerger gibi yerlerde silâh depoları bulunmaktaydı. Burada çeşitli silahlar vardı. *Kılıç, kalkan, ok, mızrak, zırh, miğfer, teber, balta, nef, barut* v.b. gibi silahlar silah-hânede muhafaza edilir ve zeredkâş denilen silah yapım, bakım ve tamiriyle uğraşan kişiler bulunurdu. Silah-hâne'nin işleriyle ilgili olarak silâhdârîyye nâzırı hazâin es-silâh görevinin başında emîr silah/nâzır *zeredhâne /nâzır es-silâh* denilen ümerâ el-mi'în'den bir kişi bulunurdu. Silah emîrliği, Mısır'da ilk defa 1264 senesinde Sultan Baypars zamanında kurulmuştu. Sultan Baypars, Emîr Bedr ed-dîn Bektaş el-Fahrî'yi emîri silah

³¹⁹ Nuhoglu, **a.g.t.**, s.347.

³²⁰ Reşîd'üd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih*, s.142.

³²¹ Taneri, *Celâlü'd-Dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, s.104; aynı yazar, *Harezmşâhlar*, s.116.

tayin etmiş ve maiyetine silahdarlardan yüze yakın kimsevermiştir. İbn Tagrîbirdî'den öğrendiğimize göre Sultan Baypars Silahdarlık vazifesine çok önem vermiş ve bu işle bizzat ilgilenmişti. O, silahları savaş esnasında ve sair (Kurban Bayramı v.b.) zamanlarında kontrol ediyordu. *Silâhhâne'nin* giderleri divân el-ceyş'ten karşılanırdı. Ayrıca ahkâr denilen ve *silâhhâne'ye* tahsis edilmiş vergiler de vardı. Şecer ed-Dürr Mısır'da bir bölgenin gelirlerinin tamamını silâh alımı için vakfetmişti³²².

Türkiye Selçuklularında başta payitaht Konya olmak üzere çeşitli bölge ve özellikle kalelerde *zeredhâneler* mevcuttu. Bu devirde Sultan'ın *silahhânesine* “*zerehâne-i hâss*”³²³ veya “*zeredhâne-i saltanat*”³²⁴ denilirdi. Yukarıda da zikredildiği gibi bu devirde de *zeredhânelerde ok, yay, kılıç, mızrak* ve sair hafif silahların yanında *mancınık*, *'arrâde* ve diğer savaş ve muhasara aletleri muhafaza edilirdi.

Sefer ve savaş halinde, orduya katılacak bütün emîrlere, fermanlar gönderilir ve bu fermanlarda askerleri ve *zeredhânede* bulunan silah ve teçhizatlarıyla hareket etmeleri buyrulurdu. Mesela, I. İzzü'd-dîn Keykâvus döneminde Halep seferi sırasında (1218) Maraş sahibi Emîr Nusretü'd-dîn Hasan'a, Malatya ve Sivas beglerine *zeredhâne* tertib etmelerini emreden bir ferman göndermişti³²⁵.

C) BİNEK HAYVANLARI VE YÜK TAŞIYICILAR

1. At

Türk ordusunun teçhizatı arasında, bazen başlı başına savaş aracı bazen de ordunun nakliye ve ulaşım aracı olarak kullanılan *at*, Türk harp sanatının oluşmasında, gelişmesinde ve tatbik edilmesinde şüphesiz başrolü

³²² Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Tekilât*, s.229–230.

³²³ İbnBibi, c.I, s.170.

³²⁴ İbn Bibi, c.I, s.410.

³²⁵ İbn-i Bibi, c.I, s.204.

oynamıştır. Esasında Türklerin savaşlardaki üstünlükleri ve başarıları, at ve silahları müştereken uyumlu bir şekilde kullanmalarından ileri gelmekte idi. Şu halde Türklerin dünya tarihinde oynadıkları rol, büyük ölçüde, bu iki araç sayesinde olmuştur denilebilir³²⁶.

Türkler *atı* cinsine, cinsiyetine, yaşına, rengine göre çok değişik ve müteaddit deyimlerle isimlendirmişlerdir. Bu şaşırtıcı kelime zenginliği arasında en yaygın olanlar, *at*, *aygır*, *kulan*, *kısrak* ve *yund*'dur. Bu şekilde yalnız Asya Hunlarında üç, Göktürk çağında on bir cins at sayılmıştır ki Çinceleştirilmiş adların Türkçe asılları bilinmemektedir³²⁷.

Çin Kaynaklarında, Kurikan'ların-Göktürk kültür çevresindeki Türk kavmi-, boyunları deveboynuna benzeyen çok büyük ve kuvvetli olan atlara sahip olduklarından bahsedilir. Kaya resimlerinde de uzun boylu ve güzel atların bulunması bu kayıtları teyid etmektedir³²⁸. Bundan başka Çin Kaynakları Fergana'nın çok asil, kendi tabirleri ile "*kan terleyen*" atlarından da bahsederler³²⁹.

Diğer taraftan Eberhard'ın ifadesine göre, Moğol ve Türk kavimlerinin besledikleri *at* cinsleri, Çinlilerin alelade *at* dedikleri ve kendilerinin de kullandıkları *at* çeşitleridir. Bunlar oldukça küçük, bugünkü zevke göre pek güzel olmayan fakat çok dayanıklı, kuvvetli bilhassa yiyecek hususunda çok kanaatkâr ve bu sebepten Moğolistan gibi sahalarda yaşayabilen atlardı³³⁰.

Kırgızların büyük atlar yetiştirdiğini tarihler kaydetmiştir. Nitekim Kırgız tasvirlerinde, yassı uzun gövdeli büyük ve şişman atlar gözükür. Birçok Türk

³²⁶ Tarihte ismen tanıdığımız ilk büyük Türk hükümdarı, Hiung-nu (Hun) Kağanı T'ou-man (Teoman) olup bunun oğlu Mao-tun(Mete) Asya'nın çok uzak sahalarında adı duyulan ve silahları ile orduları önünde herkesin titrediği bir imparatoru ve bütün atlı kavimleri imparatorluğunda birleştirmişti. Mao-tun'un M.Ö 176 yılında Çin imparatorluğuna gönderdiği bildirilen mektubunda "Tanrının inayeti, subay ve erlerin yiğitliği ve atların mükemmelliği sayesinde" yirmi altı devleti yendiklerini ve "bu süratle bütün, yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini " yazar. Başta, "Eski Türklerde Harp Taktiği", s.42. Alp Arslan zamanını idrak etmiş olan Ömer Hayyâm, bir hâkimin, oğluna atı sevmesini ve yayı aziz tutmasını nasihat ettiğini kaydetmektedir. Yine o devirde devletin hayvanlarla, bu arada tabii atla ayakta durduğu telakkisi hakimdi. Bunun gibi, büyüklerin atın aziz tutulmasını söyledikleri, atı hor tutanın düşman elinde zelil olacağını ilave ettiklerini kaydetmektedir. Köymen, **Büyük Selçuklu Tarihi III, Alp Arslan ve Zamanı**, s.277.

³²⁷ İbrahim Kafesoğlu, "At", **DİA**, c.IV, İstanbul 1991, s.27.

³²⁸ Ögel, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, s.202,203; Esin, "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", s.774.

³²⁹ Ögel, **a.g.e.**, s.65,80.

³³⁰ W. Eberhard, Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'daki Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat, c.XVI, **Ülkü Dergisi**, sayı:92, 1940 Eylül, Ankara, s.162.

boyları alaca atlar yetiştirmekle tanınmıştı. Gerek Kırgız, gerek Kök-Türk tasvirlerinde alaca ve çizgili atlar tekrar edilmiş olarak resmedilmiştir³³¹.

Selçuklu devri kaynaklarında bazen “*Türkmen atı*”³³² (*Esb-i Türk*) diye geçen Türk at tipinin Selçuklu devrinde de aynen devam ettiği görülmektedir. Daha umumi tabiriyle, *Türk atı* ve *atçılığı* Selçuklular tarafından Orta Asya’dan Orta ve Yakın Doğu’ya getirilmişti³³³. *Türk atının* dikkati çeken en belirgin vasfı, orta bazen küçük boylu olmasıdır. Diğer vasıflarına gelince, Türk atının başı biçimli, fakat küçüktür. Kulakları ise dikkati çekecek derecede küçüktür. Gözleri son derece tesir edici ve canlıdır. Adeta hücum hazır durumdadır. Ağız yumuşaktır, sık ve oldukça uzun yelelidir; göğsü ve sağrıları kuvvetlidir³³⁴. *Marco Polo’nun* Türkmenlerin yetiştirdiklerini söylediği güzel atlar bunlardır³³⁵. XII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iğdiş edilerek Suriye ve Mısır’a ihraç edilen Türkmen atlarına, “*iğdiş*” deniliyordu. Türklerde atların iğdiş yapılması geleneği çok yaygındı. Türkler ve Moğollar 4-5 yaşına giren atlardan az bir kısmını tohumluk için ayırdıktan sonra kalanını iğdiş ederlerdi. Muhtemelen Suriye ve Mısır’a satılan atlardan döl alınmasını önlemek için iğdiş edilmiş atlar satıyorlardı. İhraç merkezi “*Yabanlu Pazarı*” ile başlangıçta Sivas yöresi, daha sonra Orta ve Batı Anadolu idi. Aynı zamanda bir altına kadar satılan, soy kütüğü tutulan atlar vardı³³⁶. Yine Türkmen boylarında “*Huttel cinsi*” atların yetiştirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu atlar, güzel dış görünümü, zarafetleri ve hızlı koşmalarıyla dikkat çekmektedir. Tarihi efsanelerde Huttel atlarının “yabani deniz aygırı”

³³¹ Esin, “*Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü*” s. 773–774.

³³² *Marko Polo Seyahatnamesi*, c.I, (Yay. Haz. Filiz Dokuman), Tercüman Yay., Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (ty).

³³³ Mübarek Zengi’nin 1160 (555) da atlara dair te’lif ettiği Feres-nâme’de, Huttalân beyinin Türk, Arap ve iğdiş olmak üzere 1000 atı bulunduğu ve bunların terbiyesine bakan Türkmen, Arap ve Horasanlı 10 üstat bulunduğunu yazar. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, s.115.

³³⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, s.279. Selçuklu atlarının tipine dair Aristagues de Lasdiverd, Histoire d’Armenie’indeki kayıt :“ Selçuklu savaş atları, sert tırnakları, tıpkı uçan kartal gibi çevik ve hızlı hareketleri ile hayranlık uyandırıyorlardı.” S.G. Agaonov, *Oğuzlar*, (Rusça’dan çev. Ekber N. Necef- Ahmet Anaberdiev, Selenge Yay., İstanbul, 2003, s.137. Ayrıca Türkmen atları cüsse ve cins bakımından farklı oldukları için çok yüksek değerlere satılıyordu. Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t-Tevârih*, terc. s.209.

³³⁵ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s.397.

³³⁶ İlhan, *Türk Askeri Kültürünün Tarihî Gelişmesi*, s.71.

cinsinden geldiği anlatılmaktadır³³⁷. XIV. Yüzyılda bir Arap müverrihi de Germiyan ve Kastamonu atlarından övgüyle bahsetmektedir.³³⁸

Kaynaklarda muhtelif zamanlarda *Türk atının* sürat ve mukavemetini belirten kayıtlar mevcuttur. Nitekim *Câhiz*, "Türk diğer askerlerle yola çıkarsa başkaları 10 mil kat etmeden Türk 20 mil kat eder, sağındaki ve solundaki askerler geride kalır. Avlanmak için dağın tepesine tırmanır, vadilerin derinliklerine iner."³³⁹ *Niketas*, "(Türkler) rüzgâr kadar süratli atları üzerinde yaklaştılar"³⁴⁰. *el-Hüseyinî* de, Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın, Malazgirt Savaşı öncesi, oğlu Melikşah'ı askerlerden bir kıta ile Haleb'te yerine bırakıp hiçbir gemi ve kayığa binmeksizin atlarla Fırat suyunu geçerek, Hoy ve Selmas civarına geldiğini kaydeder ki³⁴¹ bu da gerek atların mukavemeti gerekse Türk savaşçıların atı kullanmaktaki maharetlerini göstermesi bakımından dikkate şayandır.

At, gücü ve sürati sayesinde³⁴², Türk ordusunun vazgeçilmez bir unsuru idi. Nitekim Hun ordunun tamamına yakını atlı askeri birlikler oluştururdu. Hafif silahlarla teçhiz olunan süvari, at üzerinde her tarafa ok atabilir, kılıç sallayabilir ve atın çevikliği sayesinde de uzaktan muharebe yapabiliirdi. Böylece ağır donanımlı ve yaya olan düşmanlarına büyük bir üstünlük sağlardı.³⁴³ Zira Çinliler atı arabaya koşmayı biliyorlar fakat ona binemedikleri için süratli hücum, çevirme ve ricat hareketleri yapan Türk süvarilerine karşı dayanamıyor ve kolaylıkla bozguna uğruyorlardı. Çinliler Türklerden ata binmeyi, koşum takımını öğrenmişlerdi.³⁴⁴ Nitekim ünlü Çin generali Ma Yüan şöyle diyordu: "Askerî hareketlerin tek temeli attır". Bu münasebetle de kendi geniş elbiselerini, üstü açık ayakkabılarını ve kısa

³³⁷ Agaconov, *Oğuzlar*, s.136.

³³⁸ Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s.397.

³³⁹ El-Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, s.68.

³⁴⁰ Khoniates, *Historia*, s.20.

³⁴¹ El-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s.32.

³⁴² Çin'in ilk resmî tarihi sayılan "Shih-Chi" adlı eserin 110. Bölümünden anlaşıldığına göre Hunlar Asya'nın en cins ve uzun koşan atlarını yetiştiriyorlardı. Zira iyi cins atıyla kaçan Mete'yi Yüeciler yakalayamamışlardır. Süvari tekniğini bulan Türkler aynı zaman da bu tekniğin en iyi uygulayıcılarıydı. Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, 173,174.

³⁴³ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, s.162-163

³⁴⁴ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, s.113

kılıcını terk etmişlerdir³⁴⁵. Yine Çinliler gibi Avrupalılar da, ata binmeyi ve onu bir muharebe vasıtası olarak kullanmayı, Hunların istilaları sayesinde öğrenmişlerdi. Yunanlılar, Romalılar, Cermenler ve Goller de atı kullanıyor fakat ona binemiyorlardı.³⁴⁶ Nitekim daha sonraları Romalılar başta olmak üzere mağlup edilen kavimler de, Hun usulü *atlı*, *üzengili*, *at koşum takımlı* ve *ok-yay* kullanabilen askeri birlikler tesis ederek zaaflarını ortadan kaldırmaya çalışmışlardı.³⁴⁷

Tarihi devirlerin başlangıcından beri Türk kavimleri için büyük öneme sahip olan *at*, Türkler için adeta askeri kudretin kaynağı idi. Bu sebeple Türkler çok sayıda at yetiştiriyorlardı. M.Ö. 49 yılında Hun ailesinin 10 bin baş hayvanına mukabil 7000, atı M.S. 83 yılında da başka bir ailenin 110bin koyun ve sığırlarına mukabil 20.000 atı tespit edilmişti. Göktürk han ve beylerinin at sürüleri de sayısızdı.³⁴⁸ Orta Asya bozkırları en eski çağlardan zamanımıza kadar dünyanın en çok at yetiştiren bölgesi idi. 1246 yılında papanın elçisi olarak Orta Asya bozkırlarını baştanbaşa geçip Moğolistan'a giden *Plano Carpini* atların çokluğu karşısında hayrette kalarak şunları yazmıştı: "O kadar çok atları vardı ki dünyanın geri kalanında o kadar çok at bulunduğunu sanmıyorum"³⁴⁹. Yine XII. yüzyılda Orta Asya'yı gezen *Marco Polo*, tek bir binicinin 18 at bulundurduğunu yazmıştı.³⁵⁰

Orta Asya Türklerinin tabii bir uzantısı olan Selçuklu Devletinde, Alp Arslan döneminde (1063–1072) Selçuklu atlılarının sayısı 15 bine ulaşıyordu.

³⁴⁵ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, s.107. Ayrıca bkz. Emel Esin, "The Horse In Turkic Art" *Proceeding Of The VIIth Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, Central Asiatic Journal*, V.X, Nos.3–4, December, 1965, s. 67.

³⁴⁶ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s.113.

³⁴⁷ Ahmetbeyoğlu, , *Avrupa Hunları*, s.162–163

³⁴⁸ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti*, s.115. Aynı zamanda Göktürklerin Çinlilere dahi at yardımıyla bulundukları görülmektedir. Nitekim T'ang sülalesi kurulduğu zaman, T'ai-tsung'un babası Kao-tsu Türklerden yardım istemişti. Chiu T'ang-shu metninin ilk sayfasında: "T'ang sülalesinin kurucusu Kao-tsu T'ai-yüan'da Sui sülalesine karşı isyan bayrağı çekince, uluğ söngülük makamı Ssu-ma'sı Liu wen-ching'i, Shih-pi Kagan'a göndererek kendisine yardımda bulunmasını istedi. Bunun üzerine Shih-pi Kağan, Kao-tsu'ya teginlerinden K'ang-shao-li ve mahiyetindekilere 1000 at gönderdi." sözleriyle, T'ang Kao-tsu'nun Göktürklerden at yardımı aldığı açıkça belirtilmiştir. İsenbike Togan, "Göktürklerle İlgili Çince Kaynaklarda Söylem: Chiu T'ang-Shu'dan Örneklerle", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 2000'den ayrı Basım, Ankara 2001, s.362.

³⁴⁹ Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, s.2.

³⁵⁰ John Keegen, *Savaş Sanatı Tarihi*, (çev. Semra Koçak), Doruk Yay., İstanbul 2007, s.245.

Her bir süvarinin savaş atı haricinde yedek atı da vardı³⁵¹. İslam müelliflerince Türkler atları çok bir kavim olarak tanıdıkları gibi, X.yüzyılda Türk hakanı da binekleri çok hükümdar olarak vasıflanmıştır³⁵².

Gerek yazıtlarda³⁵³ gerekse destanlarda,³⁵⁴ kahramanların atlarının isimlerinden bahsedilmiyor. Onlar donları (renk) ile anılıyorlar. Bunu tabî bulmak lazımdır. Nitekim kahramanların atları pek çoktur³⁵⁵.

Savaş meydanlarında süvariler, atların donlarına (renklerine) göre, belirli kanatlarda mevki aldıkları da görülmektedir. Nitekim M.Ö 201 ve 200'üncü yıllarda, Çin İmparatoru Kao ile Hun Hakanı Mete Han arasındaki bir savaşta, Batı cephesindeki Hun süvarileri *beyaz atlara*, doğudakiler *gök (boz) atlara*, kuzeydekiler kara ve güneydekiler *kızıl atlara* binmişlerdi. Renklerin her birinin bir yönü temsil ettiği bilinmektedir³⁵⁶. Yine 938'de Uygurluları ziyaret eden bir Çinli, komutan ve hakanın çocuklarına *at* renklerinin farklı olduğu bunun bir rütbe ve makam belirtisi olarak kullanıldığını yazmıştır. Her *atın* ayrı tırnak numarası bulunuyordu³⁵⁷.

³⁵¹ Agacanov, **Oğuzlar**, s.351. Sümer-Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, s.7,51. Ayrıca, (582-602) yılları arasında hüküm sürmüş olan Bizans İmparatoru Mauricius, Strategicon (Strateji) adlı eserinde, Türklerin savaşlarda kişi başına birçok at götürmelerini bir Türk savaş stratejisi olduğuna dikkati çeker. Şöyle ki Mauricius, Türklerin kişi başına birkaç at olmak üzere, savaş meydanına çok sayıda at getirerek hem yiyecek ihtiyaçlarını karşıladıklarını ve hem de düşmana kalabalık bir ordunun kendilerine doğru geldiği hissini vererek hasımları arasında korku oluşturmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. Türkler, Romalılar ve İranlılar gibi siper kazmazlardı. Atlarını çadırlarının yanına, birbirine yakın bir şekilde bağlayıp sıralayarak, savaş başlayınca kadar bu şekilde korunurlardı. Savaş meydanına getirilen atlar özel zırhlarla örtülü olduklarından, Türk askerleri için savaş anında bir tür kalkan vazifesi gören bir koruyucuydular. Erdemir, **VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, s.52.

³⁵² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s.396.

³⁵³ Tekin, **Orhun Yazıtları**, s.21, 22,23. Orkun, **ETY**, s.119.Cengiz Alyılmaz, "Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı:4, Erzurum, 1996, s. 159-160.

³⁵⁴ **Oğuz Kağan Destanı** (Haz. W.Bang ve B. Rahmeti Arat), **İÜEF Türk dili Semineri Neşriyatından**, İstanbul,1936. s.25. Gökyay, **Bu Günkü dille Dede Korkut**, s.37 vd.

³⁵⁵ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s.397.

³⁵⁶ De Groot, **Hunlar ve Türkistan**, s.91; İlhan, **Türk Askeri Kültürünün Tarihî Gelişmesi**, s.46.

³⁵⁷ İlhan, **Türk Askeri Kültürünün Tarihî Gelişmesi**, s. 67

1.1. At Eğitimi

Birçok ilim adamının söylediğine göre atı dünyada ilk defa ehlileştiren Türkler olmuşlardır³⁵⁸. Türkler at sayesinde binlerce kilometrelik mesafeleri aşmakta zorluk çekmemişler, her gittikleri yerde hâkimiyet tesis etmişlerdir.³⁵⁹ Her Türk savaşçısı atını kendi yetiştirmekte, tedavi etmekte ve bakmaktadır. Nitekim IX. asrın meşhur İslam Müellifi Câhiz'in, Humayd adlı birinden naklettiği şu cümle de dikkate şayandır: "Türkler (atlarını tedavi etmede) bir baytardan daha usta, istediği gibi terbiye etme bakımından da seyislerden daha başarılıdır. Atını kendisi yetiştirir, tay iken kendisi terbiye eder. Atının adını söylese, atı onu takip eder, koşsa atı arkasından koşar."³⁶⁰

Binit ve savaş aracı olarak kullanılacak atın seçimi daha 1 yaşında tay iken yapılmaktadır. Hayvanları çok iyi tanıyan Türkler, seçilecek taylarda bazı özellikler ararlardı. Tayların dâhil oldukları sürüden ayrı otlaması, sürü hareket halindeyken sürünün başında, sağında veya solunda yürümesi, yürüyüş sırasında daima başını yukarda tutması gerekiyordu. Ayrıca semiz ve ayağının çabuk olması onun zayıf ve hastalıklı olmaması gerekiyordu. Bütün bu özelliklere sahip taylar seçilip sürüden alınarak özel bir eğitime tabi tutulurdu. Eğitim, seçilen tayın ağzına gem vurup eğitilmiş bir atın yedeğinde gezdirmekle başlardı. Bundan sonra iki küçük çuvala taze saman ve ot doldurulup bu çuvallar bir heybe gibi eğitilen tayın sırtına yüklenirdi. Taylar, bu görevde bir süre yine eğitilmiş bir atın yedeğinde dolaştırılırdı. Bu faaliyet eğitilen tayın üzerine çuvallarla birlikte bir de çocuk bindirmek suretiyle devam ederdi. Son safhada eğitilen tayın üzerine büyük bir ihtimalle eyer

³⁵⁸ Mesela W.Koppers, atın ehlileştirilmesini "atlı-çoban" kültürünün mensubu olan ilk Türklerle atfetmek gerektiğini ve insanlık tarihinde elde edilen bu başarının diğer kavimlerin gelişmesinde de çok önemli sonuçlar doğurduğunu, büyük devlet olabilmek için gerekli şartların bu sayede belirdiğini ifade etmektedir. Öte yandan F.Flor da atın Türklerin ataları tarafından insanlık hizmetine sokulduğunu belirtmiş; tanınmış Viyanalı din ve kültür tarihçilerinden W. Schmidt ise Orta Asya'da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlileştirmeye geçen ve ata ilk binen kavimin Türkler olduğunu kabul etmiştir. Kafesoğlu, "At", s.27; László Rásonyi, **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara, 1971, s. 5-6.

³⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihinin Meseleleri", **Bellten**, c.XIX, sayı:76(Ekim 1955)'dan Ayrı Basım, TTK Yay, Ankara 1955 , s.477

³⁶⁰ el-Câhiz, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, s.68.

vurulup yine üzerine bir çocuk bindirmek suretiyle aynı alıştırmalar yapılırdı. Böylece defalarca tekrarlanan bu alıştırmalar sonucunda eğitim tamamen pekiştirilmiş olurdu. Taylar 3 yaşından sonra at haline gelmekteydi fakat eğitim 5 yaşına kadar devam ederdi. Artık 5 yaşından itibaren tamamen eğitilmiş olan atlara binilirdi. Bir savaş atının binme süresi 7 veya 8 yıl civarındaydı. Bundan sonra savaş atı bir süre daha yük ve binit vasıtası olarak kullanılırdı. Atın ömrü ise takriben 30 yıldır.³⁶¹

İslami dönemde, hükümdarların sarayındaki atlara bakan seyislerin ve hademelerin başına *emîr-î-ahûr*³⁶² veya *ahûr-salar*³⁶³ denirdi³⁶⁴. Ayrıca *emîr-î-ahûrlar* alaylarda hükümdarın atının yularından tutup çekmekle de görevli idiler³⁶⁵.

1.2. Binit ve Koşum Takımları

a) Eyer ve Parçaları

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde kullanılan eyerler ve eyerlerin parçaları hakkında herhangi bir belgeye rastlayamadık. Ancak muhtelif yerlerdeki arkeolojik buluntular bizi kısmen de olsa aydınlatır. Nitekim Hun Türklerinin eyerleri hakkında, Pazarık kurganından çıkan örneklerden fikir sahibi olunmaktadır. Şöyle ki Pazarık'da atların yanında pek çok eyer de bulunmuştur. Bu eyerlerin etrafı umumiyetle sarkan kordonlarla veya püsküllerle süslenmiştir. Yüzü ise aplike ile grifonlar ve efsanevi hayvan

³⁶¹ Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, III, s.284. Koca, **Selçuklularda Ordu ve Kültür**, s. 133.

³⁶² Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s.32, 52, 56; İbn Bibi, c.I, s.226; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih**, c.XI, s. 93; Taneri, **Harizmşah ve Zamanı**, s.104.

³⁶³ İbn Bibi, s.72.

³⁶⁴ Bu vazife sahibine fernkçeden alınarak (kümd istabl) da denilirdi. Künt, kont demek olup istabl'da ahır manasına geldiğinden şarkın emîr-ahûru'na Selçukîler galiba Haçlılardan almak suretiyle (kümd istabl) yani ahır kontu (Connetable) demişler. Her iki tabir de Selçuknâmelerde geçmektedir. Uzunçarşılı, **Medhal**, s.90. Refik Turan, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât", **Türkler Ansiklopedisi**, c.VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.152. Kaşgarlı ise "atlara bakan seyise elbaşı derler" demektir. Bkz. DLT, c.I, s.48-49.

³⁶⁵ Uzunçarşılı, **Medhal**, s.90.

resimleri yapılmak suretiyle doldurulmuştur. Ayrıca eyerin arka ve önünde, “eyer kaşı” dediğimiz ahşap kısımlara da rastlanmaktadır. Bu eyer kaşları, Altaylarda Kudirge ve Yenisey’de Kırgız kurganlarında av sahnelerini tasvir eden resimlerle süslenmiştir. Eyerin ön kısmında madenî plakalarla süslenmiş göğüslük(gömüldürük) ve arkada da bir kuskun(kudurgun) vardır. Kuskun daha ziyade Çin ve Sasani tipindedir. Çin ve Sasani kuskunlarında atın sargısına takılan bir atkı yoktur. Pazarık’da da öyledir³⁶⁶.

Nowogrigorevka buluntularında da, Avrupa Hunları devrine ait, dikey oluklarla süslenmiş bronz kenarlı eyerler bulunmuştur. Ayrıca Pokrowsk tepe mezarında oluklarla süslü, kuşağı gümüş tabakayla kaplı, pul örnekli bir eyer teşhizatı ortaya çıkarılmıştır. Bunların dışında Mundolsheim’de; arka yüzeyinde sayısız tahta ve deri izler olan, tamamı bozulmadan kalmış olanla, Pecs-Üszögpusztta’da oluklarla süslü, gümüş çevre banları altın kaplama ile donatılmış olan eyerler ve Schipowo tepe mezarında da eyer tahtası üzerinde, altın levhadan yapılmış eyer süsleme parçası bulunmuştur. Buradaki süsler, uzaktan bile iyi görülecek şekilde eyer kaşında ve eyer tahtasının ön ucundadır. Eyerin arka kaşında ise metal bir çember vardır. Bu görünürdeki süsler Hun devri için karakteristiktir³⁶⁷.

Göktürk çağına ait yalnız Kudirge kurganlarında, eyerin ön kısmına ait resimli-kaplan, geyik ve ayı avı tasvir edilmekte- eyer kaşı, eyerin dik durması için yay ve birkaç tane de eyer kaşına ait küçük süsler ele geçirilmiştir³⁶⁸.

İslami dönem Türk devletlerinde kullanılan eyerler ve eyerlerin parçaları hakkında Kâşgarlı Mahmûd ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu devirde Türkler eyere “*eder*”³⁶⁹, ata eyer takmaya ise “*ederlemek*”³⁷⁰ denmektedir. At ile eyer arasına, atın terini çeken “*terlik*” denen keçe konulmaktadır. Eyer kumaşına ise “*içlik*”³⁷¹ denilmektedir. Ancak bunun eyerin neresine konulduğu

³⁶⁶ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.65. Hun eyerleri için bkz. Baştav *Büyük Hun Kağanı Attila*, s.200.

³⁶⁷ Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s.144–145.

³⁶⁸ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.140,161.

³⁶⁹ DLT, II/224. Çocuk eyerine “açamay” denilmektedir. Hüseyin Namık Orkun, *Yeryüzünde Türkler*, Cınaraltı Yay., İstanbul 1944, s.25.

³⁷⁰ DLT, I/300.

³⁷¹ DLT, I/102,104.

hakkında kesin bilgi verilmemiştir. “*Yonak*”³⁷² denen keçeler de hayvanların eyerlerinin altına konmaktadır. Eyer ağacının ön ve arkasındaki çıkıntı bölüme “*yalıg*” (*eyer kaşı*)³⁷³, denilmektedir. Bunların öndekine “*öngdüñki yalıg*” ve arkadakine de “*kedinki yalıg*” denilmektedir. Gene bu uçların her biri için “*ümzük*” de denilmektedir. Bazı eyerlerin kaşlarında altın ve gümüş işlemler bulunmaktadır. Böyle işlemlere “*üstem*”³⁷⁴ denilmektedir. Oğuzlar, bunlara “*saht*”³⁷⁵ da demektedir. Oğuzlar, eyerin minderine “*köpçük*”³⁷⁶ derken onların dışındaki Türkler’in ne ad verdiği bilinmiyor. Aynı zamanda “*örtüg*”³⁷⁷ denilen bir bez örtü kullanılmaktadırlar. Bu bez, eyer ata takılmadığı zamanlarda eyeri muhafaza etmek amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle turuncu renkli “*al*”³⁷⁸ (ipekten süslü kumaş) eyer örtüleri daha çok tercih edilmektedir. Ayrıca “*çikten*”³⁷⁹ denen eyer örtüleri de kullanılmaktadır. Eyerin sol tarafındaki enli kayışa “*utgun*” denilmekte ve kolan halkası bu kayışa geçirilip dildikle bağlanmaktadır. Üzenginin iki yanında “*kısmak*”³⁸⁰ denen geniş kayış vardır. Eyerin bağının sıkıştırılmasına ise “*eder kökleme*” denilmektedir.

Memlûklar dönemi eyer ve parçaları ise mezkûr dönemin muhtelif kaynaklarına istinaden şu şekildedir: *es-serc* (eyer); ata binmede atın üstüne konulan ve oturulan bu kısım sultanların atlarında altın süslemelidir. Atın eyerini dengelemeye yarayan eyerin kumaşıyla kaplı meravât adını alan bir parça bulunmaktadır. Memlûkların savaşlarda “*beracim*” veya “*berasim*” adını alan eyerler kullandıkları görülmektedir. “*ecille*” denilen eyer konulmadan önce atın sırtına konulan, atlastan olabilen ve üzerine “*kenbuş*” konulan bir örtü kullanılmaktadır. *el-berzea*” denilen örtü atın eyeri altına konulan “*e/-kenbuş*” (kenabiş) adını da alan bir malzeme bulunmaktadır. Altın, gümüş işlemeli olabildiği gibi keçeden de olurdu. Bunun üstüne bir örtü de

³⁷² DLT, III/29.

³⁷³ DLT, III/13.

³⁷⁴ DLT, I/107.

³⁷⁵ DLT, I/107.

³⁷⁶ DLT, I/478.

³⁷⁷ DLT, I/103.

³⁷⁸ DLT, I/81.

³⁷⁹ DLT, I/435.

³⁸⁰ DLT, I/474,II/219

konulmaktadır. *el- 'Aba*; atın sırtına bu adı alan bir örtü örtülmektedir. *el-Mihmâz* (mahmuz); binicinin ayağını soktuğu demirden kısımdır. Mahmuzun altın ve gümüşten olanları olduğu gibi altın ve gümüş kaplı demirden olanları da vardır. Bunların yanında *el-kûr*, *ez-zimâm*, *er-rikâb* gibi binicilik aletleri vardır. Atın rikabı üzerine konulan süse *celâcil* denilmektedir. Atın gövdesine takılan *teşhîr* (*teşâhir*) kolan denilen bir şerit şeklindeki malzemede kullanılmaktadır³⁸¹.

İbn al-Fakih'in miladi 8. Yüzyıla ait metinlerinde rastladığımız "Emevi Halifesi Hişam Bin Aldülmelik (724-725) çağdaşı olan Türk hakanını İslâmiyet'e davet için elçi göndermişti. Elçi geldiği ve huzura kabul olunduğu saatte, hakan eyer yapmakla meşgul bulunuyordu.³⁸² gibi cümleler bazı Türk hakanlarının eyer yapmakta da maharetli olduklarını göstermektedir. Zira el-Câhiz, *Fezâil el-Etrâk* isimli eserinde de, Türklerin atlarının eyerlerini kendilerinin yaptıklarına dikkati çeker³⁸³.

b) Gem ve Parçaları

Gem kelimesinin aslı *ligâm*'dir. *Ligâm* eski zamanda *licâm* şeklinde edebi Arapça'ya da geçmiş ve bu dilde de başlıca kelime olmuştur³⁸⁴. *Lügâtlar*, *licâm* ve *gemin* ifade ettikleri nesnenin hem madeni kısmı (gem demiri=ağızlık), hem de bütünü için kullandıklarını gösteriyor. Türkler arasında gem böyle anlaşıyor. Şimdiki durumda *gemin* XVI. yüzyılda dilimizde yerleşmiş olduğunu biliyoruz. Gem, Türkiye Türkçesinde oyan tabiriyle de kullanılmıştır.³⁸⁵ Gem kısaca tarif edilirse "atı sevk ve idare etmeye yarayan nesnedir" diyebiliriz. Gemsiz bir biniti istenildiği gibi

³⁸¹ Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilât*, s.250–251

³⁸² Zeki Velidi Togan, "İbn Al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri" *Belleten*, TTK Yay., Ankara 1948, sayı:45, s. 13.

³⁸³ Mehmet Kaplan, "Câhiz'i Okurken", *Türk Kültürü Dergisi*, TKAE Yay., sayı:63, Ankara, Ocak 1968, s.150.

³⁸⁴ Mesela *Memlûklular* devrinde gem'e "El-licâm", denildiği bilinmektedir. Atın ağzına takılarak zaptını sağlayan bu unsurun altın ve gümüş kaplı olanları vardı. Çetin, *Memlûklular Devrinde Askeri Teşkilât*, s.251.

³⁸⁵ Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, s.94.

yürütmenin mümkün olmadığı söylenirse gemin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır. Sakin tabiatlı, iğdiş edilmiş, tecrübeli ve çıplak atla tarla, bağ ve bahçe gibi yakın yerlere gidilirken bile geçici olarak ip gemler takılırdı. Hayvanın ağzından geçip çene altında düğümlenen bu ipten ilmik geme, Türkçenin eski ve güzel kaidesine uygun olarak “dişindirik” deniyordu. Gemin asıl Türkçesi olan ve geçen yüzyıla kadar kullanılarak yerli ve yabancı müelliflerin lügatlarında yer alan “oyan” sadece gemin bütünü manasına geliyordu. Oyanın atın ağzında bulunan demir kısmına ağızlık, başına geçirilen kısmına başlık ve elle tutulan kayışlarına da dizgin denirdi. Ancak Türkler arasında ağızlık unutulmuş görülüyor. Diğer taraftan orduda bugün de ağızlık, gem demirinin ağza giren parçası manasında kullanılmaktadır. Ağızlık eski zamanlarda bu manada kullanılmıştır.³⁸⁶

Göktürkler devrinde Altay’da bulunan at gemlerinin hepsinin ortası mafsallıdır. Uçları ise halka şeklinde kendinden kıvrılmıştır. Orhun boylarında da bu basit gemlere rastlanmıştır. Altaylarda, uçlardaki bu yekpare halkalara iki büyük halka daha asılmıştır. Bu tip gemler Altayların kuzeyinde de çok yayılmıştı. Göktürk çağına ait Kırgız gemlerinin yanlarında süs çubukları vs. vardır. Bu gemler Orhun ve Tula bölgesi ile Kudırge’de de görülmüştür. Kuzey Altaylar’da ise bu tip gemler ancak IX. asırda Srotski çağına meydana çıkar. Bu sonuncu gem tipleri daha ziyade Kırgızlara ait olmalıdır. Altay gemleri Prof. Kiselev’in de dediği gibi Macaristan’daki Avar ve Macar gemlerinin prototipleri idiler.³⁸⁷

İlk Türk-İslam toplumlarında gem “yık” diye adlandırılıyordu. Gemin oluşmasında bazı özel adlarla anılan bölümler vardı. Türklerin kullandıkları at başlıklarında atın burnundan itibaren yukarı doğru çıkan “V” şeklindeki kayışa “kova” deniyordu. Atın kulağının altına yerleştirilen ve şakaklarından geçen, atın başının içine yerleştirildiği donanıma “tulung” deniyordu. At başlığı takımı anlamında Türkler, “yügün tulung” kelime grubunu kullanıyorlardı. Türkler, atı yönetmeye yarayan, geme bağlı kayışa, yani dizgine “çetgen” veya “çigen” diyorlardı. Türkler, atlara takılan yulara ise “tin” diyorlardı. Ayrıca “tin tizgin”

³⁸⁶ Sümer, **a.g.e.**, s.50

³⁸⁷ Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Tarihi**, s.162–163.

kelimesinin de yularlı dizgini ifade etmiş olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi dizgine “ tizgin” deniliyordu.

c) Üzengi

Göktürk devrine ait üzengi tipleri başlıca üç kısma ayrılıyordu. Bu tasnif daha ziyade *üzengiye* kayışın bağlandığı yere göre yapılmıştı: 1. *Üzengin* demirinin yuvarlak bir şekilde bükülmesi ile yapılan halka delikli üzengiler; 2. Kayış bağlanacak yerleri küçük bir tabla halinde olan *üzengiler*; 3. Kayış yerleri büyük bir tabla halinde olan *üzengiler*. Her üç tip üzengilerde Macaristan’daki Avar ve Macar üzengilerine çok yakın bir şekilde benzemektedir. Tanrı Dağları ve Çu Vadisi’nde birinci ve üçüncü tip *üzengilere* rastlanmaktadır³⁸⁸.

d) Yular

Yular, bilindiği üzere ipten yapılır. Bu ipin maddesini pek çok yöre de kendir teşkil eder; başlığının herhangi bir yerinde bağlantı olmadığı gibi alınsalığı da yoktur; sapı burunsalık’ın arkasına bağlanır. *Yular* saplarının uzunlukları, 120–150 cm olmak üzere bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bunlara yani *yular* saplarına Anadolu’nun birçok yerinde cılbır(ve cılbır, cılbır) denilir ki aslı Moğolca bir kelimedir. *Yular* atın başından hemen hiç çıkarılmaz. At gemli olduğu zaman da yine başında yular bulunur. At gemle sürülürken yuların sapı ön kaşın sol tarafındaki halkaya veya topuza bağlanır yahut hayvanın boynuna dolandır³⁸⁹.

³⁸⁸ Ögel, *İslamiyet’ten Önce Türk Tarihi*, s.162–163.

³⁸⁹ Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, s.56.

2. Diğer Binek Hayvanları ve Yük Taşıyıcılar

Türk kavimlerinin savaşlarda *at dışında, fil, deve, katır, eşek, öküz* gibi hayvanları da binit (ulaşım) ve yük (nakliye) aracı olarak kullandıkları bilinmektedir. Nitekim Gazneli devletinin ordularında çok sayıda fil bulunmaktaydı. Bir kaynak eserde, Gazneli ordusunda “1700 kadar fil” bulunduğunu belirtilmiştir³⁹⁰. Fillerin ordudaki foksionu öncelikler sultan ve başkumandan için binek hayvanı olarak tercih edilmeleri idi. Sutan Mesud hemen hemen bütün seferlerinde file binmiş, savaş meydanlarında fil üzerinde bulunduğu halde ordusu merkezinde yer almıştır.³⁹¹

Gaznelilerin savaşlarda kullandıkları fil sayısının sefere göre farklılık gösterdiği bilinmektedir. Nitekim Dandanakan Savaşında orduda 12 filin varlığından söz edilirken, Ulya-Abad savaşındaki fil sayısının 30 olduğu ve yine 429/1038’de Nişabur’un işgal edilmesi üzerine Gazne’den ayrılan Mesud’un ordusundaki fil sayısının ise 30 olduğu görülür.³⁹²

Gazneli ordusunda at ve filin yanında kullanılan diğer bir hayvan da deve idi. Develer genellikle savaş malzemesinin nakledilmesinde kullanılıyordu. Bunun yanı sıra at sıkıntısı çekildiği durumlarda savaş esnasında saray köleleri de binek hayvanı olarak kullanmışlardır ki bu durum Dandanakan savaşında uygulanmış olup deveye bindirilen kölelerin protestosuna sebep olmuştur³⁹³.

Büyük Selçuklular devletinde Sultan Alp Arslan devrinde, yük hayvanı olarak devenin, attan daha fazla kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Gence Hükümdarı Fazlûn, Alp Arslan’a 1000 hediye etmişti. Hâlbuki Tuğrul Bey

³⁹⁰ Merçil, Erdoğan, “Gazneliler”, **DiA**, XIII, İstanbul, 1996, s.483.

³⁹¹ Harp esnasında fillerin binek hayvanı olarak kullanılmalarının yanında çok daha önemli sebeplerle kullanıldıkları Beyhaki’nin ifadelerinden anlıyoruz ki bunlar şu şekilde sıralanabilir: Savaşta filler ilk sıraya yerleştirilerek düşman tarafın morali bozuluyordu. Tıpkı kale muhasaralarında silahlar gibi surları yıkmak için kullanıldığı gibi . Nitekim Rey’in müdafaası ve Kakûyîlere karşı taarruz için Hâce Busahi Hamduyi kumandasında takviye güç olarak gönderilen orduda duvar yıkmak için eğitilmiş 5 erkek 5 dişi fil bulunmakta idi. Ormanlık arazilerde yol açmak için, 426/1035’deki Gurgan ve Taberistan seferinde Mesud’un ordusunda bu amaçla kullanılan 10 fil vardı. Ordu kumandanı veya ordu kethüdasının rahatlıkla savaşın seyrini takip edebilmesi için de kullanıldığı gibi. Büyük miktarlardaki silah hanenin nakli için de kullanılıyordu. Bkz. Nuhoğlu, **a.g.t.**, s.347-348.

³⁹² Nuhoğlu, **a.g.t.**, s.349.

³⁹³ Nuhoğlu, **a.g.t.**, s.353.

zamanında yük hayvanı olarak öküz başta geliyordu. Bunu eşek takip ediyordu. Yük nakli için at çok ender kullanılıyordu³⁹⁴.

Türkiye Selçukluları devrinde de devenin nakil vasıtası olarak kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Şöyle ki Alâü'd-dîn Keykûbâd döneminde gerçekleşen Âmid kuşatması sırasında demircilere yaptırılan iki, üç, beş ve on men ağırlığındaki mancınık güllerinin develer aracılığıyla Âmid'e nakledildiğinden bahsedilmektedir³⁹⁵.

Harezmşah ordusunda ise yük nakli için atın yanında öküz ve eşeğin kullanıldığı görülmektedir. Celâlü'd-Dîn Mengüberti, Hindistan'da iken, Delhi Hükümdarı Şemsü'd-dîn İl-Tutmuş, Kabaca ve onların müttefiki Hint hakimlerinin ittifak yaparak harekete geçtiklerini haber aldığı anda, İran'dan gelip kendisine katılan emirlerin teşvikiyle, İran'a dönmeye karar vermişti akabinde Hindistan'ı terk ederken kötü iklim şartları sebebiyle askerlerinin büyük bir kısmı ölmüş ve beraberinde öküz ve eşeklere binmiş 4000 kişi ile Kirman'a varabilmişti³⁹⁶.

Memlûkler devrinde, develerle malzeme nakli ile ilgili verilebilecek en ilginç örneklerden birisi 1273 yılında bir Moğol birliğinin(Fırat'ın kıyısındaki) Bire mevkiine vardığını öğrenen Memlûk Sultanı ez-Zâhir Baypars'ın uygulamasıdır. Sultan Baypars o sırada bulunduğu Dimaşk'tan hızla Humus şehrine yürümüş ve bu civardaki Kadeş gölünde ne kadar balıkçı varsa bunların kayıklarını develeri üzerinde Fırat kıyılarına naklettirmiştir. Sultan Baypars'ın amacı bu kayıklardan nehrin üzerine yüzer köprüler kurmak suretiyle nehrin diğer yakasına en hızlı biçimde geçebilmektir³⁹⁷.

Memlûk ordusunda arabaların çekilmesi gibi işlerde ve çok istisnai hallerde binmek için öküz ve su sığırı gibi büyük baş hayvanlar da kullanılmaktaydı. Yine katır da, Memlûkler devrinde rüesâ, ulemâ, vüzerâ gibi devlet ricalinin kullandığı bir hayvandı. Renkleri de at renkleriyle aynı olurdu³⁹⁸.

³⁹⁴ Köymen, **Büyük Selçuklu Tarihi**, c.III, s.293.

³⁹⁵ İbn Bibi, c.I, s.447.

³⁹⁶ Taneri, **Celâlü'd-Dîn Harezmşah ve Zamanı**, s.34.

³⁹⁷ **Baypars Tarihi**, c.II, s.18

³⁹⁸ Çetin, **Memlûk Ordusunda Askerî Teşkilat**, s.258,259.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİYASİ VE SOSYAL HAYATINDA SİLAH VE TECHİZÂT

A) HÂKİMİYET VE HÜKÜMDARLIK SEMBOLÜ OLARAK SİLAH

Türklerde hâkimiyet anlayışının, çağdaşları sair milletlerden (Çin, İran, İslam) ayrı ve dikkate değer bir mahiyet gösterdiği bilinmektedir³⁹⁹. Gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamî dönem Türk devletlerinde, saltanatın kudret ve kuvvetini simgeleyen diğer “emrediciler”den ayıran bir takım alâmetler kullanılmıştır. Nitekim “*İbn Haldun*, “Sultanı diğerlerinden ayırt eden bir takım alamet ve kıyafetler vardır. Bu alâmet ve kıyafetler sultana mahsus olup, sultanı bunlarla tebaasından devlet ricalinden ve hanedanın öteki şahıslarından ayırır.”⁴⁰⁰ demektedir. Hükümdarlara mahsus bu alametler zamana ve kültürel muhite göre farklılık göstermektedir. Savaşçı bir kavim olan Türkler için yaşayış, düşünüş, inanış ve bunların birbiri üzerindeki tesirleri hususunda hâkimiyet alameti olarak silahların ve özellikle ok, yay⁴⁰¹ ve kılıcın önemi büyüktür.

Türklerde hükümdarlık alametlerinde, ok ve yay kullanımı, çok önceki tarihi dönemlere kadar inmektedir. Nitekim “Oğuz Han zamanında altın uçlu ok ve yay vardı. Oğuz iki altın uçlu ok ve yayını kendisinin işareti olmak üzere Yüz Kanglı atlısına vermişti. Kanglılar gittikleri her vilayete bunları götürünce halk kendisine ve hayvanlarına yiyecek ve içecek vererek gereken hizmeti ve hürmeti gösteriyordu”⁴⁰².

Çok meşhur bir rivayete göre “Oğuz’un altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Babaları Oğuz, yay’ı üçe

³⁹⁹ Erdoğan Merçil, **Selçuklular’da Hükümdarlık Alametleri**, TTK Yay., Ankara 2007, s.1.

⁴⁰⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, (Haz. Süleyman Uludağ), c.I, Dergah Yay., İstanbul 2007, s.509.

⁴⁰¹ Osman Turan, “Türklerde Hukukî Bir Sembol Olarak Ok”, **Belleten**, Cilt IX, Sayı 35, Temmuz 1945, TTK Basımevi, Ankara s.305–318.

⁴⁰² Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı (Reşîdü’l-dîn Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)**, Kayı Yay., İstanbul 1972, s. 27.

parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç ok'u da küçük oğullarına verdi. (Daha sonra)şöyle kararlaştırıldı. Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme “Bozok” densin... Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lakabı da”Üç ok” olsun. Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından kim gelirse beraberce temâcamîşî’a⁴⁰³ kılsınlar: “Biz hepimiz bir soydanız” deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştı: Yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve ordu da sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tabi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde tamamlayıp buyurdu ki “Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurt, eğer Kün o zaman sağ ise onundur.”⁴⁰⁴ Bundan anlaşılacağı üzere üzere Oğuzlarda yay ve ok yabguların hükümdarlık alametidir⁴⁰⁵.

Büyük Selçuklular döneminde de, yayın hâkimiyet alameti olarak kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur. Bu dönemde devletin sembolü haline gelen yay Selçuklu çetirlerinde, sikkelerinde, ferman ve *tuğralarında* kullanılmıştır. Selçukluların Dandanakan Savaşı’ndan sonra komşu ülkelere ve Abbasi halifesine gönderdikleri fetihname ve mektupların başında tuğra olarak çekilmiş ok ve yay işaretlerinin bulunduğu bilinmektedir⁴⁰⁶. Yine, Selçuklu devletiyle Bizans arasında 1049–50 yıllarında yapılan barış görüşmeleri sırasında Bizans imparatorunun bir dosluk nişanesi olarak İstanbulda tamir ettirdiği caminin mihrabına ok ve yay işaretlerini koydurduğu bilinmektedir⁴⁰⁷. Bunlarda başka Büveyhî tehdidi karşısında 1055 (447)

⁴⁰³ Zeki Velidi Togan’ın, Oğuz Destan’ından aynen alınmıştır. Ne manaya geldiğini bilemiyoruz.

⁴⁰⁴ Togan, **Oğuz Destanı (Reşidü’l-dîn Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)**, s.48; W.Bang ve R.rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, İÜEF Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936, s.33.

⁴⁰⁵ Sümer, **Oğuzlar**, s.86,205. Bahaddin Ögel’e göre Oğuz Destanı’nda ok’a hükmeden yay, göğü, gök yuvarlağını temsil eder. Altın yayın, Oğuz Han’ın gökten inen karısından olan çocuklarına verilmesi tesadüf değildir. Böylece gökle yay arasında bir bağ kurulmuş ve göğün kapsayıcısı, üstün niteliği büyük oğullara verilmiştir. Bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, c.I, TTK Yay., Ankara 2003, s.142-143; İşte yayla gök arasındaki bu ilişki, Türklerde ilk devirlerden beri mevcut olan dünya hakimiyeti veya dünya devleti kurma fikrinin göstergesi olup yayı, dünya hakimiyetinin bir sembolü haline getirmiştir. Aynı yazar, **Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Başbakanlık Basım evi, Ankara 1982, s.39.

⁴⁰⁶ Ebu’l Ferec, I, s.298; Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.106.-

⁴⁰⁷ Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, s.392.

yazında Bağdat'a davet edilen Tuğrul Bey'in, Halife'ye gönderdiği mektubun başında *ok ve yay* işaretlerini havi *tuğrası* dikkat çekmektedir⁴⁰⁸.

Kirman Selçuklu Devleti kurucusu Kavurt'un tuğrası da isim ve elkâbı üzerine konan *ok, yay ve yaycıktan* oluşmaktaydı. Onun Kirman'da yaptırdığı binalara da bu tuğralar konulmaktaydı. Ayrıca Kavurt 'un çetinin üzerinde de *ok ve yay* resmi bulunuyordu. Melik Kavurt, sultan-Şah ve Turan Şah'ında sikkelerinde de *ok ve yay* işaretleri kullanılmıştır⁴⁰⁹.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzed-Dîn Keykâvus Antalya'yı ikinci defa feth ederek (1216), şehre törenle girdiğinde kolunda bir "*yay*" bulunuyordu⁴¹⁰.

Türkiye Selçuklularında *ok ve yay'ı* Moğol hâkimiyeti döneminde kağanların sultanlara gönderdikleri hükümdarlık alametleriyle ilgili eşyalar vasıtasıyla da tespit ediyoruz. Batu (Sayın)Han, Sultan Gıyâsed-Dîn II. Keyhusrev'e hükümdarlık alâmetleri olan *ok ve yay* (kiş u kurban), *kılıç, mızrak, kaftan, süslü külâh ve yarlıg* göndermiştir⁴¹¹. Yine Moğollardan Sultan II. İzzed-Dîn Keykâvus'a incili kaftan, külâh, *ok ve yay* yollanmıştı. Bütün bunlar Türkiye Selçuklularının *ok ve yay'ı* çöküş dönemi olmasına rağmen, hükümdarlık alameti olarak kullanıldıklarını göstermektedir⁴¹².

Türklerde hakimiyet ve hükümdarlık sembolü olarak kılıç da kullanılmıştır. Bu konuda en etkileyici örnek Avrupa Hun hükümdarı Attila'dır. Hunlar etrafında Attila hakkında oluşan efsaneye göre Attila, Batı Âlemi tarafından Hristiyanları cezalandırmak üzere gönderilmiş Allah'ın *kılıcı ve kamçısı* olarak nitelendirilmiştir. Efsaneye göre, "İskitlerden beri tanınan ve savaş tanrısı "Ares'in *kılıcı*(bazı efsanelerde Mars'ın kılıcı) diye adlandırılan kutsal bir kılıc vardı bütün Kuzey kavimlerinin inançlarına göre, bu *kılıç* kimin eline geçerse yeryüzünün hakimi olacaktı. Yine onların inançlarına göre, bu *kılıcın* keskin yeri dışarıda ve sapı toprağa gömülü olarak bozkırlardan

⁴⁰⁸ Ebul Ferec, c.I, s. 305.

⁴⁰⁹ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları**, TTK Yay., Ankara 1989, s.41, 149-151, 153.

⁴¹⁰ İbn Bibi, c.I, s.166.

⁴¹¹ İbn Bibi, c.II, s.84.Turan, Batu Han'ın bu oku Selçuklu Sultanını huzura davet için göndermiş olması ihtimalini zikretmektedir.

⁴¹² İbn Bibi, c.II, s.128.

birinde duruyordu. Attila'nın çobanlarından biri bir gün, iki yaşlarında bir düvenin ayaklarından kanlar boşaldığını ve topallayarak gittiğini gördü. Ne olduğunu anlamaya çalışırken sapından yere gömülü bir kılıç gözüne ilişti. *Kılıcı* aldığı gibi, hemen Attila'ya götürdü. Attila *kılıcı* görünce, kaderin kendisine güldüğünü anladı. Bundan sonra da, dünya hâkimiyetinin kendisine Tanrı tarafından verildiğini kalbinden ve kafasından çıkarmadı. Attila'nın bundan sonraki hareketlerinde hep bu kaderini yerine getirmek için çaba sarf ettiği ve ulaştığı, hiç kimsenin gözünden kaçmadı.”⁴¹³

Orta Çağ Türk İslam devletlerinde de kılıçla hükümdar arasında sıkı bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle Abbâsî halifelerinin Selçuklu sultanlarına kılıç verdiklerini tespit ediyoruz. Nitekim Halife el-Kaim bi-Emrillâh Musul seferinden başarıyla dönen Tuğrul Bey'i kabul ettiğinde, sultana altınla bezenmiş bir *kılıç* (*sejf*) kuşatılmıştı. Halife daha sonra önünde duran bir diğer *kılıcı* kuşattı, “İki *kılıç* kuşatmakla iki devletin idaresini uhdesine tevdi etmişti”. Burada iki devletle muhtemelen Abbâsî ve Selçuklu devletleri kastedilmiş olmalıdır. Ardından Tuğrul Bey'e “Melik el-Maşrık ve'l-Mağrib” diye hitap (Ocak 1058) etti⁴¹⁴. Yine Melikşah'ın Bağdat'a birinci ziyaretinde tertiplenen bir resm-i kabulde Halife Muktedî Billâh Selçuklu sultanına iki *kılıç* (*sejfeyn*) kuşatmıştı.

Sultan Berkiyaruk ile Muhammed Tapar beş kez saltanat mücadelesi için karşı karşıya gelmişlerdi. Her ikisi üçüncü defa karşılaşmadan önce Muhammed Tapar ve kardeşi Sencer Bağdat'a gitmişler (23 Ekim 1101). Mustazhir onları huzura kabul ederek taç, bilezik ve iki kılıç kuşatmıştı⁴¹⁵.

Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillâh., Ömer b. Muhammed es-Suhreverdî'yi Türkiye Selçuklu tahtına yeni oturan I. Alâüd-Dîn Keykubad'a elçi olarak Konya'ya göndermişti. Abbasî elçisi Suhreverdî Halife tarafından I. Alâüd-Dîn

⁴¹³ Sándor Eckhardt, “Efsanede Attila”, *Attila ve Hunları*, (ed.Gyula Németh, Terc.Şerif Baştav), DTCF Yay., Ankara 1982, s.130,131; Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s.78. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.79.

⁴¹⁴ Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri*, s.236; Abdülkerim Özaydın, “Kaim Bi-emrillâh”, *DİA*, c.XXIV, İstanbul,2001, s.210. Ancak burada tek bir kılıçtan söz edilmektedir.

⁴¹⁵ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi(498-511/1105-1118)*, TTK Yay., Ankara 1990, s.27.

Keykubad'a saltanat menşuru ve padişahlık hi'latı yanında bir sultanlık *kılıcı* (hüsâm-ı tacdârî) sunmuştu⁴¹⁶.

Harezmşah devletinde de, hakimiyet ve hükümdarlık sembolü sultanlara kılıç kuşatıldığı bilinmektedir. Şöyle ki Sultanların kendi hakimiyet sembolleri olan kılıçlarını veliaht olarak tayin ettikleri oğullarına kuşattıklarına dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim Harezmşah Alâüd-dîn Muhammed ölümünden birkaç gün evvel beraberinde bulunan oğulları Celâlû'd-Dîn, Akşah ve veliaht Uzalg-Şah'ı çağırarak hanedanın sarsılan temelini yıkılmak üzere olduğunu söyledi ve "Mengüberti'den başka öcünü alacak, bu hakareti silecek oğlum yoktur, onu halef nasbediyorum. Kendisine itaat ediniz" diyerek kılıcını eliyle Celâlû'd-Dîn Mengüberti'nin beline bağladı⁴¹⁷.

B) TÂBİLİK, (BAĞLILIK) VE DAVET SEMBOLÜ OLARAK SİLAH

Türkler *ok* ve *yayı*, bir savaş araç-gereci olmasının yanında, önemli bir kültür unsuru olarak kabul etmişler ve bu silahlar etrafında birtakım teamüller oluşturarak siyasî ve hukukî sembol olarak da kullanmışlardır. Türklerde *ok'un yay'a tâbi* olması veya *yay'ın ok'u* sevk ve idare etmesi dolayısıyla *yay* hâkimiyeti, hükümdarı; *ok* tâbiyeti ve tâbileri temsil eden bir sembol mahiyetini almış ve her ikisi birlikte devleti ve istiklali gösteren bir alâmet telakki olunmuştur. Biz burada *ok'un* tabiiyet, bağlılık ve davet sembolü olarak kullanılması ve bu münâsebetle kabile teşkilatındaki rolü üzerinde duracağız.

Çin Kaynaklarına göre Göktürkler, oklara göre bir takım zümrelere ayrılıyordu; yani bir *ok* bir kabileyi gösteriyordu. Bu kaynaklar aynı zamanda okun tabilik ve esareti, *yay'ın* da metbûluk ve üstünlüğü ifade ettiğini yazarlar. Şarktaki kağanlara bağlı olup başlıca on boydan ibaret olan garbî Göktürklerle, Çin kaynakları Çince tercümesiyle on-ok kavmi adını

⁴¹⁶ İbn Bibi, c.I, s.248–249.

⁴¹⁷ Taneri, *Celâlû'd-Dîn Harezmşah ve Zamanı*, s.20; Kafesoğlu, *Harezmşah devleti Tarihi (485–618/1092–1221)*, s.283.

veriyorlardı. Bunun sebebi olarak da 635 yılında on kabileye ve yahut on idari kısma ayrılan ve her birinin başında şad, çur, sagun(se-kin) unvanlarını taşıyan Batı Göktürklerinin her bir başbuğuna kağan tarafından, bir *ok* gönderilmiş ve bundan dolayı bunlara *On-ok* kavmi denilmiştir⁴¹⁸. Çinlilerin batı Göktürklerine verdikleri *On-ok* adı, Orhun kitabelerinde bu on kabile hakkında bir kavim adı olarak “*On-ok bodunu*” olarak kullanılmakta olup, Çinlilerin bu adlandırması, kitabelerdeki bu kayıtların Çinceye tercümesinden ibaret olması muhtemeldir⁴¹⁹.

Çin Kaynaklarının *oku* tabiiyet sembolü olarak zikrettiklerine dair yukarıda temas ettiğimiz kayıt yanında anlatılan şu vaka da bu bakımdan ehemmiyetlidir: 928’de, Göktürklerin bir kolundan gelen Şa-t’oların hakanı bir isyanı bastırınca bu haber üzerine bir Çinli vali kendisine bir *ok* gönderiyor; hakan da buna karşılık valiye *ok* gönderiyor. Bunu kaydeden Çinli müellif *ok* göndermenin barbarlarda bir itimat sembolü olduğunu fakat adete göre hiçbir zaman bir valinin hakan’a *ok* göndermediğini, bilakis hakan’ın valilere gönderdiğini kaydeder ki bununla Türk âdetine vâkıf olmayan valinin yanlış hareket ettiğini ve *ok’un* bir tabiiyet sembolü olduğunu açık bir şekilde ifade etmiş olur⁴²⁰.

Gyula Németh’e göre “*Oğuz*” adının manası Türkçede aynı zamanda kabile (bir siyasi kuruluşa bağlı kabile) manasına gelen “*ok*” sözünün eski Türkçedeki çoğul eki “*z*” ilavesiyle türemiş (*ok-uz*) olup kabileler demektir. Gyula Németh’in bu izah tarzının bazı itirazlara rağmen doğru ve Türk tarihinin sosyal ve siyasi gelişmesi bütünü içinde ele alındığı takdirde tutarlı

⁴¹⁸ Bahsi geçen Çin kaynağındaki (T’ung Tien, 199, 178a) kayıt şu şekildedir: “Aniden onun (İşbara’nın) ülkesi on boya bölündü. Her boy bir kişi tarafından idare ediliyordu. Unvanları “on şad” idi. Her şad’a bir ok sunuldu. Bu sebeple isimlerine on ok dendi. Aynı zamanda on ok sağ ve sol olmak üzere iki yan gruba ayrıldı. Bir tarafa beş ok yerleştirildi. Onun sol tarafındaki gruba beş Tuo-lu (liu) boyu dendi ki beş büyük çorluk halinde tesis edilmişler, bir çor bir ok idare ediyordu. Onun sağ tarafındaki grubun unvanı beş Nu-shih-pi idi ve beş büyük erkinlik şeklinde tesis edilmişlerdi. Bir erkin bir ok idare ediyordu. Hepsinin tek unvanı On Ok idi. Bundan sonra bir ok bir boy olarak kendini ilan etti. Büyük okun başı büyük başbuğ oldu. Beş Tuo-lu boyu Sui-ye’nin doğusunda beş Nu-shih-pi boyu Sui-ye’nin (Tokmak) batısında ikamet ederdi. Kendilerine on kabile boyu unvanını verdiler.” Taşağıl, **Gök-Türkler**, c.II, s.93; Hüseyin Namık Orkun, **Türk Tarihi**, Akba Yay., Ankara 1946, s.18, 122.

⁴¹⁹ Osman Turan, “Türklerde Hukukî Sembol Olarak Ok”, **Belleten**, c.IX, sayı:35, Ankara 1945, s.306.

⁴²⁰ Turan, **a.g.m.**, s.308-309.

olduğu bellidir. Oğuz kelimesinin Çinceye “kabile” diye tercüme edilmesi de bu görüşü destekler⁴²¹.

Yine *ok'un tabilik, yay'ın da metbuluk* ifade eden bir sembol haline gelmesi, milli telakkilerin bir yansıması olan Oğuznamede daha açık olarak görülmektedir: “... <Biz hepimiz bir soydanız> deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştırdı: yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tayin etti.”⁴²² Bundan başka Dede Korkut'ta İç-Oğuz'un Dış-Oğuz'a nazaran daha üstün bir mevkie sahip olduğunu gösteren tasvirler de ok ve yay arasında tasvir edilen münasebetlere tamamen uygundur.⁴²³

Okun tâbiyet özelliğinden kaynaklanan bir diğer vasfı da “davet” sembolü olarak kullanılmasıdır. Orhun Âbidelerinden Divanı Lûgat-ı Türk'e⁴²⁴ ve eski Osmanlıcaya kadar bütün Türkçe metinlerde “*okumak*” mastarı bugünkü mânâsıyla birlikte “*çağırmak, davet etmek*” ve “*okuşmak*”da “*çağırışmak*” mânâlarına gelmektedir. Şu halde Göktürk Kağanının her kabile başbuğuna yahut her idarî makama bir *ok* göndermesi, bu liderlerin hükümdarın tâbileri olduğunu gösterdiği gibi, tâbiliğin siyasî ve hukukî gereği olarak, bir sefer veya herhangi bir toplantı için kendilerini davet ettikleri anlamına da gelmektedir. Bu davet karşısında idareleri altındaki kuvvetleri toplayan boy liderleri, hükümdarın istediği yere gitmek zorundadırlar. Nitekim kitabelerde Bilge Kağan'ın Beş-balık seferinden (714) bahsolunurken, metnin eksik olmasına rağmen “*Okığlı*”⁴²⁵ *kelti*⁴²⁶. *Biş balık anı üçün ozdı*”⁴²⁷ ifadesi ibarenin gösterdiği üzere “okunmuş, *ok* gönderilmiş olanlar yani çağırılan

⁴²¹ Oğuz adının manası hususunda daha geniş bilgi için bkz. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.150, 151, 152, 230.

⁴²² Togan, **Oğuz Destanı (Reşîdü'd-dîn Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)**, s.48.

⁴²³ Turan, “Türklerde Hukukî Sembol Olarak Ok”, s.314; Gökyay, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, s. 133–138.

⁴²⁴ DLT, I/186,197;II/333;III/254.

⁴²⁵ DLT, I/197;II/333;III/254.

⁴²⁶ DLT, II/195.

⁴²⁷ Necip Asım Yazıksız, **Orhun Âbideleri**, Matba-i Amire, İstanbul,1340, s.84, 146, 147.

imdat kuvvetleri geldi” demektedir ki bundan sonra gelen “bu sayede şehir kurtuldu, ifadesinin manası anlaşılır⁴²⁸.

Ok'un davet sembolü olarak kullanılmasının, yukarıda bahsettiğimiz yay ile *ok* arasındaki ilişkiden, diğer bir ifade ile metbû-tâbi arasındaki münasebetin doğurduğu hukuktan kaynaklandığı görülmektedir. Bu konuda birçok örneklere rastlanır. Sözelimi Çin'de kurulan To-pa (Tabgaç) Devletinin hükümdarı Mo-ti'nin, devlet büyüklerine ok vererek nasihatlerde bulunduğu bilinmektedir. Uygurların cediti olan Kao-kiu'lerin reisi de To-pa Devletine iki okla birlikte hediyeler göndermiştir ki bu olayı Kao-kiu reisinin o tarihlerde (491) zayıf düşen To-pa'lar karşısında kendini üstün telakki ettiği şeklinde yorumlamak mümkündür⁴²⁹.

Türklerin *ok'u* bir tâbiyet ve davet sembolü olarak İslami devirde de kullanmaya devam ettiklerine dair birçok kayda tesadüf edilir. Buna dair bilgilerimiz ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılara kadar çıkmaktadır. Gazne Sultanı Mahmud'un tarihçisi olan 'Utbî, Târih-i Yemînî de anlattığına göre, Karahanlı hükümdarı İlig Han Samanîler ülkesini bölüşmek için Sultan Mahmud'a yaptığı teklife red cevabı alınca onunla savaşa hazırlandı. Bu münasebetle memleketin her tarafına, kabilelere oklar göndererek büyük bir ordu topladı. Bu kayıt, Türk ananelerini kuvvetli bir şekilde muhafaza eden, Karahanlılarda hükümdarın, eski âdete göre tabi boylara ok göndermek suretiyle sefere çağırdığını açıkça gösterir.

Büyük Selçuklular dönemine ait bir kayıta İsrail (Arslan Yabgu) ile Gazneli Sultan Mahmud arasında geçen bir konuşması anlatılır. Buna göre Sultan Mahmud, kendisiyle görüşme yapmak üzere huzura gelen İsrail şerefine bir ziyafet düzenler ve bu ziyafet esnasında İsrail'in gücünü sınamak üzere, “Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz?” diye sorar. İsrail silahdarından bir yay alarak, gençliğinin gururu ve şarabın neşesiyle “ ne zaman bu yay'ı kavim ve kabilelerime gönderirsem 30 bin süvari at biner”. Bu cevap Sultan'ı çok şaşırtır. Onun üzerine bir defa daha

⁴²⁸Turan, **a.g.m.**, s.308. Thomsen bunu “çağırma için geldi, bu sayede şehir kurtuldu” tarzında tercüme etmiştir ki bu ne kelimenin ne de cümlemin gidişi bakımından manaya uygun gelmez. Orkun, **ETY**, s.62.

⁴²⁹ Turan, **a.g.m.**, s.309.

“eğer daha fazla gerekirse, ne tedbir alırsınız?” diye yeniden sorunca İsrail silahlardan bir *ok* alarak “bunu gönderirsem, 10 bin kişi daha at biner” der. Aynı şekilde bir defa daha sorunca İsrail, iki ok daha ayırır, ve her bir *ok*’a 10 bin kişi gelir” der. Sultan bu söz üzerine çok endişelenir. “Bir kimse elbise ve maaş vermeden bir *yayla* ve üç *okla* 60 bin süvariye hazır hale getirebiliyorsa onu hor görmemek gerekir” der. Sultan Mahmud yakınlarıyla görüş alışverişinde bulunduktan sonra İsrail ve maiyetini tutuklatarak hapsedilmelerini emreder⁴³⁰.

Selçuklular dönemine ait başka bir kayıta da, Hârezmşâh Atsız, Kara Hıta muharebesinden sonra, sultan Sancar’a karşı ayaklanınca sultan ona: “Melikin atının ayakları rüzgâr kadar çabuk olsa da benim atımın ayakları topal değildir; sen buraya gelmezsen ben oraya gelirim; cihanın sahibine dünya dar değildir”⁴³¹ manasını ifade eden bir beyit ile *ok* göndermiştir. Bununla Sultan Sancar, maruf ananenin gösterdiği veçhile, her halde Atsız’ın kendisine tabi olduğunu ve gelip itaat etmesini istediğini kastetmiştir. Bunların yanında daha açık bir kayda Artuk Oğulları’nda rastlamaktayız. Artuklu hükümdarı Sokman oğlu Davud’un, lüzum gördüğü zaman, Türkmen kabilelerinin reislerine *ok* göndermek suretiyle onları emrettiği yerde topluyordu. Nitekim İbnü’l-Esîr’in kaydına göre “Artuklu Emîri Rûknü’l-devle Davud’un Türkmenler arasında öyle bir nüfuz ve şöhreti vardı ki onun bir oku onların obalarına gittiği zaman kadın- erkek herkes bu işaretin gelişini ilahi bir takdis sayar; bütün Oğuz boyları yardımına koşar ve derhal 20.000 savaşçı toplanırdı⁴³².

Türk ananeleri, Harezmsahlarda da canlılığını korumaktaydı. Nitekim Harezmsah Hükümdarı Celâleddin Harezmsah, bir devlete karşı sefer kararı alınca, ordusunun komutanlarına yani “han, melik, emir, pehlivanlara⁴³³ ve bazen de “çavuşlara” “kırmızı oklar” göndermekteydi. Bu okları alan birlik

⁴³⁰ Aksarayî, s.7-8; Bu konuya dair farklı varyantlar için bkz. er-Râvendî,c.I, s.88;Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’t- Tevârih*, s.75-76. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, s.85-91; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri*, s.193.

⁴³¹ er-Râvendî, c.I, s.170.

⁴³² Fuad Köprülü, “Artukoğulları”, *İA*, MEB Yay., s.621;Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Turan Neşriyat, İstanbul 1973, s.154,155; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s.384.

⁴³³ Harezmsahlarda öncü kuvvetleri komutanı “pehlivan” unvanı ile anılırdı.

komutanları, sultanın arkasından toplanmak için maiyetlerindeki askerlerle derhal harekete geçmekteydiler. Nitekim Nesevi, Celâleddîn Mengüberti'nin Harput Seferinden bahsederken "Sultan, onlarda adet olduğu üzere kırmızı oklar göndererek başbuğları topladı ve Harput'a doğru hareket etti" demektedir⁴³⁴.

1243'te vukubulan tarihli Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol vesayeti altına giren Türkiye Selçuklu sultanlarına da metbû hükümdar durumunda bulunan Moğol Kağanı tarafından ok gönderildiğine dair kayıtlar mevcuttur. *İbn Bîbî'nin* ifadesine göre Sayın Han'a (Batu Han) elçi olarak gönderilen Şemsü'd-dîn Isfahanî ve beraberindeki heyet, Han'dan kendi komutanlarını kışkırtan ve herkesi imrendiren bir şekilde hüsnü kabul görmüşler ve Batu Han onlarla beraber "cömertliğini göstermek, sevindirip rahatlamak için Sultan (II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev)'a padişahlık nişaneleri olarak ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa külah ve yarlıg" göndermişti⁴³⁵. Aynı şekilde Sultan II. İzzü'd-Dîn Keykâvus tarafından gönderilen Tuğracı Şemsü'd-dîn Mahmud ve beraberindeki heyet de Batu Han'dan hediye olarak Sultan'a gönderilmiş olan hediyelerle birlikte ok ve yay da getirmişlerdir⁴³⁶.

C) TESLİM VE İTAAT SEMBOLÜ OLARAK SİLAH

Eski Türklerde, girdiği mücadeleye başarısızlığa uğrayan kişilerin, "galibin silahının altından geçme veya boynuna silah asma" gibi davranışları aman dilemek anlamına gelmekte olup, her biri birer teslim ve itaat sembolü idi⁴³⁷.

Eski Oğuzlarda, galibin kılıcının altından geçmek, teslim ve itaat sembolü sayılmıştır. Nitekim Dede Korkut Hikâyeleri kahramanlarından

⁴³⁴ Turan, **a.g.m.**, s.310.

⁴³⁵ İbn Bibî, c.II, s.84.

⁴³⁶ İbn Bibî, c.II, s.127,128.

⁴³⁷ Aynı zamanda, külahını çıkarıp koltuk altına almak, kuşağını çözüp boynuna asmak,-İslami dönemde kuşağın yerini kefen almıştır- gibi davranışlarda teslim ve itaat sembolü idi. Abdülkadir İnan, "Eski Türklerde Teslim ve itaat Sembolleri", **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1968, s.331.

Bamsı Beyrek'e karşı suçlu olan Yalancık, Beyrek tarafından öldürölmek üzere iken, ayağına düşüp kılıcının altından geçmiş, Beyrek de onun suçunu bağıřlamıřtır⁴³⁸.

Selçuklular döneminde kılıcın, teslim ve itaat sembolü olarak kullanıldığı görölmektedir. Sultan Mahmud bin Muhammed, emirlerin teşvikiyle, amcası Sultan Sancar ile yaptığı savaşta hezimete uğrayarak İsfahan'a gelmiş ve ümerâ ile meşveret ettiğı sırada herkes mertebesine göre bir şeyler söyleyip "tekrar ordu toplayalım ve Sultan Sancar ile savaşalım" derken Surhak adında biri ise söz alarak "Her ne kadar benim meşveret mertebem yok ise de bu hanedanın eski kullarındanım Benim görüşüme göre yapılması gereken, kılıç ve kefen ile amcanızın huzuruna gitmenizdir" demiřti⁴³⁹.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, 1152 yılında, Danişmedli Meliki Zülkarneyn'in elinde bulunan Malatya'yı kuşatmıştı. Daha önce iki defa kuşatıp, çeşitli sebepler yüzünden düşüremediğı şehri bu defa almak azminde ve kararındaydı. Sultan Mesud'a karşı koyamayacağını anlayan Zülkarneyn'i, haklı olarak müthiş bir korku sarmış ve daha önceki kuşatmlarda yaptığı gibi Zülkarneyn'in annesi tek başına Selçuklu karargahına gelerek, aynı zamanda dayısı olan Sultan Mesud'un ayaklarına kapanmış ve oğlunu affetmesi için yalvarmıştı. Sultan Mesud yeğeninin yalvarmasına dayanamayarak, bir kere daha kararından vazgeçmişti. Fakat buna karşılık, Zülkarneyn'in huzuruna gelip bizzat itaatini arz etmesini istedi. Bunun üzerine Zülkarneyn, teslimiyet ve olma ve itaat sembolü olarak "kılıç ve kefenini" yanına alıp, sultanın huzuruna çıkmış ve elini öpmek suretiyle itaatini bildirmişti. Sultan Mesud da sözünde durarak, kendisine tâbi (vassal) olması şartıyla Malatya'yı Zülkarneyn'ne bırakmıřtı⁴⁴⁰.

Türkiye Selçuklu Sultanı, I. İzzeddin Keykavus'un ölümlünün ardından devlet büyükleri, Alâedd-Din'in saltanat tahtına oturması konusunda görüş

⁴³⁸ Gökyay, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, s.52.

⁴³⁹ Reşidü'd-Din Fazlullah, **Cami'ü't-Tevârih**, s.168–169.

⁴⁴⁰ Ebû'l-Ferec Tarihi, c.II, s.39. Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)**, c.II, Karam Yay., Çorum 2003, s.145; Aynı yazar, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, s.224; Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTK Yay., Ankara 2003, s.48.

birliğine varmışlardı. Daha önce Alâed-Dîn Keykubad'ı Ankara'dan Malatya'ya götüren ve bu yüzden kendisine incindiğini hisseden Emîr Seyfeddîn Ayaba, Sultan'a bu haberi vermek için kendisi bizzat gitmek istiyordu. Belki bu şekilde Sultanın hışmından kurtulabilirdi. Malatya'ya doğru yola çıkan Ayaba, Sultan'ın hapsedildiği Güzerprit Kalesine geldiğinde, kılıcını çözüp Kûtval (Kale komutanı)'e vermiş ve Sultan'ın tutuklu bulundurulduğu odaya girdiğinde ağlamaya başlayarak koltuğunun altındaki kefeni çıkarıp boynuna asmış ve kale komutanına teslim ettiği kılıcı sultanın önüne koyarak "Padişahımız bendesi hakkında ne uygunsa onu yapsın" demişti⁴⁴¹.

Kılıç ve kefen'in Harezmşahlar'da da teslim ve itaat sembolü olarak kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Nitekim Sultan Alâeddin Muhammed'in Mâverâü'n-nehr seferi sırasında Otrar melikinin bu şekilde teslim olduğu görülmektedir. Bundan başka Sultan Alâüddin Muhammed'in Semerkand Sultanı Osman'ın biraderi olup Hârezmde bulunan ve kendisinin itimadını kazanmış olan Er-tigin (Ötegin)'i hapsedtirdikten sonra Semerkand'a yürümesi sırasında Harezm ordusuna karşı koyamayan Osman bir elinde kılıç diğer elinde kefenle kaleden çıkarak huzura gelmiş ve itaatini arzetmişti⁴⁴².

Celalü'd-Dîn Harezmşah, Hindistan'da iken Sâdûsân şehri hakimi, Fahru'd-Dîn Sâlârî kabulünde, Sâlârî'nin elinde kılıç ve kefen olduğu halde itaatini arz etmişti⁴⁴³.

Erdebil civarındaki bazı şehir ve kalelerin hakimi olan İzzü'd-Dîn Balaban, Azerbaycan'dan Irak'a giden yolcuları soyuyor ve teb'asına zulüm yapıyordu. Sultan Celalü'd-Dîn meşguliyetinin çokluğu sebebiyle kendisine aksettirilen şikâyetleri neticelendirememişti. Bu meseleyi halletmeye karar veren Celâlû'd-dîn, İzzü'd-Dîn Balaban'ı, Firûzâbad kalesinde birkaç gün

⁴⁴¹ İbn-i Bibi, c.I, s.224. Salim Koca, "Sultan I.İzzeddin Keykavus ile Melik Alâeddin Keykubad Arasında Geçen Otorite Mücadelesi", **Belleten**, TTK Yay., CLIV, sayı:209-211, Ankara 1990, s.942-943.

⁴⁴² Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, s.474.

⁴⁴³ Alâüddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, (çev. Mürsel Öztürk), KB Yay., Ankara 1999, s.347. Taneri, **Celâlüddin Hârizmşah ve Zamanı**, s.30.

muhasara ettikten sonra, İzzü'd-Dîn bir kılıç ve kefenle Celâlü'd-dîn'in huzuruna gelip aman istemiş ve Sultan onu affetmiştir⁴⁴⁴.

D) YAY KİRİŞİ İLE HANEDAN MENSUPLARININ BOĞULMASI

Türklerde devletin başında bulunan hükümdarın mutlak yetkilerine, örf ve hukukuna dayanarak verdiği ceza, şüphesiz ölümdür. Bilindiği gibi ölüm, birisinin hayatına son vermek için çeşitli biçimlerde uygulanan en ağır cezadır⁴⁴⁵. Yay'ın da Türk hâkimiyet telakkisi içinde "hanedan mensuplarının öldürülmesi" ile olan alakası işte burada devreye girmektedir. Türk hâkimiyet telakkisinde bu hakkın belirli bir şahsa değil, bütün aileye ait olması, "ülüş veya ortak hâkimiyet" prensibini beraberinde getirmiştir⁴⁴⁶. Dolayısıyla her hanedan üyesine, -sonucuna katlanmak şartıyla- kağan olma veya mevcut kağanın yerine geçmek için faaliyette bulunma hakkı vermiştir. Bu durum hemen hemen bütün Türk devletlerinde taht kavgalarının görülmesine ve pek çok hanedan mensubunun ölümüne sebep olmuştur⁴⁴⁷.

Taht mücadeleleri ve bu mücadelede mağlup olan tarafın idam edilmesinde, hanedan azasının kanının dökülmemesi esastır⁴⁴⁸. Bunun için taht mücadelesini kaybeden hanedan üyeleri, yay kirişiyle boğulmak suretiyle

⁴⁴⁴ Taneri, **Celâlüd-din Hârizmşâh ve Zamanı**, s.45. Türk ve Moğol ulusları İslamiyet'i kabul ettikten sonra bile asırlarca bu âdeti muhafaza etmişlerdir. Zâhirüddin Babur, Kalât kalesi savaşında kazandığı zaferi ve düşmanın teslim oluşlarını anlatırken "Zünnûn Argun Kalât'ı Mukim'e vermişti. Mukim'in adamlarından Ferruh Argun ile Kara Bulut Kalat'ta bulunuyorlardı. Ok kılıflarını ve kılıçlarını boyunlarına asarak geldiler. Günahlarını bağışladık" diyor. Baburnâme, **Babur'un Hâtıratı**, (Haz.Reşit Rahmeti Arat), KB Yay., Ankara 2005, s.197.

⁴⁴⁵ Feda Şamil Arık, "Türkiye Selçuklu Devletinde Siyaseten Katl (1075–1243)", **Bellten**, LXIII/236 (1999), s.43.

⁴⁴⁶ Mehmet Akman, **Osmanlı Devletinde Kardeş Katli**, Eren Yay., İstanbul 1997, s.113-119.

⁴⁴⁷ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1985, s.186.

⁴⁴⁸ Bununla beraber kılıçla öldürmek suretiyle yani kan dökülerek öldürülmenin daha şerefli bir ölüm şekli olduğuna dair de kayıtlar mevcuttur.1063 yılında Alp Arslan önce azledip daha sonra sürgün ettiği vezir Amîdü'l-mülk Kündürî'nin boğularak öldürülmesini, yedi gün kale kapısına asılmasını emretmiştir. Buna karşılık Amîdü'l-Mülk Kündürî boğularak öldürülmeyi kendisine yakıştıramamış ve gulamlara: "Ben ne ayyâr, ne de hırsızım ki boğulayım, kılıç benim için daha iyidir. O, günahlarımı siler. Çünkü kılıç ile öldürülen kimse şehid olur." Demek suretiyle kanının akıtılarak öldürülmesini istemiş ve infaz bu şekilde olmuştur. İbnü'l-Esîr, X, s.45–46.

idam edilmişlerdir⁴⁴⁹. Ayrıca taht iddiacılarını destekleyip, onların saflarında yer alan üvey kardeş, yeğen, hala gibi ikinci dereceden akrabalarını da, öldürülmedikleri takdirde ileride çeşitli sıkıntılara sebep olabilecekleri göz önünde tutularak bunlara da aynı cezaların verildiğini görüyoruz⁴⁵⁰.

Bu hususta tespit edebildiğimiz ilk örnek Tuğrul Bey devrine aittir. Tuğrul Bey Fâtımîlerin kışkırtması ve Arslan Besasîrî'nin de etki ve desteğiyle kendisine karşı üçüncü kez ayaklanan ve Rey civarında yapılan savaşta yenilerek esir düşen (1059) üvey kardeşi İbrahim Yınal'ı yay kirişi ile boğdurtmuş, aynı savaşta ele geçirilen Yınal'ın kardeşi Ertaş'ın oğulları Ahmed ve Mehmed de aynı akıbete maruz kalmışlardı. Yınal'ın öldürülmesinde gulâm Humar-Tekin de etkili olmuştu⁴⁵¹.

Sultan Melikşah, Kirman Selçuklu Devleti hükümdarı amcası Kavurd'u aynı şekilde boğdurtmuştu. Keza Melikşah Anadolu'da başına buyruk hareket eden Ebu'l-Kasım'ı, görünüşe göre Emir Bozan'a verdiği bir emirle boğdurtmuştu⁴⁵².

Türkiye Selçukluları'nda da hanedan üyelerinin yay kirişi ile boğulduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Nitekim 1116'da Türkiye Selçuklu tahtına çıkan Mesud, daha önce gözlerine mil çekilen, ancak kör olmadığı anlaşılan kardeşi (Melikşah) Şahin-şah'ı, ünlü bir bey olan Elegmon'a yay kirişi ile boğdurtmuştu⁴⁵³. Bu döneme ait başka bir kayıtda II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemine aittir. Şöyle ki Alâ'üd-Dîn Keykubad'ın 1237'de ölümünden sonra veliaht İzzüd-Dîn Kılıç Arslan'ı bertaraf ederek Türkiye Selçuklu tahtına oturan Sultan II. Gıyâsü'd-Dîn Keyhüsrev, hükümdar olduktan sonra bir süre sonra babasının veliaht olarak atadığı üvey kardeşi İzzü'd-Dîn Kılıç Arslan'ı onun kardeşi Rükned-Dîn'i ve bu iki şehzadenin annesi Eyyûbî Hükümdarı Melik Adil'in kızı Gâziye Hatun'u yay kirişi ile boğdurmak suretiyle idam ettirmiştir⁴⁵⁴.

⁴⁴⁹ Fuad Köprülü, "Türk Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti" **THTD**, c.I, Ankara 1944, s.1-4. .

⁴⁵⁰ Arık, **a.g.m.**, s.49.

⁴⁵¹ İbnü'l-Esîr, c.IX, s.489; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, MEB Yay., c.X, s.367.

⁴⁵² Anna Kommena, **Alexiad**, (Malazgirt Sonrası), (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996, s.209 vd.

⁴⁵³ Kommena, **a.g.e.**, s.500. Kesik, **Sultan I.Mesud Dönemi**, s.34.

⁴⁵⁴ İbn Bibi, c.II, s.27.

Aynı âdetin yani hanedan mensuplarının yay kirişi ile idam usulünün, Moğollar'da da mevcut olduğu görülmektedir⁴⁵⁵. Türkiye Selçuklu sultanı Rüknü'd-Dîn Kılıç Arslan, Moğol ümerasıyla birlikte bulunduğu bir sırada Sultan'ın kemerinde asılı olan usta sanatkârların muhtelif diyarlardan Sultan'a hediye olarak getirdikleri birkaç bıçak Moğol emirlerinin dikkatini çekmiş ve bu bıçaklara bakmak için kınlarından çıkarmışlardı. Moğol emirleri bu bıçaklara sadece bakmakla yetinmemiş, onları kullanarak Sultan'ı sıkıştırmışlar ve Pervâne Mu'înü'd'-Dîn Süleyman'a iftira atıp tuzak kurmaya çalışanları teslim etmesini istemişlerdir. Ardından sultan zehirleyerek sıhhatini bozmuşlar ve bir süre sonra da yay kirişi ile boğmak suretiyle öldürmüşlerdi⁴⁵⁶.

E) İSİM VE UNVAN OLARAK SİLAH

Eski Türk topluluklarında silah adları şahıs ismi olarak kullanmıştır. Bunların başında “yay,(*Temür Yalığ*=*Demir Yaylı*) kılıç (*Yalın Kılıç*=*Kınından çıkarılmış kılıç*) ok (*Okçu*), *süngü* (*süngü inal*), *aşuk* veya *yaşak* (*Aşuk Temür*=*Demir Tolgalı*, *Yaşak Baş*=*Tolgalı Baş*), *tura* (*Kan turalı*=*Kan Kalkanlı*)” gibi saldırı ve savunma silahları gelmektedir⁴⁵⁷.

“Yay” ile ilgili unvan ilk defa Oğuz Devletinin ordu komutanı (sü başısı) Selçuk Bey'in babası Dukak'ta görülür. Oğuzlar Devletinin itibarlı bir komutanı olan Dukak, “*Temür Yalığ*” yani “*Demir Yaylı*” unvanı taşıyordu⁴⁵⁸.

Kaşgarlı Mahmud'un bildirdiğine göre Karahanlı hükümdarlarının kullandığı unvanlar biri de “*kılıç*” idi: “*Kılıç Han*”. Ona göre bu “kurduğu, düşündüğü işlerde kılıç gibi kesip atan han” anlamını ifade ediyordu⁴⁵⁹.

⁴⁵⁵ Grigor, **Okçu Milleti Tarihi (Moğol Tarihi)**, s.31.

⁴⁵⁶ İbn Bibi, c.II, s.168-169; Nejat Kaymaz, **Pervâne Mu'înü'd'-Dîn Süleyman**, DTCF Yay., Ankara 1970, s.121. Osmanlı Padişahlarından I.Memed (1413-1421), “Çelebi”nin yanında “Kirişçi” lakabıyla da tanınır. Bkz. Halil İnalcık, “Mehmed I”, c.28, **DİA**, Ankara 2003. s.391.

⁴⁵⁷ Koca, **Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kültür**, s.243.

⁴⁵⁸ Ebu'l-Ferec Tarihi, c.I, s.292. İbnü'l-Esîr, IX, s.361.

⁴⁵⁹ DLT, I/364; Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s.84.

Yine “kılıç” Türkiye Selçuklularında çok yaygın olarak kullanılan şahıs isimlerinden biridir. Mesela Türkiye Selçuklularında “*Kılıç Arslan*” adını taşıyan dört tane hükümdar vardı⁴⁶⁰.

F) YEMİN, SİLAH VE AT İLİŞKİSİ

Arapça kökenli bir kelime olan “*yemin*”in Türkçedeki karşılığı “*ant*”tır⁴⁶¹. Bununla birlikte Dîvânda “*kirtü*” kelimesinin de “*yemin*” anlamıyla kaydedildiği görülmektedir⁴⁶². Yine aynı eserde ant içmek “*andık*”⁴⁶³, ant içtirmek ise “*andgar*”⁴⁶⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Bu kelimelerin –küçük farkla- Türk-İslam devletlerinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yakutlar “*andıgar*”, Çuvaşlar “*antah-*”, Kalmuklar “*andagar*” ve Uygurlar da “*andık-*” kelimesini kullanmışlardır⁴⁶⁵.

Yemin (ant) kelimesinin, erken dönem Türk tarihinde, sadece “devletler, kabileler ve şahıslar arasında dostluk ve kardeşlik kurmak için tatbik edilen merasimleri” ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkler suçlu ile suçsuzu, gerçek ile yalanı ayırt etmek için de “Tanrı yargısı”na müracaat ediyorlar ve bunun için “*kargış*” adı verilen bir tören de yapıyorlardı. Ancak ant töreniyle yapılan dostluk ve kardeşlik sözü/ahdi, “*kargış formülü*”yle de teyit edilmiş olacak ki, daha sonraları *kargış* töreniyle ant töreninin birleşmesine sebep olmuş ve çoğu zaman “*kargış*”tan ibaret olan törene de “*ant*” denilmiştir⁴⁶⁶.

Her toplumda yemin mukaddes bir şey üzerine yapılır. Eski Türklerde de bu böyle idi. Savaşçı bir millet olan Türkler için silah ve atın mukaddes olması çok tabiidir. Türklere ait ant içme merasimiyle ilgili en eski kayıt şu şekildedir:

⁴⁶⁰ İbn Bibi, c.I, s.12, 13, 14; aynı eser, c.II, s.14.

⁴⁶¹ DLT, I/42,459.

⁴⁶² DLT, I/416.

⁴⁶³ DLT, I/42, 243.

⁴⁶⁴ DLT, I/226, 312; III/423.

⁴⁶⁵ Abdulkadir İnan “Eski Türklerde ve Folklorda Ant” **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1998, s.317.

⁴⁶⁶ İnan, a.g.m., s.326.

M.Ö 40 senesinde Hun hükümdarı Hu-han-yeh Çin sefirleriyle bir muahede akdettiği vakit; bir dağ tepesinde beyaz bir at kesmişler ve kanına şarap karıştırarak dostluk akdetmişlerdi⁴⁶⁷. Yine Eski Yunan Tarihçisi Herodotos, İskitlerden bahsederken şu izahatı vermektedir: “İskitler yemin edecekleri zaman büyük bir çömleğe şarap boşaltırlar ve bıçak ile kendilerini yaralayarak kanlarını bu şaraba akıtırlardı. Daha sonra bu kanlı şaraba silahlarını yani kılıçlarını, ok uçlarını batırırlar, bundan sonra da dua edeler yahut böyle bir zamanda söylenmesi âdet olan sözleri söylerler ve en sonunda da kanlı şarabı içerlerdi⁴⁶⁸.”

Göktürklerde de alpler şölenlerde mertebelerine göre sıralanırlar ve “içki kadehi ile savaş tanrısı timsali kılıcı şahit tutarak büyüklerine bağlılık andı içtiklerdi⁴⁶⁹.”

Başta kılıç olmak üzere çeşitli silahlar yapmada kullanılan demir eski Türklerce mukaddes sayılıyordu. Bundan imâl edilen kılıç üzerine yemin etmek de bütün Türklerce umumi bir surette adetti. Nitekim Kaşgarlı Mahmud, demir maddesinde şu satırları yazmaktadır: “Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başkaları, bir insana karşı yemin verdikleri yahut ondan and aldıkları zaman, demire tanzim ettikleri için, kılıcı kınından çıkarırlar, onun önüne koyarlar ve: Bu gök girsin, kızıl çıksın, yani sözümde durmazsam, ahdimi bozarsam, bu demir vücuduma girsin, kızıl olarak yani kanlı bir surette çıksın derlerdi. Böylece kılıç, ile katledilmek, demir tarafından intikam alınmış olmak demektir⁴⁷⁰.”

Silah üzerine yemin etme merasimi Türk destanlarında birçok yerde geçmektedir. Kırgız milli destanı Manas’ın kahramanlarından Alp Yulıy, at sürülerinin iki çobanı ile dostluk yemini yaparken kendisi ile çobanlar arasına bir ok koymuş ve her üçü bu ok üzerine ellerini koyarak yemin etmişlerdi⁴⁷¹.

⁴⁶⁷ Hüseyin Namık Orkun “Eski Türkler Nasıl Yemin Ederlerdi?”, **RTM**, sayı:2, Şubat 1950, s.349–350.

⁴⁶⁸ Herodotos, **Herodot Tarihi**, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, c.IV, İstanbul, 1973, s.70.

⁴⁶⁹ Emel Esin, **Türk Kültür Tarihi-İç Asya’daki Erken Safhalar**, AKMB Yay., Ankara 1985, s.2.

⁴⁷⁰ DLT, I/362.

⁴⁷¹ Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı**, s.13. Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, KB Yay., İstanbul 1976, s.145.

Dede Korkut Kitabında da, “Bir kalede hapsedilmiş olan Türk yiğidi Bamsı Beyrek kendisinden teminat isteyen kıza karşı, şu surette yemin etmektedir. “Kılıcıma doğranayım, okuma sançılayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, Sağlıkla varacak olursam, Oğuz’a gelip seni helalliğe almazsam”⁴⁷². Aynı kaynakta daha açık bir yemin sureti de şu şekilde geçmektedir. “Kan Turalı, kılıcını çıkardı yere çaldı. Kertti, yer gibi kertileyim, toprak gibi savrulayım, kılıcıma doğranayım, okuma sançılayım, oğlum doğmasın, doğarsa on güne varmasın, bey babamın, kadın anamın yüzünü görmeden bu gerdeğe girer isem”⁴⁷³ dedi.

G) ATASÖZÜ VE DEYİMLERDE SİLAH VE AT

Atasözleri, söyleyeni belli olmadığı gibi, halk topluluklarının asırlar boyunca karşılaştıkları olaylardan ve tecrübelerden ders alarak ortaya konan, benimsenen ve sonraki nesillere devredilen sözlerdir⁴⁷⁴. Deyimler ise, toplumdaki insanların yaşam biçimlerini, değer yargılarını ortaya koyan söz birlikleridir. Bunlar toplumların var oluş süreci içerisinde oluşur, kuşaktan kuşağa aktarılır, yeni durumlar ve oluşumlar karşısında da yenileri ortaya çıkabilir⁴⁷⁵. Kısaca atasözü ve deyimler, hayata bakışımızın, değerlerimizin, geleneklerimizin, inançlarımızın söze dönüşmüş biçimleridir.

Türk atasözü ve deyimlerde geçen, silah ve at ile ilgili kavramlar, silahın ve atın Türk milletinin toplumsal hafızasında ne ölçüde yer ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim yazı diline geçirilmiş bulunan atasözü ve deyimler arasında yaptığımız inceleme sonucunda içinde silah ve atın geçtiği birçok atasözü ve deyme rastlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

⁴⁷² Gökyay, **Bugünkü Dille Dede Korkut**, s.40.

⁴⁷³ Gökyay, **a.g.e.**, s.85.

⁴⁷⁴ İhsan Kurt, **Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, KB Yay., Ankara 1991, s. 1-2.

⁴⁷⁵ Yusuf Çotuksöken, **Atasözlerimiz**, Varlık Yay., İstanbul 1988, s.7. Atasözü ve Deyimlerin muhtelif tanımları ve bu hususta daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yılmaz, “Müstahkimzâde ve Durûb-ı Emsâl’nin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı:6, Konya 1999, s.225-271.

Kuş kanadıyla, er atıyla. (Kuş gayesine kanadı ile ulaştığı gibi insan da arzusuna atı sayesinde erişir.)⁴⁷⁶

At binenin, kılıç kuşananın. (Her şey onu gereği gibi kullanmasını ve ondan yararlanmasını bilene ait olmalıdır. Çünkü söz konusu şey, onu kullanan kişinin elinde tam değerini bulur.)

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır. (Her canlı bir gün ölür ancak bir insan, ömrünü topluma yararlı ve verimli işler yaparak geçirirse, öldükten sonra da adı dillerde yaşar ve iyilikle anılır.)

At yiğidin yoldaşdır. (Türkler, atı çok severler. Savaşta ve barışta birçok işlerini onunla yapmışlardır. At yiğitliğin ve soyluluğun simgesidir.)

Atılan ok geri dönmez. (İyi düşünülmeden yapılan işler ve söylenen sözler sonunda geri dönüşün olmayacağı)

Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı.(Olanaklar el verdiğiinde gezip dolaşarak, eş dost edinmek)

Atın dorusu yiğidin delisi. (Atların en iyisi doru renkte olanı, insanların en iyisi de yürekli olanıdır.)

Atına bakan ardına bakmaz. (Aracına iyi bakan ya da görevini tam yapan, kendisi asla kötü duruma düşmez.)⁴⁷⁷

Ok gibi ciğerine işledi. (Çok dokunaklı bir şekilde etkilendi.)

Ok yaydan çıktı. (Geri dönmeyecek nefsine yediremeyeceği bir davranışta bulundu.)

Kılıç kınını kesmez. (Sert ve aşırı yapılı kimsenin yakınlarına zararı dokunmaz)

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan(tüyünden). (İnsan kimle arkadaşlık ederse ondan etkilenip huy kapar)⁴⁷⁸

Kılıç keser kol övünür. (7297)⁴⁷⁹

Aman diyene kılıç kalkmaz. (Mertliğimize sığınıp teslim olan düşmanın canına kıyılmamalıdır.) (236)

⁴⁷⁶ DLT, I/48, 9. Kaşgarlı'nın Divânın'da, "Atasözü", "sav" kelimesiyle ifade edilir. Aynı eser, IV/498.

⁴⁷⁷ Mehmet Aydın, **Geliştirilmiş ve Açıklamalı Atasözleri**, Emek Yay., Ankara, 1995, s.40, 41, 139.

⁴⁷⁸ Ali Dolunay, **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Y. Büyük Dağıtım Yay., İstanbul 1974, s.208.

⁴⁷⁹ **Türk Atasözleri**, c.II, (haz. Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.268.

Okunu atmış, yayını asmış. (Görevlerini yapıp bitirmiş, artık bir iş yapmıyor.) (6361)

Atı eşkin, kılıcı keskin (Her bakımdan üstün, istediğini yapabilir.)(2733)

Süngüsü düşük. (Neşesi etkinliği kalmamış.) (7002)

Gece silahlı, gündüz külahlı (Kimseye sezdirmeden kötülük yapan, ancak bir takım davranışlarıyla kendini iyi bir insan gibi tanıtan kimse) (4576)⁴⁸⁰

At işler, er övünür, yayan erin umudu olmaz⁴⁸¹

At ayağı külük, ozan dili cevük olur⁴⁸².

H) HEDİYE OLARAK SİLAH VE AT

Kaşgarlı'nın Divân'ında, “*yarmakan*, *amuç*,⁴⁸³ *artut*⁴⁸⁴, *bıçış*⁴⁸⁵, *tuzgu*⁴⁸⁶” gibi kelimelerle ifade edilen hediye kavramı, bir nevi dostluk ve teveccüh alameti olarak karşılıklı bir şeyler alıp vermeye denir.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde, hediyeleşmenin, Türkler arasında oldukça yaygın bir gelenek olduğu görülmektedir. Gerek, devletler ve hükümdarlar arasında gerekse, bireyler arasındaki hediyeleşmelerde bazen taltif, dostluk ve iyi niyet gösterisi olarak bazen tâbi-metbû ilişkisinin bir neticesi olarak, bazen ise siyasi bir mesaj mahiyetinde bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır.

Çin yıllıklarında rastladığımız, “Göktürk il Kagan öldü. Yerine oğlu K'o-lo (Kolo), İ-hsi-chi Kağan unvanını alarak tahta geçti. Üçüncü ayda elçi gönderip, Batı Wei Devletine elçi gönderip, 50.000 baş atı hediye olarak

⁴⁸⁰ Ömer Asım, Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I, TDK Yay., Ankara 1984. Atasözü ve deyimlerin yanlarındaki numaralar adı geçen eserdeki sıra numaralarıdır.

⁴⁸¹ DKK, s.41.

⁴⁸² DKK, s.6, 12, 26, 84, 139,145.

⁴⁸³ Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin, yakınlarına verdiği hediyedir. DLT, I/140.

⁴⁸⁴ At ve ata benzer armağan olup Beylere başkalarına verilir. Sonradan bu kelime her türlü armağan için kullanılır. DLT, I/109.

⁴⁸⁵ Büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipek kumaştır. DLT, I/366.

⁴⁸⁶ Yoldan geçen hısımlar veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek anlamındadır. DLT, I/419, 424, III/201.

sundu.”⁴⁸⁷ gibi kayıtlar atın bu devirde sadece savaş teçhizatı değil aynı zamanda kıymetli bir hediye olduğunun göstergesidir.

Yine, Göktürklerin yükseliş devri olarak telakki edilen Mukan Kağan devrine ait bir kayıtta da, Mukan Kağanın, T'u-yü-hun'ların mağlup edilmesinde kendisine yardımcı olan, Çin kumandanı Shih Ning'e tavsiyesinin faydalı oluşundan ve kazandığı başarıdan dolayı verdiği hediyelerin arasında 500 baş at bulunduğu bildirilmektedir”⁴⁸⁸.

İslami dönemde de Türkler arasında hediyeleşmeyle ilgili birçok kayda rastlanır. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Halifen'nin kızıyla evlenmesinden sonra bu evliliğin gerçekleşmesinde büyük emeği geçen veziri Amîdü'l-Mülk Kündîrî'yi hil'atlemiş, onu altınla süslenmiş bir ata bindirerek süslü bir kılıç hediye etmiştir⁴⁸⁹.

Sultan Alp Arslan, Kafkas seferi esnasında Gence'ye indiğinde, Nizâmü'l-Mülk'ün telkiniyle huzura gelerek bağlılığını arz eden Gence Hakimi Fazlûn b. Erbi'l-Esvâr'a hilatler vermişti. Fazlûn da Sultan'a, 1000 deve, 50 at, altın ve gümüş işlenmiş muhtelif cinsten 500 elbise, ağaçları altın ve meyveleri -1.000.000 miskal ağırlığında- yakut ve mücevher olan bir bahçe (bostan) hediye etti⁴⁹⁰. Verdiğimiz izahattan anlaşıldığı üzere, Türkler için maddi değerden çok manevi değere sahip olan at ve silah, bir hürmet belirtisi, iyi niyet göstergesi olarak kullanılmıştır.

Türkiye Selçukluları döneminde de hediyeleşme geleneğinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. II.Rüknü'd-Din Süleyman Şah'ın tahtan uzaklaştırdığı, fakat onun ölümü üzerine 1205 yılında Konya'yı kuşatarak çocuk yaştaki III. İzzü'd-Dîn Kılıç Arslan'ı tahtan indirerek onun yerine Selçuklu Sultanı olan I. Gıyasü'd-Dîn Keyhüsrev, huzuruna gelen yeğeni Kılıç Arslan'ın gönlünü aldıktan sonra ona kemer, külah, altın saplı kılıç, at, katır gibi şahane hediyeler vermişti⁴⁹¹.

⁴⁸⁷ Taşagıl, **Göktürkler**, c.I, s.19,141.

⁴⁸⁸ Taşagıl, **a.g.e.**, s.21.

⁴⁸⁹ Ali Sevim; “İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z Zaman fî Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, **Belgeler**, c.XVIII/22, Ankara, 1997.

⁴⁹⁰ Sevim; “İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z Zaman fî Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alp Arslan Dönemi”, s.24–25.

⁴⁹¹ İbn Bibi, c.I, s.107–108.

II. Gıyasü'd-Dîn Keyhüsrev de Harezmîlilerin Rûm memleketlerine (Anadolu)dönmeleri için İbn Bîbî'nin babası Mecd'üd-Dîn Tercümân'ı elçi olarak görevlendirmiş ve her han için ayrı ayrı meliklere yakışır hediyeler, şahâne hil'atler, altın kınlı kılıçlar ve altın dizginli özel atlar göndermiştir⁴⁹².

Memlûklar döneminde ise, Sultan Baypars tarafından Altın Orda Hükümdarı Berke Han'a gönderilen hediyeler arasında yer alan silahla da oldukça dikkat çekicidir. 1262 yılında Berke'nin gönderdiği elçileri kabul eden Baypars'ın bu elçilerle beraber Berke Han'a gönderdiği hediyeler, Rûknü'd-Dîn Baypars'ın kayıtlarına göre şunlardır: "Bir mushafı şerif ki söylendiğine göre Osman bin Affan yazısıyladır; türlü türlü yastıklar ve seccadeler; Venedik bezleri ve doğu kumaşları; hayvan postundan ve sahtiyandan döşemeler, kakmalı Kalcur kılıçları; altın kaplı topuzlar; Frenk tulgaları ve altın yıldızlı kalkanlar; fenerler; şamdanlar; makineler (erganunlar), ayakları kakmalı, çift el kandilleri; Harezm eyerleri; altın ve gümüş ile işlenmiş gemler; halkalı yaylar, gülle atan yaylar; neft atan yaylar; kamış mızraklar ve süngüler; oklar ve okluklar; topraktan yapılmış tencereler; gümüş yıldızlı incileriyle beraber altın yıldızlı kandiller; siyah hizmetçiler ve aşçı kadınlar; yürük Arap atları ve Nubya hecinleri; eşkin yük hayvanları; maymunlar; papağanlar ve türlü türlü eşya."

Bütün bu hediyeler, Altın Orda Han'ı Berke'nin sarayında büyük bir tesir yapmıştı. Yakubovsky'nin ifadesine göre " Berke ve sarayı, İslam kültürü düzeyine erişmek için sarf edilen bütün çabalara rağmen, Mısır hükümdarlarının gözünde hâlâ yarı vahşi gibi kalmıştı."⁴⁹³

Baypars Tarihinde rastladığımız "(Baypars) kendisine mutî olan kumandanlardan ve daha aşağı rütbede bulunan zabıtlere her kış kürkler ve kıymetli ve güzel emtia verir ve her yıl başında bunların her birine müzeyyen kılıçlar ve altın kılıçlar ve altın kuşaklar ve altın işlemeli şallar ve at vesaire verirdi ki bunların güzellik ve kıymetlerini tarif ve tavsif mümkün değildir."⁴⁹⁴ gibi kayıtlardan Memlûk sultanı Baypars'ın kumandanlarına hediye vererek

⁴⁹² İbn Bibi, c.I, s.336.

⁴⁹³ Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, s.329–330. A.Yu. Yakubovsky, **Altın Ordu ve Çöküşü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1976, s.62.

⁴⁹⁴ Yaltkaya, **Baypars Tarihi**, s.141.

onların gönüllerini hoş tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Esasen bu bütün Memlûk sultanlarının adeti idi.

I) SİLAH VE ATIN DİNÎ HAYATTAKİ YERİ

Türklerde savaş ve savaşçılık mefhumunun kendi iç dinamikleri ile bağdaşmayan hiç bir amaç, hatta dinin etkisi altına girmediğini söylemek mümkündür⁴⁹⁵. Nitekim Türklerin en eski çağlardan beri dini inançlarının temelini oluşturan Gök-Tanrı inancı ve şamanlık geleneğinde savaş ve kahramanlığın önemli bir yere sahip olduğu, savaşta ölmek veya öldürmek eylemlerinin kutsallık derecesinde yüceltildiğini gösteren birçok kayıt vardır⁴⁹⁶. Jean Paul Roux'a göre Gök-Tanrının en iyi şekilde algılanan tek emri savaşmaktır⁴⁹⁷. Hatta bazı Destan ve efsanelerde, kahramanların, silahları ve atları Tanrı tarafından verilmiştir⁴⁹⁸. Mesela, bir Yakut efsanesine göre Türk, gökten atı ile beraber inmiştir⁴⁹⁹.

Savaş ve savaşçılık mefhumunun dünyevî ve uhrevî bu derece özdeşleştiği bir toplumda, silah ve atın dini bir anlam kazanması gayet tabiidir. Bunun en güzel örneğine İslamiyet öncesi Türk topluluklarında defin merasimi ve mezar geleneğinde rastlanır. Eğer ölen kişi bir, kahraman yani tanınmış bir bahadır ise sevdiği bir atının kuyruğu kesilir⁵⁰⁰ ve bu at bir sene

⁴⁹⁵ Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, AÜSBF Yay., Ankara 1982, s.19.

⁴⁹⁶ Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, s.104.

⁴⁹⁷ Jean –Paul Roux, **Altay Türklerinde Ölüm**, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay., İstanbul 1999, s.84.

⁴⁹⁸ Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s.202.

⁴⁹⁹ Mehmet Kaplan, "Câhiz'i Okurken, s.2.

⁵⁰⁰ Bu adet İslamiyet sonrası Türk devletlerinde de görülür. Nitekim tarihi kaynaklar, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın, Malazgirt Meydan savaşından önce, atının kuyruğunu kestğini (bazı kaynaklarda bağladığı-düğümlediği şeklindedir) ve bütün askerlerinde onun gibi yaptığını belirtir. Bilindiği gibi atkuyruğu kesme âdeti matem alâmetlerinden biridir. Alp Arslan'ın savaştan önce atının kuyruğunu kesmesi de şehit olmaya hazır olduğunun bir göstergesidir. Bu hususa dair daha geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, c.VI, KB Yay. Ankara 1991, s.253, 203. Sümer, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, s.9,14; El-Hüseynî, s.34; Selçuklular devrinde atla ilgili başka matem alâmetlerinin de mevcut olduğu görülür. Nitekim Sibt İbnü'l-Cevzi, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, oğlu Davud'un ölümü hadisesini anlatırken "Melikşah'ın, oğlu Davud'un ölümüne son derece üzüldüğünü, hatta kendini öldürmeye kalkıştığını, hükümet sarayında toplanan Türkmenlerin saçlarını yolduklarını, kadınların da buna katıldıklarını, atlara karalar giydirip,

serbest bırakılarak çayırda otlatır. Bir sene sonra at ölen efendisinin kabri başında kurban edilir. Ölü daha defnedilmeden evvel, çadırdaki yanı başında- dışarıdan görülecek tarzda- mızrak dikilir; silahları ve at takımları asılır. Türklerde mezara taş dikmek, mezarı bir tepe şeklinde yapmak en eski devirlerden beri mevcuttur. Ölü adına yapılan ziyafet ölümünden bir sene sonra yapılır. Buna Kırgızlar “as”, Türkmenler de “aş” derler. Merasim pek şatafatlı olur. Ziyafeti tertip edenler misafirlerin eğlenmesini de temin ederler. Bunun için at yarışları ve sair oyunlar tertip olunur. Bu müsabakayı kazananlara hediyeler verilir. Bu merasim dolayısıyla yüzlerce at kesilir. Merasim yedi gün sürer: 1. Gün misafirlerin toplanması. 2. gün nişan (ok) atarlar, 3. Gün at yarışı olur, bu yarış bilhassa 3 yaşındaki atlarla yapılır ve bu atlara genç çocuklar biner. 4. Gün harp oyunu oynanır. 5. Günü 4-5 yaşındaki atlarla merhumun akrabası tarafından bir at yarışı yapılır. 6. Günü ertesi gün yapılacak olan yarışa hazırlık ile geçer. 7. Gün en önemli gündür. En büyük yarış bugün yapılır⁵⁰¹.

Görüldüğü üzere, İslamiyet öncesi Türk topluluklarında, ölünün mezarına konulan silah ve teçhizatın yanında, defin merasimindeki at yarışları ve ok atışları da dini bir mahiyet taşır.

İslami döneme gelince; yüksek bir askeri kültüre sahip olan Türklerin, İslamiyet’in ortaya çıktığı Arap toplumu ile ilişkileri, Arapların Cahiliye Çağına kadar uzanmaktadır. İslamiyet’in doğuşundan sonra Hz. Muhammed’in hadislerinde Türklerden bahsetmesi ve birçok İslam bilgininin eserlerinde Türklere ait hadislerin yer alması bu düşüncüyü doğrulamaktadır⁵⁰². Ancak Türklerin İslam dünyası ile doğrudan temasa geçmelerinin Emeviler

kâküllerini yolduklarını, eyerlerini ters çevirdiklerini ve bu matemini 7 gün sürdüğünü söyler. Ali Sevim; “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Miratüz-Zeman Fî Tarihi’l-Âyan (Kayıp Uyunü’t-Tevârih’ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler, **Belgeler**, c.XIV, sayı:18, Ankara 1992, s.19. Köymen, **Büyük Selçuklu Tarihi**, III, s.152; Ali Sevim, “İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah”, **Belleten**, c.LXIX, sayı:255, Ankara 2005, s.521.

⁵⁰¹ Orkun, **Yeryüzünde Türkler**, s.29; aynı yazar, **Türk Tarihi**, c.I, s.141; Ramazan Şeşen, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s.15. Bu hususa ait daha geniş bilgi için bkz. Savaş, Yıldız, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, **Türkler**, c.III, Ankara 2002, Abdülkadir İnan, “Altayda Bulunan Eski Türk Mezarları”, **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1998, s.497,498;

⁵⁰² Hadisler için bkz. Zekeriya Kitapçı, **Hız. Peygamber’in Hadislerinde Türk Varlığı**, Yedi Kubbe Yayınları, İstanbul 1986; Ramazan Şeşen, “Eski Araplara Göre Türkler”, **Türkiyat Mecmuası**, İÜTE, c.XV, İstanbul 1968.

dönemine rastladığı muhakkaktır. Dini olduğu kadar, gerçekte siyasi amaç güden fetih politikası, halife Abdülmelik zamanında Türklerle Arapları karşı karşıya getirmiştir. Irak ve Horasan valisi Haccac'ın komutanlarından Kuteybe bin Müslim 717 yılında öldürülmesine kadar Türk ülkelerini fetih hareketini sürdürmüştür. Emevilerin yıkılmasına yakın yıllarda Araplar ve Çinliler Seyhun ırmağı ve Kâşgâr bölgesinde karşı karşıya gelmişlerdir. Emevilerin 750 yılında Horasanlı Ebu Müslim'in öncülük ettiği ihtilal sonucu yıkılması ve yerine Abbâsi Devleti'nin kurulması Çin İmparatorluğunun batı sınırlarını genişletme politikasına itmiştir. Çin İmparatorluğunu Kâşkâr bölgesi komutanı Kao-sien-Tche Talas nehri civarında Ebu Müslim'in komutanlarından Ziyad İbni Salih ile karşılaşır. 751 yılında yapılan ve tarihte Talas meydan muharebesi diye geçen bu savaşta Çin ordusunda bulunan Türkler kendi soydaşlarına karşı silah çekmemişler ve savaş İslamların zaferi ile sonuçlanmıştır. Savaşın Türkler açısından en önemli yönü ise Çin orduları ile Batı'ya gelen Türk boylarının İslam orduları safında yer alan İslamiyet'i kabul etmiş Türklerle temas kurmaları olmuş ve İslamiyet hızla Türkler arasında yayılmıştır. İki asır kadar devam eden bu yayılma X. Yüzyılın ortalarında Türklerin kitleler halinde İslamiyet'e girişini sağlamış Karluk, Türgeş ve bazı Oğuz boyları 963 tarihinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir.

840-1212 tarihleri arasında varlığını sürdüren ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar, Türk toplumu ve ile İslam Dünyası arasında bir köprü görevi ifa etmiş, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ise Türklerin İslam dünyasındaki yerlerini kesin olarak belirlemelerini sağlamıştır.

Türklerin İslam dinini kabul etmeleri, Türklerdeki geleneksel askerlik şuurunu, silah ile ata karşı gösterdikleri ilgi ve verdikleri önemi azaltmadığı gibi; gerek Kur'an'ın askerlik, savaş, silah ve atla ilgili hükümleri ile bu hükümlere açıklık getiren Hz. Muhammed'in Hadisleri ve Türkler hakkındaki sözleri ve gerekse Allah uğruna yapılan savaşlara (cihad), katılan savaşçılara mücahid denilmesi, ölümden sonrası için vaat edilen mukâfâtlar bunu daha da teşvik edici olmuştur⁵⁰³.

⁵⁰³ Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan silahlar*, s.15–16.

Silah ve atla ilgili Kur'anı Kerim'de yer alan ayetlerden bazıları şunlardır:

Hadid suresinin 25. Ayetinde, "...Pek sert olan ve insanlara savaş araçları ve bir takım faydaları olan demir var ettik"⁵⁰⁴ denilerek silahın yapımında demirin önemine işaret edilmiştir.

Nahl suresinin 81. Ayetinde, "Allah yarattıklarından size gölgeler yapmış, dağlarda sığınacak barınaklar var etmiş, sizi sıcağından koruyacak elbiseler, harpte sizi koruyacak zırhlar vermiştir."⁵⁰⁵

Enbiya suresi 80. Ayetinde, "Davud'a sizin için zırh yapmak sanatını – sizi şiddet ve saldırılardan korumak için- öğrettik. Bunun için şükrediyorsunuz."⁵⁰⁶

Âdiyât sûresinin 1–6 Ayetlerinde, "And olsun o harıl harıl koşan atlara, o –nallarıyla- çakarak ateş çıkaranlara, sabahleyin baskın yapanlara, tozu dumana katanlara, bununla bir topluluğun ta ortasına girenlere ki, muhakkak insan Rabbine karşı nankördür" buyrulmaktadır⁵⁰⁷.

Enfal sûresinin 60. Ayetinde de, "siz de onlara(düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve -cihat için- bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allahın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allahın bildiği diğerlerini korkutasınız" denilmektedir⁵⁰⁸.

Ok ve yay'ın dini önemi ile ok atmanın fazilet ve sevabına ⁵⁰⁹dair de 40 kadar hadis vardır. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

"Çocuklarınıza Kur'an okumayı, *ok* atmayı öğretiniz, *ok* atmayı ve yüzmeyi öğretiniz."

"Çocuklarınıza ve kullarınıza *ok* atmayı ve ata binmeyi öğretin. Size Derim ki, *ok* atmak ata binmekten de hayırlıdır."

"Bir ok sayesinde üç kişi cennete girer: *Ok'u* yapan, satan, atan."

⁵⁰⁴ Kur'an'ı Kerim, sure:57, ayet: 25.

⁵⁰⁵ Kur'an'ı Kerim, sure:16, ayet:81.

⁵⁰⁶ Kur'an'ı Kerim, sure:21, ayet:80.

⁵⁰⁷ Kur'an'ı Kerim, sure: 100, ayet: 1–6.

⁵⁰⁸ Kur'an'ı Kerim, sure: 8, ayet: 60.

⁵⁰⁹ Ok atmak veya binicilik öğrenirken, "yüce ve yüksek Tanrının düşmanları ile kâfirlerle savaşmak için öğreniyorum" diye niyet etmek lazımdır; bu niyetle sevap kazanılır. Bkz. er-ravendi, c.II, s.396.

“Bir kişi gaza niyetine düşmana ok atarsa, düşmanı vursa da vurmasa da kendisine bir kul azat etmek sevabı yazılır”.

“Ok atamak nafîle ibadetten daha hayırlıdır.”

“Ok atılan yer ile okun düştüğü yer arasında size cennetten bahçeler vade dildi”

“Ok atmayı öğrenen, sonra da özürsüz olarak terk eden bizden değildir.”

“Sıkıntısı olan kişi ok ve yay edinse sıkıntısı zail olur.”⁵¹⁰

“Ok atışmak ve at yarıştırmak dışında bütün oyunlar kumar ve haramdır.”

Hız. Muhammed bir ashabıyla giderken yol kenarında ok atışan kimseler görür ama selam vermeden geçer. Sebebini sorduklarında: “Çünkü onlar şimdi ibadettedirler cevabını verir.

Uhud Gâzâsı’nda, Hız. Muhammed yanında ok atmakta olan Sa’d İbn Ebû Vakkas’a ok verirken, başarısı karşısında heyecanlanıp: “At ya Sa’d, anam babam sana feda olsun!” demiştir. O gün 1000den fazla isabetli ok atan Sa’d devrinin en usta okçusu olarak gösterilmektedir⁵¹¹.

Taberî, Hız. Muhammed’in silahlarını anlatırken “er-ravha, şavhat, neb” ağaçlarından yapıma üç yayı olduğunu söylemektedir⁵¹².

Ok ve yay gibi kılıcın da İslam toplumunda dinî bir mahiyet taşıdığı bilinmektedir. Nitekim Hız. Muhammed’in hadislerinde kılıçla ilgili bazı ifadelere de rastlanmaktadır. Bunların en meşhuru şu şekildedir. “Cennet kılıçların gölgesindedir.” hadisidir ki bu hadis-î şerif’in kılıcı İslam toplumu için önemli hale getiren en büyük etken olduğu söylenebilir⁵¹³.

Hız. Muhammed’in, çoğu savaşlarda ganimet olarak elde edilmiş ve niteliklerine yahut yapıldıkları yerlere göre adlandırılmış dokuz kılıcı olduğu bilinmektedir. Bunlardan namlusundaki nakışları veya parlaklığı sebebiyle me’sûr denileni babasından miras kalmıştır. *Abd* ve ünlü *Zülfikar Bedir*, *Ka’l Bettar* ve *hattf*, Benî Kaynuka Gavzesi’de ele geçirilmiştir. Rasûb ve mihzem ile muhtemelen ma’sûb ve samsâme ise Hız. Ali tarafından, yıkması için

⁵¹⁰ Yücel, **Türk Okçuluğu**, s.29. er-Râvendî, c.II, s.396.

⁵¹¹ Yücel, **a.g.e.**, s.29.

⁵¹² Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c.II, kısım II, (çev. ,Z.K Ugan-A.Temir), Ankara 1955, s.903–905; Yücel, **Türk Okçuluğu**, s.13.

⁵¹³ Göksu, **Türk Kültüründe Silah**, s. 436.

gönderdiği Tay kabilesine ait bir mabedden getirilmiştir. Resûl-î Ekrem'in kılıçlarının sayısı ve helak etme özellikleri Hz. Musa'nın dokuz mucizesine benzetilmiştir⁵¹⁴.

Hz. Muhammed'in İslam'ın yayılıp yerleşmesinde atın önemini takdir ederek bu husustaki çalışmaları teşvik ettiği de bilinmektedir. Nitekim bu hususa dair hadislerden bazıları şunlardır:

“Kıyamete kadar atların alnında hayır vardır”

“Allah yolunda samimi niyetle cihad için bir at yetiştirene bir şehit sevabı verilir.”

“Bereket atların alnındadır.”

Hz. Muhammed kendisi de birçok ata sahip olmuştur ki rivayetlere göre bunların sayısı on dokuzdur.⁵¹⁵

Kur'an ve hadislerin mücâhit, at ve silahlar hakkındaki bu hükümleri, tarih sahnesine teşkilatlı bir ordu olarak çıkmış bulunan Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra onların savaşıklık ve silah geleneği ile tam bir uyum teşkilettiğine de şüphe yoktur.

⁵¹⁴ Bozkurt, “Kılıç”, s.406.

⁵¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, “At (İslamî Devir)”, **DiA**, c.IV, İstanbul 1991, s.28.

SONUÇ

Türkler asırlarca geniş coğrafyalara dağılmış ve buralarda güçlü birçok devlet kurmayı başarmış bir millettir. Tarih boyunca kurulan bütün Türk devletlerinin en temel vasfı askerlik özelliğidir. Türkler için ülkeyi korumanın ve düşmanlara karşı koyabilmenin tek yolu sağlam bir askeri eğitim ile üstün silahlara sahip ordulara malik olmaktır. Bu sebeple topyekûn asker olan Türk Milleti'nin çocukları daha küçük yaştan itibaren askerî eğitimle büyütülürdü. Kaynakların ifadesine göre küçük yaştaki erkek çocuklar koçlara binerek kuş ve farelere ok atar biraz büyüyünce tilki ve tavşanları avlayıp bunların etini yerlerdi. Hatta bazı Türk topluluklarında çocukların bûlûğ çağına girinceye kadar babası tarafından beslenip bakıldığı eğitildiği daha sonra da eline bir yay ve ok verilerek evden çıkarılarak başının çaresine bakmasının istendiğine dair kayıtlar vardır. Bunun içindir ki Türkler de en üst düzeyde gelişen sanayi ve sanat demircilik ve silah yapımıydı. Çağına göre oldukça gelişmiş silah sanayine sahip olan Türkler, kendilerine özgü bir harp taktiği ile de diğer topluluklar üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağlamışlardı.

Türklerin tarih boyunca elde ettikleri askerî ve siyasî başarılarda, sahip oldukları gelişmiş silahların ve bu silahları kullanma konusundaki maharetlerinin büyük rolü olduğu görülür. Nitekim Türklerden bahseden bütün kaynaklar, Türklerin savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejiler kadar, kendilerine özgü yapı ve teknik özellikleri olan silahlarından ve bu silahları ne derece etkili bir şekilde kullandıklarından bahsetmiş, Türklerle mücadele eden kavimlerin bu silahlar karşısında yaşadıkları şaşkınlığı, hayret ve hayranlıkla zikretmişlerdir.

Silah konusunun zikredildiği ilk önemli kaynak Orhun Abideleri'dir. Bunun yanında Çin yıllıkları ve Bizans kaynakları da Türklerin kullandıkları silah ve techizat hakkında bize ışık tutarlar. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber bu konudaki bilgilerimize Arap ve Fars kaynakları büyük ölçüde katkı yaparlar. Tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerin yanında günümüze ulaşan arkeolojik ve tarihî malzemeleri de değerlendiren araştırmacılar, Türk silahlarının "reconstruction (yeniden kurma)"

alışmalarını yapmaktadırlar. Ülkemizde Türk silahlarının gerek akademik çalışmalar gerekse sanat ve spor faaliyetleri bakımından hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Bu konuda yapılan birkaç müstakil çalışmada genellikle Osmanlılar dönemi esas alınmış, dolayısıyla Osmanlı dönemi öncesi üzerinde fazla durulmamıştır. Üstelik bu çalışmalar münhasıran ok, yay veya kılıç hakkında olduklarından bunlardan hareketle Türk silahlarının tamamı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Muhtelif konularda kaleme alınan askeri araştırmalarda da Türk silahlarıyla ilgili bilgilere tesadüf edilmekle beraber, bunlar kısa birer özet mahiyetinde olup konu hakkında ayrıntılı bilgi vermekten uzaktırlar.

Türk silahlarının hem “askerî tarih” hem de “kültür tarihi” bakımından incelendiği bu çalışmada, İskit ve Hun ağından Osmanlılar dönemine kadar Orta Asya, Ön Asya ve Doğu Avrupa’da hüküm sürmüş muhtelif Türk şubeleri tarafından kullanılan silahlar ele alınmış ve söz konusu döneme ait muasır kaynaklardan hareketle Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri, başka toplumların kullandığı benzer silahlardan farklılıkları incelenmiştir.

Çalışmamızda üzerinde durulan diğer bir husus silahın ve teçhizatın Türk siyasi ve sosyal hayatındaki izleridir. Zira Türk ordularını savaş meydanlarında üstün kılan en önemli faktörlerden biri olan silah ve teçhizat, sadece bu yönüyle değil, birçok alanında izlerine tesadüf edilen önemli bir kültür unsuru olarak da Türk siyasi ve sosyal hayatında yerini almış ve bir savunma veya saldırı aracı olmasının ötesinde, bir kültür değeri kazanmıştır. Bu çalışmada her biri hakkında müstakil bir araştırma konusu teşkil edecek kadar zengin bilgi bulunan Türk silahlarıyla ilgili her şeye temas edilebilmiş değildir. Esasen söz konusu silahların imalî, kullanım incelikleri ve sanat yönleri gibi teknik konular, salt tarih bilgisi veya tarihçi bakışıyla değil, bu konularda uzmanlaşmış kişilerin katkılarıyla aydınlatılabilir. Bu bakımdan konuya ilgi duyan araştırmacılar için daha yapılacak çok iş vardır.

KAYNAKÇA

AGACONOV, S.G.; Oğuzlar, Rusça'dan çev. Ekber N. Necef-Anaberdiev, Selenge Yay., İstanbul 2003.

Ahmed b.MAHMUD; **Selçuk-Nâme**, çev. Erdoğan Merçil, c: I-II, Tercüman Yay., İstanbul 1977

AHMETBEYOĞLU, Ali; **Avrupa Hun İmparatorluğu**, TTK Yay., Ankara 2001.

AHMETBEYOĞLU, Ali, **Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları**, İstanbul 1995,

AKNERLİ GRİGOR; **Okçu Milletin Tarihi**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1951.

AKSARAYÎ (Kerîmü'd-Dîn Mahmud Aksarayî); **Müsameret'ül-Ahbar**, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.

ALYILMAZ, Cengiz; "Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı:4, Erzurum, 1996, s. 159–160.

AKMAN, Mehmet; **Osmanlı Devletinde Kardeş Katli**, Eren Yay., İstanbul 1997.

AKSARAYÎ (Kerîmü'd-Dîn Mahmud Aksarayî); **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Neşr. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999, Türkçe terc., Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.

AKSOY, Ömer Asım; **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, I, TDK Yay., Ankara 1984.

ARIK, Feda Şamil; "Türkiye Selçuklu Devletinde siyaseten Katl (1075–1243)", **Bellten**, LXIII/236 (1999), s.43.

ARİSDAGUES; **Histoire d'Armenie**, trad. M.E Prud'home, Paris 4, s.72.

ARSEVEN, Celal Esat; "Zırh", c.IV, **Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul s.2288–2291.

ARSEVEN, Celâl Esat, "Kalkan", c.II, **Sanat Ansiklopedisi**, İstanbul 1947, s.924–929.

AYDIN, Mehmet; **Geliştirilmiş ve Açıklamalı Atasözleri**, Emek Yay., Ankara, 1995.

AVCI, Fuat, **Harp Silah Araç ve Gereçleri Bilgileri**, Ankara 1972.

AVCI, Orhan; **Mehmet Altay Köymen Derslerinde Türk Tarihi ve Tarihçiliği**, Bilge Yay., Ankara 2003.

AYGÜN, Veysel; **Kâşgarlı Mahmûd, Balasagunlu Yusuf ve Nizmül-mülk'e Göre Türk Ordusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2006.

BABURNÂME; **Babur'un Hâtıratı**, (Haz.Reşit Rahmeti Arat), KB Yay.,Ankara 2005.

BAKIR, Abdulhalık; "Ortaçağ İslam Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", **Belleten**, LXI, sayı:232, s.574, Ankara 1998.

BANG, W.; Rahmeti, R.; **Oğuz Kağan Destanı**, İÜEF Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936.

BAŞTAV, Şerif; **Büyük Hun Kağanı Atilla**, T.C Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.

BAŞTAV, Şerif; "Eski Türklerde Harp Taktiği", **Makaleler**, III, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Emine Erdoğan), Berikan Yay., Ankara 2005, s.40.

BAYHAKÎ, Abu'l-Fazl Muhammed Husayın, **Tarih-i Bayhakî**, nşr: Gani Fayyaz, Tahran h.ş. 1324/m. 1945.

BERGSON, Henri, **Yaratıcı Tekâmül (Hayatın Tekâmülü)**, (çev. Mustafa Şekip Tunç), İstanbul 1934.

BEYBUTOVA, İris; **“Manas Destanında Askeri Terimler” Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, (Yay. Haz. Emine Gürsoy-Naskali), TDK yay., Ankara 1995.

BOZDEMİR, Mevlüt, **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, AÜSBF Yay., Ankara 1982.

BOZKURT, Nebi; “Kılıç”, **DİA**, c.XXV, s.405, Ankara 2002.

BOZKURT, Nebi; “Mancınık”, **DİA**, c.XXVII, s. 565, Ankara 2003.

CAHEN, Claude; **Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi**, çev. Yaşar Yücel Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yay., Ankara 1992.

CUMMINGS, Lewis Vance; **Alexander the Great**, (Grove Press), New York 2004.

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik; **Tarih-i Cihangüşa**, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

CHANG; Jen-t’ang; **T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler** (Ts’e-fu Yüan-kuei ve Tzu-chih T’ung-chien’e Göre 618–745), Taipei 1968.

ÇAKAN, Varis; **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, Bin Yıl Yay., Ankara 2009.

ÇAY, Abdulhaluk; “Türk Kültürü ve Kaynakları”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Samsun 1986.

ÇETİN, Altan; **Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat**, Eren Yay., İstanbul 2007.

ÇORUHLU, Tülin; “Gürz”, **DİA**, c.XVI, İstanbul, 1996, s.327.

ÇORUHLU, Tülin; “Kalkan”, **DİA**, c.24, İstanbul, 2001, s.260.

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf; **Atasözlerimiz**, Varlık Yay., İstanbul 1988.

DE GROOT, J.M. – ASENA, G. Ahmetcan; **2500 Yıllık Çin Belgelerinde Hunlar ve Türkistan**, Pan Yay., İstanbul 2010.

DE JOINVILLE, Jean; **Bir Haçlının Hatıraları**, Çev. Cüneyit Kanat, Vadi Yay., Ankara 2002.

DEMİRKENT, Işın; **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, TTK Yay. Ankara 1996.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Haz. Aydın Sami Güney,) Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2004.

DOLUNAY, Ali, **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Y. Büyük Dağıtım Yay., İstanbul 1974.

EBERHARD, W.; **Çin’in Şimal Komşuları**, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yay., Ankara 1996.

EBERHARD, W.; Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat, c.XVI, **Ülkü Dergisi**, sayı:92, Ankara 1940 Eylül, s.162.

EBÛ’L-FEREC Gregory (Bar Hebraus); **Ebûl-Ferec Tarihi I-II**, Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.

ECKHARDT, Sándor; **“Efsanede Attila”, Attila ve Hunları**, ed. Gyula Németh, Terc. Şerif Baştav, DTCF Yay., Ankara 1982.

el-CÂHİZ (Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz); **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Çev., Ramazan Şeşen, TKAE Yay., Ankara 1967.

- el-HÜSEYNÎ (Sadru'd-din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseyinî); **Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye**, çev. Necati Lugal, TTK Yay., Ankara 1999.
- en-NESEVÎ; Şihabeddîn Ahmed en-Nesevî, **Sîretu Sultan Celâlü'd-Dîn Mengübirtî**, Türkçe terc. Nesip Asım, İstanbul 1934.
- er- RÂVENDÎ (Muhammed b. Ali b. Süleyman er- Râvendî); **Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr**, çev. Ahmed Ateş, I. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999.
- ERALP, T.Nejat; **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan Silâhlar**, TTK Yay.,Ankara 1993.
- ERDEMİR, Hatice Palaz; **VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2003.
- ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri**, MEB Yay., İstanbul 1970.
- ESİN, Emel; "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, sayı:34, Ankara 1965, s.769.
- ESİN, Emel; "The Horse In Turkic Art" **Proceeding Of The VIth Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference, Central Asiatic Journal**, V.X, Nos.3–4, December, 1965, s. 67.
- ESİN, Emel; **Türk Kültür Tarihi-İç Asya'daki Erken Safhalar**, AKMB Yay., Ankara 1985.
- GENÇ, Reşat; **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yay., Ankara 2002.
- GENÇ, Reşat; **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1997.
- GENÇ, Reşat; "Süngü", **Türk Ansiklopedisi**, XXX., s. 136, Ankara 1981.

GİRAUD, Rene; **Göktürk İmparatorluğu**, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yay., İstanbul 1999.

GÖKSU, Erkan; **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

GÖKSU, Erkan; “Türkiye Selçuklularında Ordu”, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Bugünkü Dille Dede Korkut**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkutun Kitabı**, s. CCCLIX., Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., İstanbul 1973.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç; **Hunlar**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2002.

GÜVEN, Özbay; **Türklerde Spor Kültürü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

HACKER, Barton C.; “Greek Catapults and Catapult Technology: Science Technology, and War in the Ancient World”, **Technology and Culture**, IX/1 (Jan 1968), s.34–50.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “At (İslamî Devir)”, **DİA**, c.IV, İstanbul 1991, s.28

HEİN, Joachim; **Bogenwerk und Bogensport Bei den Osmanen, der İslam**, (Berlin und Lepipzig) c.XV, 1926.

HERODOTOS; **Herodot Tarihi**, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, c.IV, İstanbul 1973.

HİTTİ, Philip K.; **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1980.

HİTTİ, Philip K.; **Memoirs of an Arab-Syrien Gentleman**, Beirut 1964.

HUDYAKOV, Yuliy S.; “Eski Türklerde Silah”, **Türkler**, çev. Dildar Atmaca, c.III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

HUURI’NİN, K.; **Zur Geschichte Des Mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen**, Helsinki 1941.

İBN Bibî (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’ferî er-Rugedî); **El-Evâmîrû’l Alâ’iyye Fi’l-Umûri’l-Alâi’yye (Selçuknâme) I-II**, haz., Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

İBN Bibî; **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, Anadolu Selçuklu Gününde Tarih Bitikleri I, trc. M.Nuri Gençosman, Ankara 1941.

İbnü’l-Esir; (Muhammed b. Muhammed Abdu’l vâhid eş-Şeybânî İbnü’l Esir), **el-Kâmil fi’t-Târîh**, Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Mertol Tulum, X, Bahar Yay., İstanbul 1987

İbni Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe Bölümünden Endeksidir), Haz. Abdullah Battal), TDK Yay., Ankara 1997.

İLHAN, Suat; **Türk Askeri Kültürünün Tarihi Gelişimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

İNALCIK, Halil; “Mehmed I”, c.28, **DİA**, Ankara 2003, s.391.

İNAN, Abdülkadir; “Eski Türklerde Teslim ve itaat Sembolleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1968, s.331.

İNAN, Abdülkadir; **Eski Türk Dini Tarihi**, KB Yay., İstanbul 1976.

İNAN, Abdülkadir; “Eski Türklerde ve Folklorda Ant” **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1998, s.317.

İNAN, Abdülkadir, “Altayda Bulunan Eski Türk Mezarları, **Makaleler ve İncelemeler**, c.I, TTK Yay., Ankara 1998, s.497,498.

İSHAK bin Murad; **Ed-dürretü'l-Mudiyye, Fi'l-Lugati'it Turkiyye, (Eski Oğuzca Sözlük)**, Haz.: Bilgehan Atsız, Seyfullah Türkmen, Akçağ Yay., Ankara 2004.

KAFESOĞLU, İbrahim; Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti (1015–1021), **Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s.259–274.

KAFESOĞLU, İbrahim; “Selçuklu Tarihinin Meseleleri”, **Bellten**, c.XIX, sayı:76 (Ekim 1955)'dan dan Ayrı Basım, TTK Yay, Ankara 1955, s.477.

KAFESOĞLU, İbrahim; “At (İslamiyet Öncesi)”, **DİA**, c.IV, İstanbul 1991,s.27.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Harezmşahlar Devleti**, TTK Yay., Ankara 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Selçuklu Tarihi**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim; Sultan **Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İÜEF Yay.,İstanbul 1953.

KAPLAN, Mehmet; “Câhiz'i Okurken”, **Türk Kültürü Dergisi**, TKAE Yay., sayı:63, Ankara Ocak 1968, s.150.

KAŞGARLI Mahmud; **Divanü Lügat-it-Türk**, çev. Besim Atalay, I. Cilt. TDK Yay., Ankara 1985.

KAYMAZ, Nejat; **Pervâne Mu'îüd'-Dîn Süleyman**, DTCF Yay., Ankara 1970.

KEEGEN, John; **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev. Semra Koçak, Doruk Yay., İstanbul 2007.

KESİK, Muharrem; **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTK Yay., Ankara 2003.

KOMMENA, Anna; **Alexiad,(Malazgirt Sonrası)**, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

KOCA, Salim; "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alâeddin Keykubad Arasında Geçen Otorite Mücadelesi", **Belleten**, TTK Yay., CLIV, sayı:209–211, Ankara 1990, s.942–943.

KOCA, Salim; **I. İzzeddîn Keykâvus**, TTK Yay., Ankara 1997.

KOCA, Salim; **Türkiye Selçukluları Tarihi Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)**, c.II, Karam Yay., Çorum 2003.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri II**, Kültür Yay., Ankara 2003.

KOCA, Salim; **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Berikan Yay., Ankara 2005.

KÖPRÜLÜ, Fuad; "Türk Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti" **THTD**, c.I, Ankara 1944, s.1–4.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; "Alp" **İslam Ansiklopedisi**, I, MEB Yay., İstanbul 1988, s.379–384.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Tarih Araştırmaları**, I, (Yay. Haz. Yahya Kemal Taştan) Akçağ Yay., Ankara 2006.

KÖYMEN, M. Altay; "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.V, Sayı:8–9, Ankara 1967.

KRUEGER, John R.; "Eski Türkçede Moğolca", çev. Mustafa S.Kaçalın, Манас Университети "Коомдук илимдер" журналы **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, ISBN: 9967–20–615–2, 2002, № 4, s.213.

KURAT, Akdes Nimet; "Göktürk Kağanlığı", **AÜDTCF Dergisi**, c.X, sayı:1–2, Ankara 1952, s. 33.

KURT, İhsan **Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, KB Yay., Ankara 1991.

Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi), **Moğolların Gizli Tarihi**, çev.Ahmet Temir TTK Yay., Ankara 1995.

Marko Polo Seyahatnamesi, c.I, (Yay. Haz. Filiz Dokuman), Tercüman Yay., Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, (ty).

MEMİŞ, Ekrem; **Türk Kültür Tarihi**, Çizgi Yay., Konya 2004.

MERÇİL, Erdoğan; **Kirman Selçukluları**, TTK Yay., Ankara 1989,

MERÇİL, Erdoğan; "Gazneliler", **DİA**, XIII, İstanbul 1996, s.483.

MERÇİL, Erdoğan; **Türkiye Selçuklularında Meslekler**, TTK Yay., Ankara 2000.

MÜNECCİMBAŞI, **Müneccimbaşıya Göre Anadolu Selçukîleri**, çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Yay., İstanbul 1935.

Müverrih VARDAN; **Türk Fütuhâtı Tarihi** (889–1269), terc. Hrant D.Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, İÜEF, 1937, s.177–180.

NEEDHAM, Joseph; **Science and Civilisation in China**, V/6, Cambridge, 1985.

NEMETH, Gyula; **Atilla ve Hunlar**, çev. Şerif Baştav, AÜDTCF Yay., İstanbul 1962.

NEAGOE, Manole; **Üç Bozkırlı (Atilla-Cengizhan-Timur)**, çev. Müstecip Ülküsal, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2010.

NİCOLLE, David; **Medieval Siege Weapons (2), Byzantium, The Islamic World**, India, AD 476–1526, Oxford 2003.

NİKETAS, Khoniates; **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**, çev. Fikret Işıltan, TTK. Bas., Ankara 1995

NİZAMÜ'L-MÜLK; **Siyaset-Nâme**, çev., M. Altay Köymen, Ankara, 1999.

NUHOĞLU, Güler; "Gazneli Devlet Teşkilatı", **TA**, c.V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.302.

ONAT, Ayşe- ORSOY, Sema- ERCİLASUN, Kunualp; **Han Hanedanlığı Tarihi Bölümü 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monoğrafisi**, TTK Yay., Ankara 2004.

ORKUN, Hüseyin Namık **Attila ve Oğulları**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., İstanbul 1936.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Yeryüzünde Türkler**, Çınaraltı Yay., İstanbul 1944.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Türk Tarihi**, Akba Yay., Ankara 1946.

ORKUN, Hüseyin Namık; "Eski Türkler Nasıl Yemin Ederlerdi?", **RTM**, sayı:2, Şubat 1950, s.349–350.

ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1962.

ÖGEL, Bahaeddin; **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, V,VI, KB Yay., Ankara 1991.

ÖGEL, Bahaeddin; "Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında", **DTCFD**, c.VI, sayı:5, Ankara 1948.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, c.I, TTK Yay., Ankara 2003.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Başbakanlık Bas., Ankara 1982.

ÖZ, Tahsin; “Türk Okçuluğu ve Atatürk”, **Atatürk Konferansları II**, TTK Yay., 1970.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, TTK Yay., Ankara 1990.

ÖZAYDIN, Abdülkerim; “Kaim Bi-emrillâh”, **DİA**, c.XXIV, İstanbul 2001, s.210.

ÖZGÜR, Can, **Baytarat el-Vâzih**, (Metin, İndex), (Basılmış yüksek Lisans Tezi) İÜ SBE İstanbul, 1988.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, MEB Yay., İstanbul 1993.

PARMAKSIZOĞLU, İ.; “Ok (Türklerde)”, **Türk Ansiklopedisi**, MEB Yay., XXV, s.392, Ankara 1977.

PARRY, V. J.; “İslam’da Harp Sanatı”, **İÜEFTD**, Sayı:28-29, s.199, İstanbul 1975.

POLAT, M. Said; Türkiye Selçuklularında Askeri Teşkilat (1071–1243), **Türklük Araştırmaları Dergisi**, sayı: 17, 2005.

RADLOFF, W.; **Sibirya’dan (Aus Siberien)**, Çev. Ahmet Temir, c.I, Maarif Vakfı Basımevi, İstanbul 1954.

RÀSONYİ, Lászlò; **Tarihte Türklük**, TKAE Yay., Ankara 1971.

REŞİDÜ’D-DÎN Fazullah, **Cami’ü’t-Tevârih, Selçuklu Devleti**, çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yay., İstanbul 2010.

ROUX, Jean Paul; **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.

ROUX, Jean Paul, **Altay Türklerinde Ölüm**, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yay., İstanbul 1999.

- SEVİM, Ali; “İbnü’l-Cevzî’nin El-Muntazam adlı Eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)” **Belgeler**, TTK Yay., XXVI/30, Ankara 2005, s. 52.
- SEVİM, Ali; “İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z Zaman fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, **Belgeler**, c.XVIII/22, Ankara 1997.
- SEVİM, Ali; Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z Zaman fi Tarihi’l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi, **Belgeler**, XIX\ 23, TTK, Ankara 1999, s. 49.
- SEVİM, Ali; “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Miratüz-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan (Kayıp Uyunü’t-Tevârih’ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler, **Belgeler**, c.XIV, sayı:18, Ankara 1992, s.19.
- SEVİM, Ali; “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Miratüz-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi, **Belgeler**, c.XX, TTK, sayı:24, Ankara 1999, s.5.
- SEVİM, Ali; “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı eserindeki Selçuklularla ilgili Bilgiler”, **Makaleler**, II, Yay. Haz. Semih Yalçın Süleyman Özbek, Berikan Yay., Ankara 2005.
- SEVİM, ALİ; “İlginç Yönleriyle Sultan Melikşah”, **Belleten**, c.LXIX, sayı:255, Ankara 2005, s.521.
- SEVİM, Ali; **Anadolu Fatih Süleyman Şah**, TTK Yay., Ankara 1990.
- SEZGİN, Fuad; (Eckhard Neubauer’in Katkısıyla), Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Aletler Koleksiyonu Katoloğu, Türkiye Bilimler Akademisi Adına Çev. Abdurrahman Aliy, Yay. Haz., Abdurrahman Aliy, **İslam’da Bilim ve Teknik**, V, Türkiye Bilimler Akademisi ve T.C Kültür veTurizm Bakanlığı Ortak Yay., İstanbul 2007.

SÜMER, Faruk; **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, AÜDTCF Yay., Ankara 1967.

SÜMER, Faruk; **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, TTK Yay., Ankara 1988.

SÜSLÜ, Özden; **Tasvirilere göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989.

ŞEŞEN, Ramazan; **İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, TTK Yay., Ankara 2001.

ŞEŞEN, Ramazan, “Eski Araplara Göre Türkler”, **Türkiyat Mecmuası**, İÜTE, c.XV, İstanbul, 1968.

ŞEŞEN, Ramazan, **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.

Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, c.II, kısım II, Çev. ,Z.K Ugan A.Temir, Ankara 1955.

TANERİ, Aydın; **Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1977.

TANERİ, Aydın; **Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri (Kuruluş Devri)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.

TARHAN, M. Taner; “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimerler ve İskitler” **Türkler**, c.I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.6001.

TAŞAĞIL, Ahmet; **Gök-Türkler**, c.I, TTK Yay., Ankara 2003.

TEKİN, Talat; **Orhun Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1988.

TERZİ, Mustafa Zeki- MERÇİL, Erdoğan- ÖZCAN, “Abdülkadir; Gulâm”, **DİA**, c.XIV, İstanbul 1996, s. 178–184.

TOGAN, Zeki Velidi; “İbn Al-Fakih’in Türklere Ait Haberleri” **Belleten**, TTK Yay., Ankara 1948, sayı:45, s. 13.

TOGAN, İsenbike; Göktürklerle İlgili Çince Kaynaklarda Söylem: Chiu T’ang Shu’dan Örneklerle, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-**Belleten** 2000’den ayrı Basım, Ankara 2001, s.362.

TOPRAK, Mehmet; “Cevşen”, **DİA**, c.VII, İstanbul 1993, s.462–464.

TURAN, Osman; **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1973.

TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 2005.

TURAN, Osman; “Türklerde Hukukî Sembol Olarak Ok”, **Belleten**, c.IX, Sayı:35, Ankara,1945, s.305–318.

TURAN, Şerafeddin; “Silâhdâr”, **İA**, c.X, MEB Yay., İstanbul 1992, s.640.

TURAN, Refik; “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilât”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.VII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.152.

Türk Atasözleri, c.II, (haz. Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

UCUZSATAR, Necati Ulunay; **Tarih Boyunca Türklerde Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi I**, Gnkur. Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

UĞURLU, Mustafa; **Münyetü’l-Guzât**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

UYAR, Mustafa; Âdâb el-Harb ve’ş-Şeca’a’ya Göre “Hisar ve Kuşatma Geleneği”, **AÜDTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:40’dan ayrı basım, Ankara 2006, s.220.

URFALI MATEOS; **Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dularer, Prof. Dr. Halil Yınanç, TTK Yay., Ankara 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, TTK Yay., Ankara 1984.

WALTER, Emil Kaegi; “The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia”, **Speculum**, XXXIX/1(Jan. 1964), s. 96–108.

WALTER, Emil Kaegi; “Anadolu’nun Türkler Tarafından fethine Okçuluğun Katkısı”, (Çev. Yusuf Ayönü), EÜEF, **Tarih İncelemeleri Dergisi XVI**, İzmir 2001,s.239–253.

Yakubovsky, A.Yu.; **Altın Ordu ve Çöküşü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., **Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, TTK Yay., Ankara 2000.

YALTKAYA, Şerefüddin; **Baypars Tarihi, Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, TTK Yay., Ankara 2000.

YAZIKSIZ, Necip Asım; **Ceâlüttin Harezmsah**, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1934.

YAZIKSIZ, Necip Asım; **Orhun Âbideleri**, Matba-i Amire, İstanbul 1340.

YILDIZ, Savaş, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, **Türkler**, c.III, Ankara 2002.

YILMAZ, Ahmet, “Müstahkimzâde ve Durûb-ı Emsâl'nin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, Konya 1999, s.225–271.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I**, İstanbul 1944.

Yusuf Has Hacip; **Kutadgu Bilig**, çev. Reşit Rahmedi Arat, TTK Yay.,Ankara 2003.

YÜCEL, Ünsal; **Türk Okçuluğu**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999.

ZEYDAN, Corci; **İslam Medeniyeti Tarihi**, I, Mütercimi: Zeki Megamiz-Naşiri:
Mümin Çevik, İstanbul 1971.

EKLER

EK-I: Dandanakan Zaferi (1040), (Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846).

EK-II: Malazgirt Zaferi (1071); Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

EK-III: Miryokefalon Zaferi (1176); Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

EK-IV: Ok ve yay çantalarının takılış biçimleri, Murakkaa, TSM Ktb. Hazine 2153⁵¹⁶; Etnografya Müzesi, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

⁵¹⁶ Yücel, **Türk Okçuluğu**, Resim 211.

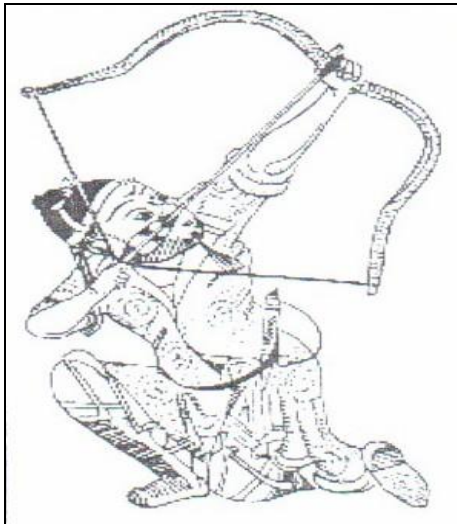
EK-V: Selçuklu okçu süvariler, Varka ve Gülşah (13.Yüzyıl ilk yarısı), TSM Ktb. Hazine 841, v.15a, 38b⁵¹⁷.

EK-VI: Dörtnala giderken arkaya ok atan süvari, Murakkaa (16. yüzyıl ikinci yarısı, Kazvin), TSM Ktb. Hazine 2165, v. 42b⁵¹⁸.

⁵¹⁷ Yücel, a.g.e., Resim 14.

⁵¹⁸ Yücel, a.g.e., Resim 33.

A**B****C****Ç**

EK-VII: **A**, Yayına giriş takan İskit okçusu (M.Ö 4–3. Yüzyıl), B. Bergman: Archaeological Researches in Sinkiang, Stockholm 1939; **B**, Selçuklu Atabeyi Bedreddîn Lulu (1233–1259), Kitâbü'l Aganî (13. Yüzyıl ilk yarısı, Musul), Fatih Millet Ktb. Feyzullah Efendi Kısmı no.1566; **C**, Yaya okçu, Uygur duvar resmi, (850–1250), Koço; **Ç**, Yaya okçu, Câmiü't-Tevârih,(14.Yüzyıl başı), v.384b⁵¹⁹.

⁵¹⁹ Yücel, **a.g.e.**, A Resim 9, B Resim 12 , C Resim 13, Ç Resim 17.

A

B

C

EK-VIII: A, Ok ve yay, okluk; Etnografya Müzesi, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara. **B,** Kalkan, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846). **C,** Memlûk ve İran Kılıçları, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

A

B

C

EK-IX: A, Memlûk, kılıç (13.yy); **B,** Osmanlı, gürz (17. yy), **C,** Memlûk, balta (16.y.y); Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

A

B

C

EK-X: A, Osmanlı, miğfer (17.yy); **B**, Osmanlı, tombak miğfer (16–17 y.y.). **C**, Akkoyunlu, Zırh (15.y.y); Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

A**B****C****D****Ç**

EK-XI: A, Osmanlı tombak alın at zırhı (16.yy.); **B,** Osmanlı, Deve alınlığı, surre alayı için yapılmıştır (19.yy.); **C,** Türk, eyer takımı (19.yy); **D,** Kamçı; **Ç,** eyer kaşı. Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, ATASE, İstanbul, 1846.

ÖZET

SAKA, Ülkü, Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

“Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar) konulu tez çalışmamız, önsöz, giriş, iki bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve özetten oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde, savaş, silah ve techizât kavramları ile ilgili genel bilgi verilmiş olup, Türk toplumunda silahın yeri, toplum üzerindeki üç temel fonksiyonu üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda çalışmamızda kullanılan, kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Türklerin kullandıkları silah ve techizâtın neler olduğu ve nasıl kullanıldığı hakkında eldeki veriler dâhilinde bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; Türk siyasi ve sosyal hayatında silah ile techizâtın yeri ve önemi alt başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türk tarihinde Silah ve techizâtın sadece bir savaş unsuru olmadığı aynı zamanda muhtelif alanlarda sembol olarak da Türk kültür hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Sonuçta; Türkler hakkında bilgi veren muasır kaynakların büyük kısmından istifade edilmek suretiyle hazırlanan “Türklerde Silah ve Techizât (Başlangıçtan XIV. Yüzyıla Kadar) adlı bu çalışma, tarihî Türk silahlarının yapı ve teknik özellikleri hakkında bilgi vermek suretiyle, Türk savaş gücünün, büyük ölçüde kullanılan silahların üstünlüğü ile tahakkuk ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber, silahın Türk siyasi ve toplum hayatındaki yerine dikkat çekilerek Türk kültürünün ihmal edilmiş bir cephesine de ışık tutulmuştur. Buradaki ifadeler bir beşeri bilim çalışması sınırlılıkları ve metodolojisi içinde, yargılayıcı değil açıklayıcı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

1. Savaş
2. Sembol
3. Silah
4. Techizât
5. Türkler

ABSTRACT

SAKA, Ülkü, Weapon and Equipment At Turks (From Beginning until XIV. Century), Master Thesis, Ankara, 2011.

Thesis study named "Weapon and Equipment At Turks (From Beginning until XIV. Century) is composed of preface, introduction, two chapters, conclusion, bibliography, appendices and abstract.

In introduction part our study are given general information about the concepts of weapon and equipment, focused on weapon' place ve in Turkish society and three basic functions on the community. Also Primary sources of the subject which were used in thesis were presented. In the first chapter are given information within the available data about what weapon and equipment to be used by the Turks, how and what condition they are used.

In the second place and significance of weapons and equipment in Turkish political and social life assessed under sub-headings. It is understood that Weapon and equipment are not only an element of war in Turkish history, Weapon and equipment are not only a war element of Turkish history, but also as a symbol in various areas, had an important place in the cultural life of the Turks.

As a result, This study named "Weapon and Equipment At Turks (From Beginning Until XIV. Century) which had prepared benefiting from the large bulk of the contemporary resources by providing information about Turks, reveals Türkish war power largely accrued with superiority of used weapons by providing information about structure and technical features.

Key Words:

1. War
2. Symbol
3. Weapon
4. Equipment
5. Turk